

Reader

ASW

HAVO

Inhoudsopgave

Wat is ASW?	pag. 3
Hoofdstuk 1: Identiteit	pag. 4
Hoofdstuk 2: Ontkend verleden, verzwakte toekomst	pag. 20
Hoofdstuk 3: Waarden, normen en verduurzaming daarvan	pag. 24
Hoofdstuk 4: Maatschappij en cultuur	pag. 42
Hoofdstuk 5: Multiculturalisme	pag. 48
Hoofdstuk 6: Man-vrouwrelaties in de Curaçaose samenleving	pag. 55
Hoofdstuk 7: Politiek	pag. 62

Wat is ASW?

ASW staat voor ‘Algemene Sociale Wetenschappen’ (social studies/maatschappijleer).

Op Havo/Vwo scholen op Curaçao wordt in de bovenbouw les gegeven volgens het tweede fase model. In het gemeenschappelijk deel wordt daarbij het vak ASW gegeven.

Het doel van ASW is om leerlingen middelen (tools) mee te geven om te functioneren in de eigen samenleving, die vroeger bij de voormalige Nederlandse Antillen hoorde, met haar specifieke kenmerken. Deze samenleving maakt deel uit van een groter geheel, namelijk het Caribische gebied. En als men nog verder kijkt: de rest van de wereld.

ASW helpt leerlingen een beeld te vormen over het ontstaan van de samenleving (historisch/ruimtelijk). Tevens dienen leerlingen te beschikken over kennis, inzicht, vaardigheden en de ‘houding’ (instelling) om zelfstandig, verantwoordelijk en actief deel te nemen aan de samenleving. Op deze manier kunnen zij een bijdrage leveren aan deze samenleving.

Bij ASW gaat het erom:

- Dat leerlingen algehele kennis en inzicht krijgen in hun positie binnen de gemeenschap, de eilanden behorende bij de voormalige Nederlandse Antillen, de Caribische regio en de rest van de wereld.
- Dat leerlingen intellectuele en sociale vaardigheden bijgebracht worden die zij op school en in de toekomst kunnen gebruiken (presenteren, informatie verzamelen, informatie analyseren, discussiëren, samenwerken, e.d.).
- Dat leerlingen leren hun vermogen te ontwikkelen (aanscherpen) tot kritische reflectie over waardenstelsels en het op grond daarvan bepalen van een standpunt t.a.v. maatschappelijke, ruimtelijke, historische en bestuurlijk-politieke verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken, daarbij rekening houdend met eigen tijd en plaats (in de huidige context).

Deze reader is speciaal samengesteld voor het Landsexamen ASW bij ETE.

Hoofdstuk 1: Identiteit

Het begrip 'identiteit'

De periode tussen grofweg je twaalfde jaar en je tweeëntwintigste jaar wordt ook wel je adolescentie genoemd. Bepalend voor de adolescentie is de overgang van kind naar volwassene.

Aan de ene kant ben je op deze leeftijd geen kind meer. Je houdt je bijvoorbeeld meer dan vroeger bezig met jezelf en met de wereld om je heen. Je zoekt een beetje je eigen weg: je bent niet meer zo afhankelijk van je ouders, die je leven voor een groot deel bepaalden. Maar tegelijk ben je ook nog niet volwassen want je hebt je eigen plaats in de wereld nog niet gevonden. Dus kun je je soms behoorlijk onzeker voelen.

In deze fase ga je ook voor het eerst zien hoe je persoonlijkheid in elkaar zit. Je gaat een aantal eigenschappen van jezelf herkennen, de leuke eigenschappen, maar ook de minder leuke. Je ontdekt bijvoorbeeld dat je slim bent, dat je goed met mensen kunt omgaan of verlegen bent, dat je een leidersnatuur hebt of heel volgzzaam bent. Je krijgt dus een bepaald zelfbeeld, of anders gezegd: je leert langzaam maar zeker je eigen identiteit vinden.

Samenvattend kun je zeggen dat je in de adolescentie bezig bent met het zoeken naar je identiteit: je persoonlijkheid, je relaties met anderen, je plaats in de wereld.

Zoek naar je eigen identiteit: je persoonlijkheid, je relaties met anderen, je plaats in de wereld...

1.1 Zelfstandig worden

Identiteit

De belangrijkste opgave voor de adolescent is zelfstandig worden. Dit betekent niet dat je geheel onafhankelijk van anderen wordt, maar dat je het juiste evenwicht vindt tussen afhankelijkheid en onafhankelijkheid. Mensen zijn immers sociale wezens die elkaar nodig hebben en dus altijd in zekere mate afhankelijk blijven van elkaar.

Zelfstandig zijn betekent dat je niet meer afhankelijk bent dan nodig is. Een belangrijke voorwaarde om zelfstandig te worden is dat je kan nadenken over wat en wie je bent, over je eigen verleden en over je eigen toekomst. Daardoor wordt immerse en eigen keuze mogelijk gemaakt en eigen keuzes maken is een van de belangrijke voorwaarden voor zelfstandigheid.

Om dit nader toe te lichten willen we het begrip *identiteit* invoeren. Wanneer we zeggen dat iemand duidelijk een eigen identiteit heeft, bedoelen we daarmee dat iemand eigen opvattingen, normen en waarden heeft, dat iemand evenwichtig met gevoelens van affectie kan omgaan en dat iemand voor zichzelf kan opkomen.

Iemand ontwikkelt zijn eigen identiteit uit de identificaties die men met anderen heeft. Zich identificeren met iemand betekent dat je denkbeelden, normen, waarden, manieren van omgaan met gevoelens of opkomen voor zichzelf van andere mensen zó waardeert dat je probeert om zelf ook zo te worden of te handelen. Identificatiefiguren zijn mensen die als voorbeeld kunnen dienen.

Zich identificeren met iemand houdt een keuze in. Je kiest uit al die mensen en gedragingen die je in de eigen omgeving ziet diegene uit, die je de moeite waard vindt, en die probeer je te volgen. Omdat elke adolescent eigen keuzes maakt met betrekking tot de identificatiefiguren, is elke adolescent en dus elk mens in zekere zin uniek en anders dan elk ander. Voorwaarde hiervoor is natuurlijk dat je als adolescent voldoende identificatiefiguren in de eigen omgeving kan vinden of in het verleden gevonden hebt. Bovendien moet je ook voldoende ruimte krijgen om te experimenteren met het gedrag dat je van de identificatiefiguur wil overnemen. Want alleen dán kan je ontdekken of je dit gedrag ook werkelijk zelf kiest.

Identiteitsontwikkeling (typeringen van Erikson)

Een kernprobleem bij de groei van afhankelijkheid naar zelfstandigheid is dat deze groei angst oproept.

Afhankelijkheid heeft weliswaar als nadeel dat je geen of te weinig eigen keuzes kan maken, maar heeft als voordeel dat je je relatief veilig voelt. Keuzes maken roept angst op. Wie kiest is verantwoordelijk voor de gevolgen. Wie kiest laat andere mogelijkheden die niet gekozen zijn liggen. Je kunt van tevoren vaak niet weten of je wel het juiste kiest en of je de gevolgen van die keuze wel kan en wil dragen. En daarom roept keuzes maken angst op.

Het probleem van angst en onzekerheid is dat het verlamrend kan werken. Het remt de initiatieven en daden van mensen af. Wanneer je echter geen actie onderneemt of initiatieven ontplooit en dus geen keuzes maakt, kun je er ook nooit achter komen of je wel het juiste kiest. Angst breekt zelfvertrouwen af, maar zelfvertrouwen is nu juist nodig om keuzen te durven maken en erachter te komen of je die keuzes ook wil en kan volhouden. Daarmee dreigt een vicieuze cirkel te ontstaan. Omdat keuzes maken angst oproept, maak je geen keuzes en doordat je geen keuzes maakt, kan je er niet achter komen wat je zelf wil, waardoor je weer onzekerder wordt en dus nog moeilijker keuzes kan maken, enzovoort.

Psycholoog Erik Erikson geeft een vijftal typeringen hoe men zelfstandig wordt of met de identiteitsvorming kan omgaan. Kernpunt daarin is hoe je als adolescent omgaat met de angst die het maken van keuzes oproept. Vier van deze typeringen zijn min of meer negatief en één ervan is positief. We zullen met de laatste beginnen.

- a. De positieve vorm noemt Erikson ‘moratorium’. Dat betekent dat de adolescent een tijdlang gaat experimenteren met rollen en gedrag om zo tot een keuze te kunnen komen. Daarbij zal de adolescent een compromis moeten zoeken tussen idealen die hij of zij heeft en datgene wat in de realiteit mogelijk blijkt te zijn of wat anderen acceptabel vinden. Adolescentie wordt dan een experimenteerfase waardoor men tot definitieve, werkelijk eigen keuze kan komen en zelfstandig kan worden.
- b. De tweede vorm noemt Erikson ‘foreclosure’ ofwel vroegtijdige afsluiting. In deze vorm kiezen adolescenten niet wat ze zelf willen, maar doen eenvoudig datgene wat hun opvoeders hun als voorbeeld te zien geven. Ze trouwen omdat hun ouders dat ook deden, krijgen kinderen omdat de omgeving dat verwacht en stemmen automatisch op dezelfde partij als hun ouders. Evenals in de volgende norm probeert men angst en onzekerheid te vermijden door niet te kiezen. Men geeft de voorkeur aan veiligheid en zekerheid boven het maken van eigen keuzes. Het ondersteunen van standpunten van de ouders zal zich wreken zodra de adolescent zich in situaties bevindt waar er andere standpunten op na worden gehouden. Deze situaties zullen erg bedreigend overkomen en om zich hier tegen te beschermen zal hij zich star opstellen, de andere kant veroordelen. Dat is minder bedreigend dan vraagtekens bij zijn eigen ‘keuze’ te moeten zetten.
- c. De derde vorm noemt Erikson synthetische of kunstmatige identiteit. Men krijgt een kunstmatige identiteit wanneer men zich aansluit bij een groep waarvan de leden zulke uitgesproken opvattingen en manieren van leven hebben, dat daarmee de eigen keuzes en experimenteren met ander gedrag worden uitgesloten.

Voorbeelden daarvan zijn racistische en fascistische groeperingen, fanatieke godsdienstige sekten, sommige vormen van communisme en dergelijke. Meestal heeft zo’n groepering de neiging om alles wat anders is volstrekt af te wijzen en tot vijandig te bestempelen. Omdat de leden van zo’n groepering vinden dat hun eigen manier van leven en de eigen opvattingen de enige juiste zijn, maakt lidmaatschap van zo’n groep

experimenteren met ander gedrag onmogelijk. Zeer vaak probeert men in deze groeperingen om twijfel bij de groepsleden aan de eigen opvattingen en manier van leven te voorkomen.

Een belangrijk mechanisme is meestal de dreiging om leden uit de groep te zetten wanneer ze een neiging tot afwijken krijgen. In feite lijkt deze vorm nogal op de vorm die we onder b. hebben beschreven.

- d. Negatieve identiteit is de vierde vorm. Je kiest als adolescent dan niet voor een bepaalde identiteit omdat je die identiteit zo aantrekkelijk of goed vindt, maar omdat deze anders of tegengesteld is aan die van je ouders of die je ouders van jou verwachten. Ouders kunnen bijvoorbeeld carrière en dus studie zeer belangrijk vinden en de adolescent neemt hierop het eerste bestaantje dat hij of zij kan krijgen. In dit geval weigert de adolescent te voldoen aan verwachtingen.

Maar het is mogelijk dat de adolescent niet aan die verwachting kan voldoen. Hij of zij haalt met moeite het VSBO terwijl de ouders verwachten dat hij of zij naar de universiteit gaat. Vaak heeft de adolescent in dit soort gevallen het idee zelf te kiezen terwijl men in feite niet voor iets, maar alleen tegen iets kiest. Dikwijls krijgt men daar dan later spijt van. Niet zelden kiest de adolescent dan later weer voor vorm b., zich aanpassen aan de ouders, hoewel men uiteraard ook tot een compromis kan komen.

- e. De vijfde en laatste vorm die Erikson noemt, is vormloosheid of identiteitsverwarring. De adolescent is in dit geval onzeker, raakt in de war door de vele keuzemogelijkheden en is onzeker of onrealistisch over de eigen mogelijkheden. Door die onzekerheid zal de adolescent geen keuzes of de verkeerde keuzes maken, hetgeen zijn onzekerheid weer versterkt; een vicieuze cirkel. Dit alles kan zich op een aantal manieren uiten:

- De adolescent verliest zijn gerichtheid naar buiten en is voortdurend bezig zich af te vragen wie hij is en wat hij kan. Hij is zo met zichzelf bezig dat er geen energie meer overblijft om iets te doen of belangstelling voor de buitenwereld te hebben.
- Een gevolg daarvan is vaak dat de adolescent contacten met anderen verliest en steeds sterker in een isolement komt. Daardoor raakt hij dan nog sterker in zichzelf gekeerd: opnieuw een vicieuze cirkel.
- De prestaties van de adolescent, bijvoorbeeld op school, gaan sterk achteruit, hetgeen de onzekerheid weer vergroot. Door de achteruitgang van de prestaties zullen opvoeders eerder kritiek hebben, hetgeen het isolement en de eenzaamheid weer versterkt.
- Wanneer er wel iets goed gaat, is de adolescent zo onzeker dat hij of zij dat niet meer serieus neemt en denkt dat dat toeval is.
- Omdat de adolescent depressief is zal hij of zij niet meer geloven in of bezig zijn met de eigen idealen en daarmee ook niet meer met eigen keuzes. Men

laat alles over zich heen komen en wordt passief waardoor het zelfvertrouwen groeit.

De oorzaken van deze neerwaartse spiraal kunnen bij de adolescenten zelf liggen of in de omgeving. In een tijd van grote werkloosheid bijvoorbeeld zal het voor jongeren moeilijker zijn om actief bezig te zijn met eigen idealen, toekomst en identiteit, omdat de vooruitzichten slecht zijn. De adolescent zal zich in zo'n situatie eerder afvragen wat het nu van al die inspanningen is, want er is toch geen uitzicht op een goede toekomst.

Een oorzaak die bij de adolescent zelf kan liggen, is dat deze slecht zicht heeft op de eigen mogelijkheden en onmogelijkheden. Wanneer men blijft denken dat men iets kan waartoe men eigenlijk de capaciteiten niet heeft, zal men voortdurend teleurgesteld worden en dit al op den duur het zelfvertrouwen ondergraven.

Affectie

Als alles goed gegaan is, heeft het kind veel affectie ontvangen. Veel opvoeders houden van kinderen en het is voor kinderen dan vaak ook vanzelfsprekend dat ze affectie krijgen, zonder dat ze daarvoor enige moeite hoeven te doen.

Met de adolescentie verandert dat. Volwassen mensen zullen elkaar op de lange duur alleen affectie geven als ze dat ook terug krijgen. Volwassenen handelen volgens het principe: voor wat, hoort wat, of: voor niks komt de zon op. Dat betekent dat adolescenten een evenwicht moeten gaan zoeken tussen datgene wat ze krijgen en ontvangen aan affectie en emoties. Ook op dit gebied kan de ontwikkeling minder goed verlopen en het kan zijn dat het de adolescent niet lukt om het goede evenwicht te vinden.

a. Voortzetten van de kinderrrol

De adolescent kan de kinderrrol voortzetten en blijven verwachten dat hij vanzelf wel aardig gevonden wordt aandacht en liefde krijgt zonder dat hij daar zelf iets voor hoeft te doen. Hij is dan teleurgesteld als blijkt dat dat niet zo is.

Een voorbeeld is het volgende: een adolescent kiest ervoor om met een ander te gaan samenwonen, omdat er dan iemand is die voor hem zorgt, aan wie hij zijn problemen kwijt kan, die aandacht voor hem heeft, enzovoort, zonder zich te realiseren dat daar ook een heleboel verplichtingen en verwachtingen van de ander tegenover staan.

Wanneer de relatie mislukt, zoekt hij niet de schuld bij zichzelf, maar hij denkt dat die ander niet echt van hem houdt.

b. Schijnrelaties en schijnintimiteit.

De adolescent kan het probleem van affectie geven ook uit de weg gaan door echte relaties uit de weg te gaan. Wanneer de relatie wat intiemer dreigt te worden, verbreekt hij of zij die. Op die manier kan men zowel de inspanning om affectie te moeten geven als de eventuele teleurstelling van het te weinig affectie krijgen, voorkomen. Een gevolg hiervan is dat men steeds onzekerder zal worden, omdat men zo niet de ervaring kan opdoen tot het geven en ontvangen van affectie. En omdat men minder zelfvertrouwen krijgt, durft men er een volgende keer ook weer moeilijker aan te beginnen. Ook op het gebied van seksualiteit speelt dit een probleem.

Het seksuele rijpingsproces

Bij jongens begint het geslachtsrijp worden tussen de 10 en 15 jaar (het gemiddelde is 12 jaar) met een versnelde groei van testes en scrotum. De beharing van de schaamdelen komt langzaam op gang. De versnelde groei van de testes valt samen met de versnelde lengtegroei van het hele lichaam. Een jaar later treedt de groei van de penis op. Weer een jaar later verschijnt de okselbeharing en baardgroei. Ten slotte komt de baard in de keel (groei van adamsappel en stembanden). Die baard in de keel kan enkele maanden duren, maar het kan ook enkele jaren duren voordat de echt mannelijke stem (een octaaf lager) zich laat horen. Jongens krijgen ook soms 'borsten'. Twintig tot vijftig procent van de jongens vertonen halverwege de adolescentie borstzwelling, die na verloop van tijd weer verdwijnt. Als de

jongen dat niet weet, kan hem dat de stuipen op het lijf jagen. Met gemiddeld 16 jaar moet de rijping bij jongens voltooid zijn.

Bij meisjes begint de rijping tussen 9 en 14 jaar met de ontwikkeling van de borsten. Meestal volgt daarna de beharing van de schaamdelen. De eerste menstruatie komt nadat het hoogtepunt van de versnelling van de lichaamsgroei geweest is (gemiddeld op 13-jarige leeftijd in Nederland). Na de eerste menstruatie is het meisje doorgaans nog niet vruchtbaar. Dat duurt dan nog ongeveer een jaar. De menstruatie komt de eerste tijd ook nog niet regelmatig. Op gemiddeld 15-jarige leeftijd is het meisje geslachtsrijp.

Psychische gevolgen van de lichamelijke veranderingen

Het uiterlijk lijkt voor de puber soms van levensbelang. Geen groter drama dan een puist op de kin. Liever haalt de puber een onvoldoende voor zijn opstel dan dat hij met die puist naar school moet. Er zijn studies die aantonen dat lichamelijke aantrekkelijkheid in deze periode van veel meer invloed is op populariteit onder leeftijdsgenoten dan bijvoorbeeld schoolprestaties. Ook de seksuele rijping speelt een belangrijke rol in de psyche van de puber. De eerste menstruatie kan als een feest gezien worden, maar ook als een straf.

Heteroseksueel en homoseksueel

Homoseksueel gedrag is onder adolescenten niet zeldzaam. Meer dan 10% van de jongeren blijkt zich aangetrokken te voelen tot leden van hetzelfde geslacht. Merkwaardig is, dat homoseksueel gedrag onder jongere adolescenten (11 tot 15 jaar) meer voorkomt dan onder oudere adolescenten (16 tot 20 jaar). Kennelijk werkt de norm van heteroseksualiteit bij oudere adolescenten meer door dan bij jongere. Angst voor afwijzing, er niet bij te horen zal een rol spelen. Uiteraard zal dat afhangen van de aard van de omgeving. In bepaalde kringen komt homoseksualiteit meer voor en is men ook toleranter in dat opzicht. Die omgeving zal ook een rol spelen in het bewustwordingsproces en het tijdstip waarop dat proces plaatsvindt. Wannéer men zich als homo-, hetero-, biseksueel gaat ervaren kan sterk variëren (van ongeveer 8- tot ongeveer 50-jarige leeftijd).

De grote meerderheid van de homoseksuelen echter wordt zich bewust van zijn/haar homoseksualiteit tussen het 10e en 20e jaar. Dat past ook in die fase van experiment en ontdekkingen. Zo lastig als het kan zijn voor de adolescent om alle vragen rond seksualiteit te beantwoorden, dubbel lastig wordt dat bij het idee van de eigen homoseksualiteit. Hoe zouden je ouders reageren? Hoe kom je aan een partner? Hoe zouden vrienden op school reageren? Zelden verloopt zo'n bewustwordingsproces gemakkelijk. Heel veel, ook vooruitstrevende, ouders kunnen het idee dat hun eigen kind homoseksueel zou zijn, slecht of niet verdragen.

De discussie of de seksuele geaardheid biologisch dan wel door ervaringen bepaald wordt, is nog steeds gaande. De wetenschap is nog niet bij machte daar uitsluitsel over te geven. Systematische biologische verschillen tussen homo- en heteroseksuelen zijn nog niet vastgesteld. Een ieder moge denken, wat hem of haar goed uitkomt.

Vragen:

1. Wat is adolescentie?
2. Leg de volgende zin uit: *Bepalend voor de adolescentie is de overgang van kind naar volwassene.*
Gebruik de volgende woorden in je antwoord: identiteit, persoonlijkheid, eigenschappen.
3. Wat is afhankelijk zijn?
4. Waarom is het belangrijk om tijdens je adolescentie-periode een evenwicht te vinden tussen afhankelijkheid en onafhankelijkheid?
5. Wat betekent het voor jou om zelfstandig te worden?
6. Wat is het verband tussen zelfstandig worden en identiteit vormen?
7. Hoe ontwikkel je je eigen identiteit?
8. Hoe identificeer je je met iemand?
9. Wat is angst?
10. Waarom zou het moeilijk zijn om keuzes te maken in je leven?
11. Geeft bij elke typering van Erickson een voorbeeld.
12. Welke typering van Erickson past het beste bij jouw person? Leg uit waarom.
13. Waarom is het erg belangrijk om er achter te komen welke je mogelijkheden en onmogelijkheden zijn?
14. Wat is zelfvertrouwen?
15. Wat wordt bedoeld met 'opkomen voor jezelf'?
16. Wat is affectie?
17. Noem een aantal voordelen en een aantal nadelen van affectie.

Persoonlijkheid en persoonlijkheidstheorieën

Persoonlijkheid

Persoonlijkheid is een woord wat we vaak in de mond nemen. Het is echter moeilijk om de betekenis ervan precies en duidelijk aan te geven.

In onze spreektaal komen uitdrukking voor ‘als een persoonlijkheid zijn’ of ‘een persoonlijkheid hebben’ en iedereen weet wat ermee wordt bedoeld. Vaak ook heeft het begrip persoonlijkheid de betekenis van ‘het eigene van iemand’, met andere woorden dat wat van jou is oftewel ‘karakter’.

In de psychologie heeft men geprobeerd om tot een wat nauwkeurigere omschrijving van het begrip te komen. Er worden veel definities van persoonlijkheid gehanteerd. Wij hanteren de volgende:

De som van iemands hoedanigheden, eigenschappen en karaktertrekken waardoor hij tot een individu wordt.

Een definitie voor karakter:

Het geheel van duurzame eigenschappen, waarmee een persoon zich onderscheidt van anderen.

Fasen van persoonlijkheidsontwikkeling

Door onder andere opvoeding en door jouw ervaringen, ontwikkelt zich jouw karakter en vormt zich jouw persoonlijkheid. Die ontwikkeling kun je in 3 fasen onderscheiden:

1. *Het kind zijn.*
De kindertijd (baby, kleuter, kind) is de tijd tussen jouw 1e en 12e levensjaar. In deze periode ben je erg afhankelijk van jouw omgeving.
2. *De adolescentie.*
De adolescentie (opgroefase) speelt zich af tussen jouw 12e en 20e levensjaar. Een bekende periode tijdens de adolescentie is de puberteit (12-15 jaar).
3. *Volwassenheid.*
Volwassen worden is een proces. Sommige mensen zijn vroeg volwassen, ander laat, of misschien vind jij jezelf wel nooit volwassen. Meestal kun je van iemand van een jaar of 25 wel zeggen dat hij of zij volwassen is. Volwassenheid is echter niet aan leeftijd gebonden. Het is het hebben van levenservaring en het in grote lijnen gevormd hebben jouw identiteit. Je weet wie je bent, weet wat je wilt en wat je kunt. Jouw persoonlijkheid is (grotendeels) gevormd en je hebt je ergen mee geïdentificeerd.

Persoonlijkheidstheorieën: wat maakt een mens uniek?

Algemeen kan gesteld worden dat persoonlijkheid datgene is waarin de mens als individu uniek is, anders als andere mensen. Een belangrijke vraag hierbij is *wát* mensen uniek maakt. Hierop zijn meerdere antwoorden mogelijk.

1. *Aanleg en omgeving.*

In de eerste plaats heeft men het vaak over aanleg oftewel datgene waarmee je geboren bent. Een zwakzinnig kind heeft bij de geboorte een andere aanleg en andere capaciteiten meegekregen als een kind dat niet zwakzinnig is. Het ene kind kan in het gezin actiever en zelfstandiger bewegen als het zwakzinnige kind. Het is duidelijk dat de aanleg die een kind met de geboorte meekrijgt verschillend is en dat het gevolgen heeft voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid.

Aanleg speelt een belangrijke rol, toch is het moeilijk uit te maken welke invloed aanleg precies heeft. Vanaf het moment waarop het kind geboren wordt, gaat er immers nog een 2e factor een rol spelen, namelijk de omgeving. De omgeving kan bijvoorbeeld zo ongunstig zijn voor een kind, dat het kind later allerlei verschijnselen van zwakzinnigheid gaat vertonen zonder dat het ook werkelijk zwakzinnig is. En een kind dat in aanleg actief is, kan onder invloed van de omgeving passief worden.

In het algemeen kan men stellen dat het gevaarlijk kan zijn om bepaalde persoonlijkheidskenmerken zo maar aan aanleg toe te schrijven, omdat daarmee de suggestie wordt opgewekt dat er niets aan te veranderen is. Natuurlijk zijn er grenzen aan de veranderlijkheid van mensen.

Toch doet men mensen onrecht aan door te snel naar de verklaring van aanleg te grijpen omdat men zich daarmee ook neerlegt bij de soms ongunstige situatie die er bestaat. Een voorbeeld van die invloed van de omgeving op persoonlijkheid van mensen geeft het volgende schema van Pervin uit “Personality: theory, assessment and research”, waarbij het vooral om de invloed van ouders gaat. Pervin wil met dit schema aangeven dat een andere omgeving op opvoeding vaak zal leiden tot een andere persoonlijkheid.

	Streng opvoeding	Toegeeflijke opvoeding
Warme opvoeding	a. afhankelijk, gehoorzaam, zich strikt aan regels houden, niet creatief, weinig agressie.	b. actief en sociaal, weinig aan regels gebonden, creatief, weinig vijandig.
Kille of vijandige opvoeding	c. neurotische problemen, sterke zelfagressie, ruzies met leeftijdsgenoten, sociaal teruggetrokken.	d. maximale agressie, zeer weinig sociaal.

2. *Persoonlijkheidstheorieën.*

De verschillende persoonlijkheidstheorieën die er in de loop van de tijd zijn bedacht, kan men als volgt indelen:

Persoonlijkheidstheorie van Freud

Freud ziet de persoonlijkheid opgebouwd uit 3 componenten:

1. Id (Es)
2. Superego (über-ich)
3. Ego (ich) ...

Deze 3 componenten zijn geen afzonderlijk functionerende systemen, maar een elkaar beïnvloedend geheel, een proces dat zich deels op het bewuste en deels op het onbewuste niveau afspeelt. Het onderbewuste is dan ook een begrip dat een belangrijke plaats in zijn theorie inneemt.

1. *Id*

Bij het Id moet je denken aan het instinctmatige, het driftmatige in de mens. Van levensinstinct (de drijfveer tot het zichzelf in stand houden) tot doodsinstant (de drijfveer tot het zichzelf te gronde richten. Uit deze instincten kun je weer andere afleiden zoals seksualiteit of agressie.

Het Id fungeert als een energiebron, een drijfveer achter het handelen van de mens. Een soort spanning die ontladen moet worden. Daar streeft het Id naar. Wanneer de spanning ontladen wordt geeft dat een bevrediging. Zolang dat niet gebeurt roept het spanning op. Freud noemt dit het lustprincipe. Het Id functioneert immers op een heel primitief niveau: de spanning die een drift oproept, moet koste wat kost kunnen worden ontladen. Wanneer iedereen alleen maar vanuit zijn Id zou reageren, zou de wereld er in korte tijd als een echte jungle uitzien. Daar ziet het er nu ook wel eens naar uit, maar dan met een ‘geciviliseerd randje’, of, in Freuds termen, gesublimeerd (zie Freud’s afweermechanismen).

2. *Superego*

Een ander aspect van de persoonlijkheid noemt Freud het Superego. Dit functioneert als een tegenpool van het Id. Het Superego wordt gevormd door de verinnerlijkte geboden en verboden van de opvoeders die de volwassene onder invloed van de maatschappelijke waarden en normen vormt, die het kind zich eigen heeft gemaakt. Superego is het morele aspect van de persoonlijkheid, meer gericht op ideaal dan op realiteit: wat is goed en wat is fout. Wat goed is, wordt belichaamd in het ideaal-ik. Wat fout is wordt belichaamd in het geweten. Wanneer men aan de normen van het ideaal-ik voldoet, gaat dat gepaard met een gevoel van trots, komt met in conflict met het geweten dan volgt een gevoel van schuld.

3. *Ego*

Het derde aspect van de persoonlijkheid noemt Freud het Ego. Je Ego, of Ik, het woord zegt het al, representeert je ik zoals je jezelf beleeft, je jezelf bewust bent: je Ik-besef. Je Ego neemt innerlijk en uiterlijk de omgeving waar, beschikt over zintuigen, motoriek, denken. Kortom: alleen je Ego is in staat om de impulsen vanuit het Id om te zetten in handelingen, zodat het Id bevredigd kan worden. Maar dan wel op zo’n manier dat het niet te veel in conflict komt met het Superego. Wanneer je bijvoorbeeld met iemand een conflict hebt, zal je agressiedrift uit het Id op tilt slaan. Als je Ego alleen die impuls zou volgen, zou de betrokken persoon waarschijnlijk een dure ziekenhuisrekening krijgen (of jij). Als je Ego alleen de signalen uit het Superego zou volgen, zou er waarschijnlijk te weinig gebeuren. Dus zoekt je Ego naar een compromis waarin zowel het Id als het Superego zich kunnen vinden. Werkt het Id volgens het lustprincipe, het Ego werkt volgens het realiteitsprincipe. Freud noemt het Ego de ruiter, die de kracht van het paard, het Id, moet beteugelen.

Het onderbewuste

Een ander aspect van Freuds persoonlijkheidstheorie is nog niet aan de orde geweest: het onderbewuste. Impulsen uit het Id kunnen zo heftig zijn, dat het Ego in grote conflicten komt met het Superego. Zo groot, dat het Ego deze niet meer kan hanteren vanwege de angstgevoelens die dat oproept. Onder het onderbewuste verstaat Freud dan dat gebied van de persoonlijkheid waarnaar impulsen van het Id die te bedreigend zijn voor het Ego gedrongen kunnen worden. De Ego heeft er dan geen last meer van. Het feit dat echter een Id-impuls van het bewuste naar het onderbewuste is gedrongen wil nog niet zeggen dat hij daarmee ook is vernietigd.

Immers: het Id werkt volgens het lustprincipe, dus het zal koste wat kost proberen zich te ontladen.

Op allerlei manieren zal het proberen het waked Ego te slim af te zijn. Zo vindt alsnog een gedeeltelijke ontlading van Id-impulsen plaats, zonder dat het Ego dat in de gaten heeft. Met andere woorden: Id-impulsen kunnen zich ook in vermomming ontladen. Dit kan gebeuren door middel van 3 verschillende fenomenen:

1. Freudiaanse versprekingen / vergissingen
2. Dromen
3. Afweermechanismen.

1. Freudiaanse versprekingen / vergissingen.

Hieronder wordt verstaan dat men iets anders zegt of doet dan men eigenlijk wil. Een voorzitter die een einde wil maken aan een rumoerige en verwarde discussie zegt: 'Kunnen we dit punt even afroemen' in plaats van afronden.

2. Dromen.

Tijdens de slaap is het Ego minder waakzaam. Zo krijgen Id-impulsen de kans zich gedeeltelijk te ontladen, weliswaar goed vermomd, om het Ego niet wakker te schrikken (zoals bij een nachtmerrie). Dromen kunnen dus gezien worden als symbolen van verdrongen wensen en verlangens vanuit het onderbewuste. Vandaar dat de meeste mensen bij het wakker worden hun dromen 'vergeten': deze worden meteen weer door het wakkere Ego naar het onderbewuste gedrongen.

Toch wordt door middel van dromen heel wat energie van het Id ontladen, waardoor men zich na een goede nachtrust niet alleen lichamelijk, maar ook geestelijk 'uitgerust' voelt. Uit een experiment is bijvoorbeeld gebleken, dat mensen die wel konden slapen, maar niet konden dromen, zich op den duur ontzettend geprikkeld, gespannen en angstig gingen voelen.

3. *Afweernechanismen.*

Een derde mogelijkheid om het Ego te vrijwaren van te enge (dus angstoproepende) Id-impulsen, is door gebruik te maken van afweermechanismen. Deze vormen een soort bescherming tegen te sterke angstgevoelens, veroorzaakt door te heftige Id-impulsen: een onbewuste poging van het Ego deze buiten het bewustzijn te houden. Ze geven het Ego de tijd om realistischer oplossingen te vinden voor het ontladen van Id-impulsen die het Ego anders zouden overdonderen.

Iedereen maakt gebruik van afweermechanismen. Je zult dan ook veel herkennen van de afweermechanismen die hieronder genoemd worden. Dit hoeft echter niet te betekenen dat je nu direct naar een therapeut moet stappen. Het wordt pas problematisch wanneer iemand te veel gebruik maakt van afweermechanismen. Met andere woorden wanneer het Ego te weinig in staat is Id-impulsen – dus zonder gebruikmaking van afweermechanismen – te ontladen. Er moet dan zoveel verdrongen worden dat ‘de ketel met Id-instincten gaat overkoken’. Dit kan als resultaat hebben dat waarneming en beleving niet meer door het Ego worden gecontroleerd, maar dat het Id de overhand gaat nemen. Angsten en hallucinaties kunnen dan het gevolg zijn. Er bestaan verschillende soorten afweermechanismen, waarvan wij er enkele zullen beschrijven.

Verskillende soorten afweermechanismen

a. *Verdringing*

Het Ego houdt bedreigende of ongewenste gevoelens of driftimpulsen buiten het bewustzijn. Bijvoorbeeld ‘het vergeten’ van een afspraak die je eigenlijk heel vervelend vindt.

b. *Ontkenning*

Het niet waarnemen van voor het Ego bedreigende gebeurtenissen. Bijvoorbeeld de vrouw wier man is overleden, leeft gewoon door alsof hij er nog is. Ze doet inkopen voor 2, kookt voor 2, dekt voor 2, enzovoort.

c. *Projectie*

Onaangename eigenschappen, of ongewenste stemmingen die men bij zichzelf niet bewust durft te laten worden, toekennen aan anderen. ‘Niet ik ben agressief, maar die vervelende bewoner die gewoon rustig zijn kans afwacht om mij eens helemaal in elkaar te slaan’.

d. *Rationalisatie*

Gedrag, gevoelens of gedachten die voor het Ego bedreigend zijn, met geloofwaardig maar onjuiste redenen zo verdraaien, dat het voor het Ego weer acceptabel is.

Voorbeeld 1: je hebt gesolliciteerd naar een baan en je bent afgewezen. Je maakt jezelf dan wijs dat die baan eigenlijk toch niets was, saai werk, vervelende collega's. Kortom: maar goed dat die baan niet doorgaat. Dit wordt het zure-druiven-fenomeen genoemd: van een gewenste situatie een ongewenste maken.

Voorbeeld 2: Je wordt gebeld om een nachtdienst over te nemen, net nu je gezellig naar de film wilde. Maar je zegt: ‘Komt eigenlijk wel goed uit, komt die trui waar ik nou al vier maanden aan bezig ben, eindelijk eens klaar’. Dit noemen we het zoete-citroenen-fenomeen: van een vervelende situatie een prettige maken.

e. *Reactieformatie*

Een ongewenste reactie of een onhandelbaar gevoel wordt omgezet in het tegendeel.
Bijvoorbeeld de moeder die haar in feite ongewenste kind bijna letterlijk doodknuffelt. Of je lacht terwijl je eigenlijk verdrietig zou moeten zijn.

f. *Identificatie*

Jezelf verpersoonlijken met iemand die eigenschappen heeft die jij zelf ook graag zou willen hebben. Door je met die ander te identificeren, beleef je ook een stukje van die ander.

g. *Sublimatie*

Het omzetten van sociaal onaanvaardbare Id-impulsen in sociaal aanvaardbare.
Bijvoorbeeld je sadistische neigingen loslaten in je tandartsenpraktijk.

h. *Compensatie*

Een zwakheid van jezelf niet laten zien door je in extreme mate toe te leggen op iets waar je wel goed in bent.
Bijvoorbeeld heel slecht kunnen leren, maar alle auto's uit de buurt repareren.

i. *Overcompensatie*

Een zwakheid van jezelf niet toegeven, maar je er zó op toeleggen dat het op den duur een sterke kant van je wordt.
Bijvoorbeeld bij een onvoldoende voor wiskunde zo hard werken dat je wiskunde docent wordt.

Persoonlijkheidstheorie van Maslow

Bij Freud is iemands persoonlijkheid het resultaat van deels onderbewuste processen, waarop men zelf weinig invloed kan uitoefenen.

Maslow houdt er wat dat betreft een positiever mensbeeld op na. In hoeverre iemands persoonlijkheid tot volledige bloei komt, heeft iedereen in eigen hand. In dat opzicht kun je de theorie van Maslow zien als een tegenpool van die van Freud. Vandaar dat wij hier deze theorie wat nader willen beschrijven.

Het is een theorie die eind jaren 60 veel aanhangers had. Volgens Maslow zijn neurosen ziekten die het gevolg zijn van een tekort aan iets. Neurosen ontstaan wanneer mensen niet of veel te weinig toekomen aan de bevrediging van bepaalde basisbehoeften. Omgekeerd is een mens psychisch gezonder wanneer hij wel toekomt aan deze behoeften.

Maslow onderscheidt de volgende belangrijke behoeften bij mensen:

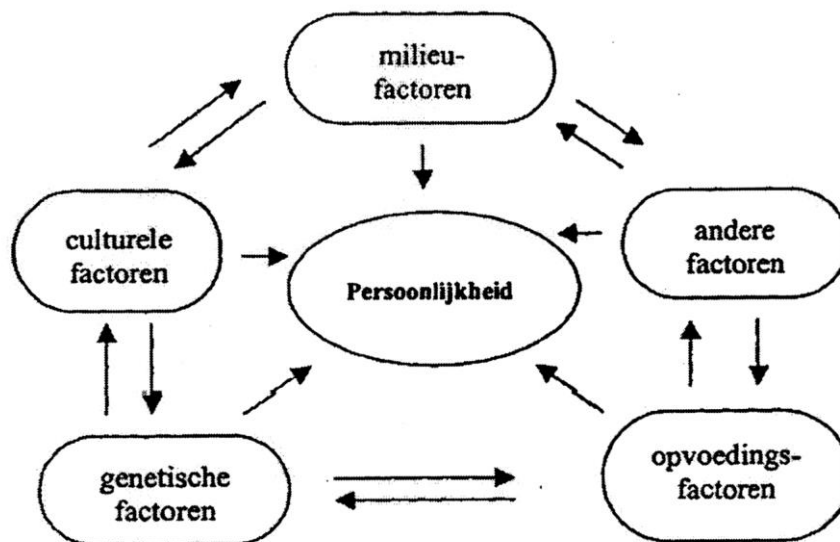
- a. Behoefte aan eten, drinken en bescherming tegen kou en warmte.
- b. Behoefte aan veiligheid.
- c. Behoefte aan warmte en liefde.
- d. Behoefte aan zelfrespect en respect voor anderen.
- e. Behoefte om de eigen mogelijkheden en capaciteiten te ontplooien en te ontwikkelen.

Deze lijst met behoeften is hiërarchisch opgesteld. Volgens Maslow moet de eerste behoefte (a) voor een belangrijk gedeelte bevredigd zijn, voordat de mens de tweede behoefte (b) werkelijk als behoefte kan voelen. Anders gezegd: mensen zullen risico's willen lopen als het om de bevrediging van honger en dorst gaat. En zo is dat ook met elke volgende behoefte. Pas als mensen zich niet in levensgevaar bevinden, zullen ze de behoefte aan liefde voelen. De eerste vier behoeften hebben met elkaar gemeen dat een gezond mens er niet zonder kan. Als men niet of onvoldoende aan een van deze behoeften tegemoet komt, zal de mens een gemis voelen of een tekort. Je kunt ook zeggen dat de mens gemotiveerd is tot de bevrediging van die behoeften omdat hij anders een gemis voelt. Mensen hebben voor de bevrediging van deze behoeften andere mensen nodig en zijn daarvoor dus van anderen afhankelijk. Hun behoeften zijn immers alleen te bevredigen door samenwerking met of in contact met anderen.

Volgens Maslow is de mens psychisch gezonder, naarmate hij meer aan de bevrediging van hogere behoeften toekomt. De mens die toekomt aan de bevrediging van de behoefte van ontplooiing van de eigen mogelijkheden zal psychisch gezond moeten zijn en dus voldoende moeten toekomen aan de bevrediging van de eerste 4 behoeften. De behoefte aan het realiseren van de eigen mogelijkheden ontstaat niet vanuit de ervaring van een gemis of tekort, maar juist vanuit gezondheid, kracht en overvloed. Anders zou men die behoefte immers niet kunnen voelen.

Omdat de laatste behoefte (e) niet ontstaat uit een gemis of tekort en dus om iets onaangenaams weg te werken, is de bevrediging van die behoefte een beloning op zichzelf. Het is bijvoorbeeld een beloning als men door studie of leuk werk allerlei capaciteiten verder kan ontwikkelen of gebruiken. Het is een beloning om een schilderij te maken dat iedereen mooi vindt of een boek te schrijven dat iedereen boeiend vindt. De mensen die aan de

bevrediging van de laatste behoefte (e) toekomen, genieten volgens Maslow van het leven in het algemeen. Zij zijn niet meer zozeer van anderen afhankelijk, maar hebben genoeg aan zichzelf. 'Zij zijn zelf de wetten van hun eigen innerlijke aard, zij vallen samen met hun eigen mogelijkheden, capaciteiten, niet aangeboorde bronnen, creatieve impulsen, hun behoeften zichzelf te kennen en meer geïntegreerd en harmonisch te worden. Zij zijn steeds meer bewust van wat zij werkelijk zijn, van wat zij werkelijk willen, van wat hun roeping, bestemming of noodlot dient te zijn'.

De verschillende factoren die invloed kunnen hebben op de persoonlijkheidsvorming

Een kanttekening bij de theorie van Maslow. Deze theorie zal door veel mensen uit de westerse midden- en hogere klasse herkend worden. Toch wordt driekwart van de wereldbevolking door Maslow via deze theorie ongezond verklaard.

Hoofdstuk 2: Ontkend verleden, verzwakte toekomst

Door Jandie Paula (aangepast)

Inleiding

Er zijn verschillende factoren die erop wijzen dat de negroïde bevolking van Curaçao een houding van ‘vermijding’ aanneemt in zaken die te maken hebben met de somatische (uiterlijke kenmerken) realiteit. Er schijnt immers een complete reserve te bestaan daar waar er sprake is van zaken die betrekking hebben op de zwarte huidskleur (men praat er niet over). In de navolgende paragrafen zal ik proberen een en ander te motiveren om te laten zien dat er in deze geen sprake is van een stelling die zonder enige grond wordt gelanceerd. Ik zal daarbij aangeven in hoeverre het verleden in onze cultuur ontkend wordt, waarna ik bespreek hoe het gebrek aan integratie hiervan in de hedendaagse samenleving onze toekomst verzwakt.

De ontkenning van het verleden

De oplettende waarnemer zal tot het inzicht komen dat er een tendens bestaat bij de negroïden in de Curaçaose samenleving om het eigen verleden uit hun gedachten te wissen. Er bestaat een uitdrukkelijke stilte rondom alle zaken die betrekking hebben op de Afrikaanse oorsprong van de bevolking, de slavernij, enz. Ik overdrijf niet door te stellen dat het negroïde verleden alsmäär zorgvuldig bedekt wordt met een mysterieus zwijgen. En deze traditionele stilte over het verleden is ongetwijfeld mede de oorzaak van de bestaande onwetendheid betreffende bepaalde zeer belangrijke historische feiten. Er zijn in de Curaçaose cultuur dan ook weinig verhalen die ons terugvoeren tot de zwarte dagen van de slavernij. Als gevolg van deze houding van vermijding ziet men dat de jongere generaties zich steeds meer en meer onttrekken aan het verleden alsof zij er geen deel van uitmaken. Men zou dan ook kunnen spreken van een volledige vervreemding van het eigen verleden.

Wat zou nu de reden kunnen zijn voor deze uitdrukkelijke eliminatie van het verleden uit de gedachten? Wat zijn de ongunstige herinneringen die door dat verleden worden opgeroepen welke koste wat het kost dienen te worden onderdrukt? Het antwoord op deze vragen volgt.

Vanaf de slavernijperiode en misschien daarvoor, bepaalden niet de zwarten maar de blanken de normen die doorslaggevend waren voor het referentiekader aan de hand waarvan de zwarten hun oordeel over zichzelf vormden. Een oordeel dat onder meer betrekking had op de acceptatie of verwerping van de ‘ideale’ of ‘niet-ideale’ somatische kenmerken. Deze door de blanken bepaalde normen werden door de zwarten overgenomen en vormden de criteria waarmee laatstgenoemden over zichzelf gingen oordelen. Doordat zij zichzelf gingen identificeren met de ‘niet-ideale’ somatische kenmerken, ontstond er bij hen niet alleen een negatief oordeel over de ‘zelf’ maar ook een onderdanig gedragspatroon ten opzichte van de blanken. En omdat deze ‘niet-ideale’ somatische kenmerken over het algemeen overeenkwamen met het feit dat zij tot de laagste sociale klassen binnen de maatschappij behoorden, voelden de zwarten zich als het ware min of meer tot een eeuwigdurende slavernij gedoemd (kleur en slavernij lijken verband te hebben). En als er een ding was dat de

emancipatie van de slavernij niet heeft kunnen bereiken was het idee die bij de zwarte man leefde en nog steeds leeft dat hij tot slaaf werd gemaakt vanwege zijn 'minder ideale' somatische kenmerken. Bovendien ging dit gepaard met zijn eigen innerlijke idee dat zijn negroïde karakteristieken inderdaad 'minder ideaal' waren (Paula, 1967). Ideeën die werden doorgegeven van generatie tot generatie.

Het is tegen deze achtergrond dat men de hedendaagse houding van vermijding moet trachten te begrijpen. Want iedere verwijzing naar het Afrikaanse verleden schijnt gevoelens van minderwaardig op te roepen. Zeggen dat de voorouders slaven waren of dat zij van Afrikaanse origine waren, is emotioneel geladen met dezelfde waarde als: zowel mijn voorouders als mijn persoon behoren tot een minderwaardig ras. En alleen al het feit dat men niet wenst te praten over dat verleden, betekent dat men niet bevrijd is van de depressieve invloeden van de slavernij. De negroïde bewoners van het eiland schijnen hun verleden bewust te hebben begraven. Het volk heeft een heden zonder verleden.

Het verleden is niet enkel belangrijk voor een goed begrip van de huidige situatie maar ook als instrument om onszelf beter te leren kennen. Iedere poging dat verleden uit de herinnering te wissen, is zinloos en kan alleen maar leiden tot negatieve psychologische gevolgen. Want juist het feit dat de huidige generatie niet in staat schijnt te zijn vrijelijk te praten over dat verleden of dat verleden te bestuderen, verraadt een gebukt gaan onder de druk van dat verleden. Voorts verraadt een en ander ook nog het feit dat men nog niet bevrijd is van de depressieve invloeden uit dat verleden. In plaats van te laten zien wat men graag zou willen, namelijk dat men in het geheel niet tot dat verleden behoort of wenst te behoren, bewijst men juist het tegendeel: de hechte en onuitwisbare band die tegen wil en dank met dat verleden bestaat.

De integratie van ons verleden

De waarheid is dat een positieve erkenning en een bewuste integratie van het verleden in het heden ongetwijfeld voordelig zal blijken te zijn voor de psychologische ontwikkeling van de bevolking. Maar zoals de zaken na liggen, ziet men dat vooral de jongere generaties onvolwassen en onervaren blijven op dit gebied omdat zij niet gevoed en verrijkt worden door een traditionele achtergrond. Want iedere breuk met de eigen traditie betekent noodzakelijkerwijs een breuk met de voedingswortel. En de weigering voort te bouwen op het verleden zal zich vroeg of laat wreken.

Op deze hoogte zou men de volgende vragen kunnen opwerpen: Kunnen 2 eeuwen slavernij als zodanig positieve waarden doorgeven aan volgende generaties? Het antwoord op deze vraag dient positief beantwoord te worden. Want de nadruk die doorgaans gelegd wordt op de negatieve aspecten van de slavernij. Het valt niet te ontkennen dat een eerlijke evaluatie van de verdiensten van de voorouders, die hun leven hebben doorgebracht onder de meest vernederende sociale omstandigheden, de bewondering verdient. Niet alleen het leveren van schitterende prestaties maar ook op het hoofd bieden aan een hard bestaan is waardevol. Ook valt niet te ontkennen dat zowel de fysieke als de psychische wereld onze 'aandrijving' in de richting van de zelfrealisatie kunnen beperken, maar beperking hoeft toch geen totale destructie te zijn. Immers, alleen de dood en niets anders kan een totale destructie

teweegbrengen. Daar waar er leven is, is er ook een streven naar geestelijke zelfverrijking. En daar waar er sprake is van een geestelijke zelfverrijking is er tevens sprake van het scheppen van eeuwigdurende menselijke waarden.

Ontkend verleden, verzwakte toekomst

Maar de bestaande houding van ontkenning duidt eerder op gevoelens van schaamte dan op gevoelens van hulde aan de voorouders aangezien zij allen min of meer vergeten geraakt zijn. Het gevoel van minderwaardigheid schijnt inderdaad zeer diep geworteld te zijn indien het zelfs leidt tot ontkenning van de bestaande positieve factoren uit het verleden. De waarheid is immers dat de strijders uit het verleden – ik doel hier niet alleen op de leiders van de opstanden maar op allen die tot slaaf werden gemaakt – eerder gevoelens van schaamte oproepen dan gevoelens van bewondering. Iedere assimilatie met hen betekent blijkbaar een onvermijdelijke assimilatie tot een ras waartoe haast niemand wenst te behoren. Met andere woorden, een dergelijke identificatie wordt nog steeds door mensenervaren al seen vervreemding van het blanke ras.

Ontkenning van het verleden betekent tevens de ontkenning van de gemeenschappelijke oorsprong, ontkenning van de gemeenschappelijke bindende kracht. Voor de gemeenschap als zodanig betekent een dergelijke ontkenning van de gemeenschappelijk basis dat zij enkel bestaat uit een samenraapsel van individuen met weinig of geen gevoel van saamhorigheid. Zij missen immers de eenheid die essentieel is voor ontwikkeling. Het feit dat het individu niet bereid of in staat is zijn verleden in zijn hedendaagse ervaring te integreren, beperkt hem tot onvolwassenheid aangezien hij de eigenlijke grond, waarin hij zijn verder bestaan zou moeten wortelen, negeert. Mijns inziens kunnen vele uitingen van instabiliteit binnen de Curaçaose samenleving verklaard kunnen worden vanuit deze ontkenning van het verleden.

Reeds in 1920 heeft Elias Hurwicz, in een boek getiteld ‘Die Seelen der Völker’, zijn gedachten geformuleerd met betrekking tot een ontkend, niet-geïntegreerd verleden (Hurwicz, 1920: Ginsberg, 1960). Het boek heeft betrekking op een ander volk, toch wens ik de Hurwicz’ gedachten niet te onthouden. Deze en de volgende alinea zijn dan ook vrij vertaald naar Hurwicz, die zich afvraagt wat het menselijk leven is indien de herinneringen aan voorgaande gebeurtenissen het heden niet met het verleden verbinden. Wijzelf, zo vervolgt hij, zijn als onwettige kinderen zonder een erfdeel, zonder wat dan ook dat ons verbindt met de mensen die voor ons hebben geleefd. In onze herinnering bewaren wij in het geheel niets van de leer uit het verleden. Ieder van ons is verplicht de gebroken relaties opnieuw op te pakken. Wat voor andere volkeren gewoon en instinctmatig geworden is, dient met de hamer in onze hoofden geslagen te worden. Onze herinneringen reiken niet verder dan de dag van gisteren, wij zijn als het ware vreemdelingen voor onszelf. Wij bewegen ons op zo’n rare wijze dat met iedere stap voorwaarts het verleden onherstelbaar verdwijnt. Dit is het natuurlijke gevolg van een cultuur gebaseerd op geleende elementen en op nabootsing. Wij volgen geen weg van een ontwikkeling van binnenuit, wij maken geen natuurlijke vorderingen: ieder nieuw idee schijnt de reeds bestaande ideeën weg te jagen zonder maar een spoor achter te laten, omdat die nieuwe ideeën niet voortkomen uit de oude maar vanuit God-weet-wat. Omdat wij steeds slechts pasklare ideeën ontvangen, krijgt ons verstand geen

kans die permanente paden te vormen die nodig zijn voor een gelijkmatige ontwikkeling. Wij groeien weliswaar maar komen geenszins tot rijpheid. Wij bewegen ons weliswaar voort maar steeds richtingloos. Wij zijn als kinderen die niet geleerd hebben voor zichzelf te denken. Pas wanneer zij de volwassenheid bereikt hebben, merken zij dat zij niets van zichzelf hebben, dat alles wat zij weten zich bevindt aan de oppervlakte van hun wezen en dat zelfs hun ziel zich, bij wijze van spreken, buiten hun wezen bevindt.

Dit is ook met ons het geval, zegt Hurwicz verder. Het is makkelijk te zien wat het vreemde lot is van een volk dat niet in staat is geweest zijn gedachten te onderwerpen aan een geleidelijke ontwikkeling. Een volk dat slechts deelgenomen heeft aan de algemene evolutie van de menselijke geest door middel van blinde, oppervlakkige en vaak niet-succesvolle nabootsing. Het kan dan ook niet anders dan dat dit een effect heeft gehad op ieder individueel lid van de gemeenschap. Het is een natuurlijke zaak dat de mens zijn greep verliest op bepaalde zaken wanneer hij niet langer in staat is zich met het verleden en de toekomst te verbinden. Hij verliest alle stabiliteit en vertrouwen. Zonder het gevoel van continuïteit, is de mens als het ware verloren in deze wereld. Maar zulke ontwortelde mensen ontmoet men overal ter wereld. Bij ons echter zijn het dagelijkse verschijnselen. Het is eerder de bezorgdheid van een leven zonder ervaring en vooruitzicht, met een bestaan ontruikt van zijn soortgenoten. In onze geest is er niets gemeenschappelijk. Alles daarin is geïsoleerd, instabiel en onvolledig.

Met de voor de toepassing in een ander geval nodige veranderingen geldt de hierboven gerelateerde beschouwing van Hurwicz evengoed voor de Curaçaose situatie. Het is immers duidelijk dat een breuk met het verleden, afgezien van het feit dat het ons berooft van een waardevol erfgoed, bovendien ook een desintegratie teweegbrengt in de hedendaagse gemeenschap.

Hoofdstuk 3: Waarden, normen en verduurzaming daarvan

Grondbeginselen

- Mensen die min of meer duurzaam samenleven of –werken ontwikkelen na verloop van tijd vaste gedragingen en gemeenschappelijke opvattingen over gedrag.
- Opvattingen ontstaan (mede) onder invloed van bepaalde materiële leefomstandigheden en veranderen wanneer zich daarin wijzigingen voordoen.

Leerdoelen

- Na bestudering van dit hoofdstuk kun je omschrijven wat waarden, normen en instituties zijn en daarvan voorbeelden geven uit jouw eigen leven.
- Je kunt iets zeggen over de verschillende visies over ontstaan en voortbestaan van waarden, normen en instituties.
- Je kunt uitleggen waarom de verandering van waarden, normen en instituties soms achterloopt op de veranderingen in de samenleving zelf.
- Je kunt het verschil tussen waarden en belangen aangeven.
- Je kunt de ‘idealistische’ en de ‘materialistische’ invalshoek onderscheiden.
- Je kunt de begrippen consensus, dissensus en anomie omschrijven.

In het sociale leven blijkt het gedrag van mensen bij alle veranderingen en variatie ook vaak een grote mate van duurzaamheid en gelijkvormigheid te vertonen. Je kunt het zo zien dat samenlevende mensen opvattingen hebben waarnaar in hun gedrag richten. Deze opvatting zijn op den duur voor mensen vaak zo vanzelfsprekend, dat zij zich daar niet eens (helemaal) bewust van zijn. Toch proberen sociologen zulke opvattingen te achterhalen; zij doen dat door mensen zowel te ondervragen als te observeren. Mensen blijken dan over allerlei situaties meer of minder uitgesproken en meer of minder bindende verwachtingen te hebben over hoe men zich behoort te gedragen of wat men dient na te laten.

3.1 Verwachtingen, voorstellingen en patronen

Deze min of meer bindende verwachtingen inzake het handelen of niet-handelen door de leden van een samenleving of groepering worden **normen** genoemd. De term ‘normatief’ duidt ‘behoren’ aan.

Een belangrijk kenmerk van normen is dat als men ervan afwijkt, dat wil zeggen: als iemand niet voldoet (of extra goed voldoet) aan een bepaalde verwachting, de omstanders hem op een of andere manier bestraffen (of belonen). Soms worden mensen zich pas door zo’n afwijking echt bewust van een norm. Uit het feit dat mensen op een of andere wijze uiting geven aan hun gevoelens van afkeuring of goedkeuring kan worden afgeleid dat er in die situatie blijkaar zekere verwachtingen ten aanzien van het gedrag aanwezig waren.

Vraag 1

Van welke normovertredingen ben je je wel eens bewust geworden door (wat voor!) reacties van anderen?

Bij dieper doorvragen of door waarneming van de gedragingen en eventuele reacties daarop komt de socioloog er achter dat onder de leden van een samenleving of groepering zekere abstracte, collectieve voorstellingen leven. Zulke meer of minder bewuste collectieve voorstellingen omtrent wat mensen als goed en juist noemen wij **waarden**. Bovengenoemde normen zijn dus verduidelijking van de meer abstracte waarden. Om dat de normen uit waarden voortkomen, is het dus logischer te spreken over ‘waarden en normen’ dan – zoals vaak gebeurt – over ‘normen en waarden’. De waarden variëren van zeer onbelangrijk tot uitermate belangrijk voor de leden, vormen de kern van ‘cultuur’. Bij cultuurverandering kun je soms spreken van waardenverandering maar dat gaat zeer langzaam. Ook is er soms sprake van verandering van de inhoud van waarden die op zich belangrijk blijven. Denk aan de regelmatige veranderingen in de waarde ‘schoonheid’.

Die collectieve voorstellingen over bijvoorbeeld trouw, moed, nut, schoonheid, rechtvaardigheid, eerlijkheid, worden vaak aangeduid door woorden die op ‘-heid’ eindigen. Soms het verschil moeilijk is aan te geven, kan men onderscheid tussen ‘waarde’ en **belang** duidelijk maken met de werkwoorden ‘zijn’ en ‘hebben’. Bij waarden zegt men: ik wil eerlijk, moedig of trouw zijn, respectievelijk dat ook andere mensen dat zijn. In het geval van belangen zegt men: ik wil bijvoorbeeld geld, macht of prestige hebben, desnoods ten koste van anderen.

In het sociale leven verwachten mensen niet alleen van zichzelf, maar (vooral) ook van anderen, dat zij in hun gedrag de waarden realiseren, dat wil zeggen: dat ze aan de normen voldoen. Er bestaan bijvoorbeeld vele manieren om aan de verwachting (norm) om ‘rechtvaardig’ (waarde) te zijn tegemoet te komen: nu eens betekent dat, bij een kwestie van verdelen, dat iedereen evenveel krijgt dan weer dat sommigen meer krijgen dan anderen.

Vraag 2

Kun je een concrete situatie aangeven waarbij de waarde ‘rechtvaardigheid’ kan inhouden dat sommigen meer krijgen dan anderen?

Vraag 3

‘Het enige dat nog moeilijker is dan zich aan strenge leefregels te houden is te voorkomen ze ook aan anderen op te leggen’. Wat vind je hiervan?

Als bijvoorbeeld de top van een bedrijf zichzelf in slechte tijden een veel loon toekent dan haar werknemers via CAO-onderhandelingen verkrijgen, dan is die top erg kwetsbaar: ze zullen een bevredigend antwoord moeten geven op vraag 2, hiervoor. Een ander voorbeeld: beleefd zijn betekent in de ene situatie iemand niet in de rede vallen of hem met ‘u’ aanspreken, in een andere situatie dat men iemand voor laat gaan in de lift. Vooral uit het laatste blijkt dus dat er voor bepaalde situaties vaak min of meer gestandaardiseerde gedragsvormen bestaan. In dat geval spreekt de socioloog van de **institutionalisering** van het gedrag: op grond van een bepaalde waarde behoort men zich dan zo en niet anders te

gedragen. Onder een **institutie** wordt hier dus verstaan een vast, collectief bepaald gedragspatroon – men kan ook zeggen: een geijkte (standaard) procedure volgens elke men bepaalde dingen in een samenleving of groepering pleegt te doen (tradities, gewoonten, gebruiken).

En als dat vaste, collectieve patroon nu maar lang genoeg heeft bestaan, dan gaat dat als norm dienen: we hebben het altijd zo gedaan, dus hóórt het ook zo. Volgens de (nogal bijzondere) socioloog Thorstein Veblen is institutionalisering ‘gestold bewustzijn’. Vaak komt men in verband met instituties het denkbeeld tegen, dat die er zijn om in bepaalde ‘behoeften’ te voorzien. Volgens sommigen helpen instituties mensen hun **individuele behoeften** op een sociaal aanvaardbare wijze te bevredigen: door middel van een institutie als het huwelijk of partnerschap kunnen mensen hun sexuele behoeften op een sociaal aanvaardbare wijze te bevredigen. Anderen menen dat instituties ervoor zorgen dat in **maatschappelijke behoeften** wordt voorzien: in deze visie voorzien huwelijk en gezin vooral in de maatschappelijke behoefte aan nieuwe leden, die voor de(ze) maatschappij zijn opgevoed.

Vraag 4

Bestaat dat: maatschappelijke behoeften?
In welke behoefte zou reclame voorzien?

In het sociale leven komt het veelvuldig tot standaardisering/institutionalisering van gedragsvormen, die mensen dan ook behoren na te leven. Dat hangt samen met het feit dat samenleven en samenwerken erg moeilijk wordt als mensen niet in zekere mate op elkaars gedrag kunnen vooruitlopen. In veel situaties blijkt die ‘berekenbaarheid’ van andermans gedrag een waarde op zich te zijn. Vooruitlopen (**anticiperen**) op andermans gedrag is echter alleen maar mogelijk bij een zekere beperking van het in principe zeer grote aantal manieren waarop een bepaalde waarde gerealiseerd zou kunnen worden.

Vraag 5

Kun je een voorbeeld geven van het belang van berekenbaarheid van gedrag? En dus van de (soms komische) problemen bij onverwacht gedrag in standaardsituaties?

Er is een onderscheid gemaakt tussen wat in het sociale leven nauw samenhangt: bepaalde voorstellingen (waarden) omtrent wat goed of juist is, de wederzijdse verwachtingen (normen) om het gedrag daarnaar te richten en dat in vele gevallen te doen volgens geijkte procedures (instituties). Normen zijn dus vaak in twee opzichten een verwachting ten aanzien van het gedrag: men behoort op bepaalde waarden te realiseren, en bovendien door middel van een geijkte (standaard) manier van doen.

Vraag 6

Geef een voorbeeld van het realiseren van dezelfde waarde op een geijkte (standaard) manier en op een ongebruikelijke manier.

Veel instituties worden zo belangrijk geacht dat zij zelfs wettelijk zijn vastgelegd en voorgeschreven, zoals verkiezingen, eigendomsverhoudingen, vormen van overleg, rechtspraak en examens. Andere instituties zijn informeel of gelden slechts voor de leden van bepaalde groepen of organisaties.

Aan het verschijnsel van waarden, normen en instituties zit nog een kant die rechtsstreeks van belang is voor de verhouding tussen individu en maatschappij. Een mens wordt geboren in een wereld die al bestaat en hij komt terecht in een bepaalde maatschappij met een bepaalde cultuur. Opvattingen over goed en kwaad, juist en onjuist, mooi en lelijk, enzovoort, zijn allang uitgekristalliseerd; dus als een mens ter wereld komt, zijn ze hem iets van buitenaf. De Franse socioloog Durkheim (1969) sprak in dit verband van ‘extériorité’ en daarnaast van ‘contrainte’: dwang, namelijk van de sociale omgeving op het individu.

Maar geleidelijk kwam Durkheim tot het inzicht, dat het belangrijkste niet zozeer dwang van buitenaf is, maar dat wat tegenwoordig **internalisatie** wordt genoemd. Daarbij worden de waarden en normen, die aanvankelijk geheel buiten een mens bestaan, langzamerhand door hem geabsorbeerd. Zij worden, onder andere door de opvoeding, een deel van de persoon zelf. Anders gezegd: op den duur voelen mensen deze waarden en normen meestal niet meer als uitwendig.

3.2 Bestaan en ontstaan van collectieve opvattingen

Tot dusver hebben wij hoofdzakelijk aandacht besteed aan het feit dat er in de samenleving waarden, normen en instituties bestaan over de **herkomst** en het ontstaan daarvan is nog weinig gezegd. Het referentiekader ontleen wij aan onze eigen ervaringen in onze sociale situatie en aan de ervaringen van onze voorgangers in hun situatie. Omdat waarden, normen en instituties vaak lang geleden zijn ontstaan, tasten wij over de oorzaken van hun wording vaak in het duister. Duidelijk is wel dat zodra mensen duurzaam samenleven en –werken er waarden, normen en instituties ontstaan

3.2.1 Marx, Engels, Weber

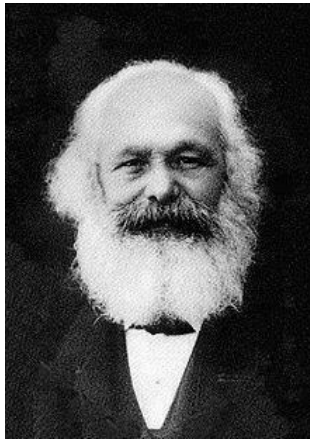
De invloed van de materiële situatie op de (collectieve) opvattingen van mensen stond bij denkers als Marx en Engels zelfs centraal in hun maatschappijbeschouwingen. Waarschijnlijk het bekendste citaat in dit verband is: *‘Het is niet het bewustzijn van mensen dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn dat hun bewustzijn bepaalt’*.

Hoezeer de opvattingen van mensen inderdaad aan hun sociaal-economische omstandigheden gebonden (kunnen) zijn, is uit latere onderzoeken gebleken. Daarbij werd nagegaan welke waarden ouders van verschillend sociaal niveau het liefst in het gedrag van hun kinderen gerealiseerd zouden zien. Het bleek niet zozeer dat de ondervraagde ouders verschillende waarden huldigden, als wel dat zij waarden als eerlijkheid, netheid, leergierigheid, gehoorzaamheid, geluk, zelfstandigheid, enzovoort in een verschillende volgorde van belangrijkheid zagen. Hoe hoger het sociale niveau van de ouders was, des te meer legden zij de nadruk op waarden die verband houden met de zelfstandigheid en individuele ontplooiing van het kind. Hoe lager het niveau was, des te meer nadruk legden zij op gehoorzaamheid en conformeren aan uiterlijk gezag. De aangevoerde verklaring daarvoor is dat de beroepssituatie van de hogere opgeleide vaker vereist dat men zelfstandig beslissingen neemt en dat die van de lagere opgeleide vooral bestaat uit het opvolgen van orders.

Vraag 8

Ga eens na hoe die volgorde van waarden (de waardehiërarchie) eruit ziet bij een arbeidsorganisatie die je kent.

Marx en Engels

“Met het hiervoor vermelde citaat van Marx en Engels zijn we beland bij de tegenstelling tussen ‘materialisme’ en ‘idealisme’. Sommigen, de **idealisten** in de filosofische betekenis van het woord, menen dat de sociale werkelijkheid ‘in de hoofden’ van de mensen schuilt en bestaat uit de ideeën en opvattingen van mensen en groepen. Zij richten hun onderzoek dus vooral daarop. Anderen, de **materialisten**, gaan ervan uit dat zulke ideeën en opvattingen slechts weerspiegelingen of producten zijn van de materiële omstandigheden waaronder mensen leven. Object van studie moeten dan dus vooral de bezits- en machtsverhoudingen van mensen zijn, en hun arbeids- en leefsituatie.

In hun brieven hebben Marx en Engels later hun materialistische opvattingen meerdere malen verduidelijkt en genuanceerd.

In plaats van een alles bepalende economische oorzaak is er volgens Engels sprake van een wisselwerking tussen enerzijds politieke, juridische, godsdienstige en kunstzinnige denkbeelden en anderzijds materiële omstandigheden (25 januari 1894). Die wisselwerking vindt volgens hem echter plaats op basis van de zich ‘in laatste instantie’ steeds doorzettende economische noodwendigheid. Hoewel de materiële factoren dus uiteindelijk de doorslag geven, spelen volgens Engels ook politieke en andere denkbeelden een rol, ‘ja, zelfs in de hoofden van de mensen spokende tradities’ (21 oktober 1890).

De formulering in **laatste instantie** is echter zeer rekbaar. Daardoor ligt het verband tussen materiële omstandigheden en opvattingen soms zo ver in het verleden, of is het zo indirect, dat het wetenschappelijk nauwelijks interessant meer is. Het is dan speculatief, een empirisch niet na te gaan, en praktisch draagt het dan nog maar weinig bij tot inzicht in de huidige vorm van het bestudeerde verschijnsel. Een materialistisch gezichtspunt geeft echter wel de mogelijkheid om duidelijk te maken dat bepaalde waarden en normen ‘uit de tijd’ kunnen zijn, dat wil zeggen dat zij ontstaan zijn onder andere materiële omstandigheden dan de nu aanwezige. Zo peuzelen sommige wat oudere Nederlanders nog rustig eten op waarvan de houdbaarheidsdatum reeds lang is verstreken, omdat hun ouders die de Tweede Wereldoorlog nog hadden meegemaakt, hen streng de norm inprenten: ‘Je hoort geen eten weg te gooien’.

Vraag 9

Bedenk welke waarde achter ‘je hoort geen eten weg te gooien’ zit!

Weber

Zoals Engels al stelde, mag men niet uitgaan van een dogmatisch (louter materialistisch) standpunt dat bij voorbaat de verschijnselen al voor verklaard en bewezen houdt. Soms blijken namelijk ook omgekeerd de **opvattingen** van mensen hun sociaal-economische omstandigheden ingrijpend te beïnvloeden.

Max Weber, een niet-marxist, heeft in zijn bekende studie *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1904) betoogd dat het **calvinisme** niet zozeer een weerspiegeling of product van een sociaal-economische situatie was. Als reactie op en ter correctie van de theorieën van Marx en vooral van diens navolgers, wilde Weber aantonen dat waarden en normen – speciaal die van het calvinisme – niet alleen producten van maatschappelijke omstandigheden zijn, maar deze (andersom) ook kunnen beïnvloeden. Anders gezegd: Weber wilde nagaan welke invloed het calvinisme vooral in bepaalde latere vormen op (het ontstaan en) de ontwikkeling van het kapitalisme heeft gehad.

Kort samengevat komt Webers stelling erop neer dat het calvinisme door de grote ethische waarde die het aan het beroep toekende, door zijn nadruk op het gebod om te woekeren met de talenten die de mens zijn gegeven, waardoor hij zich sterk rationeel gedraagt, en door zijn eis tot sober leven ('innerweltliche Askese') in belangrijke mate heeft bijgedragen aan het (vanaf de 12^e eeuw vanuit Italië opkomend) kapitalisme: door hard en efficiënt werken ontstonden grote kapitalen. Daarbij kwam nog de calvinistische **predestinatieleer**. Een zeer specifieke uitleg daarvan houdt in dat het door goddelijke voorbeschikking als vastligt wie tot de uitverkorenen respectievelijk de verdoemden zullen behoren. Die leer vervulde de aanhangers van die variant met grote angst en onzekerheid, waardoor hij de mensen aanzette tot hard werken als een teken van uitverkorenheid, wat de angst en onzekerheid weer verminderde. Weber legde dus sterk de nadruk op de motiverende werking van het calvinisme, waardoor de mensen hard gingen werken. Door de eis om sober te leven en het gebod om te woekeren met de talenten, investeerden individuen dat wij zij verdiend hadden grotendeels weer in hun ondernemingen. Voor de samenleving betkeende dit een versterking van de ontwikkeling van het kapitalistische systeem, en Weber legde er de nadruk op dat dit grotendeels onvoorzien en onbedoeld was. Interessant is Webers opmerking dat de godsdiensten van de bevoorrechte, leidende lagen van de bevolking meestal 'diesseitig' zijn en die van maatschappelijk onterechte, onderste lagen meestal 'jenseitig': de eerste leggen de nadruk op de wereld zoals die is en rechtvaardigen de bevoorrechte positie van de leidende lagen daarin, de tweede onderstrepen vooral een toekomstig beter lot, al dan niet in her hiernamaals ('vele eersten zullen de laatsten zijn!'). Daarbij wijzen zij vaak de bestaande sociale orde af.

Vraag 10

In welke godsdienstige oriëntaties in onze tijd herken je die *Diesseitigkeit* of die *Jenseitigkeit*?

Webers opmerking verwees naar het **ideologische** karakter dat de godsdienst als rechtvaardiging van het gedrag van mensen kan hebben. Hij ging in dit opzicht echter verder dan Marx en zijn navolgers, door te beklemtonen dat de godsdienst tegemoet komt aan de

psychische behoefte van mensen om zin te kunnen geven aan hun bestaan en hun gedrag daarop af te stemmen.

Vraag 11

In hoeverre is de voorgaande visie van Weber (godsdienst ‘waarnemen’ en daar een (zingeerings)behoefte achter zien) een cirkelredenering?

Ik ben zo ver gekomen dat ik niet meer weet. Ik heb alleen maar gelezen dat het ‘het’ calvinisme bestudeerd maar slechts enige specifieke vormen daarvan. Tegenwoordig richt die kritiek zich vooral op het feit dat kapitalistische parktijken, zoals winst maken door werken voor de markt, handel drijven en investeren, en door kredietverlening (banken), allang bestonden voordat er sprake was van protestantisme (Wallerstein, 1974). In de steden van bijvoorbeeld de Nederlanden (vooral Vlaanderen) bestonden al in de 13^e eeuw allerlei vormen van kapitalisme, zij het in het begin nog in een embryonaal stadium. Later, in de 14^e en 15^e eeuw, nam het kapitalisme toe. **3.2.2 De wisselwerking ‘bewustzijn –**

maatschappelijk zijn’ nader beschouwd

Ook op tal van andere gebieden heeft men de invloed van godsdienstige opvattingen en de daardoor veroorzaakte verschillen geconstateerd. Zo vertoonden bijvoorbeeld de cijfers van deelname aan bepaalde vormen van vrijetijdsbesteding (disco, bioscoopbezoek) en geboorte- en echtscheidings- en zelfmoordcijfers grote verschillen voor rooms-katholieken, gereformeerden, Nederlands hervormden en buitenkerkelijken. Deze hingen zowel samen met de verschillende waarden en normen als met de mate waarin sociale gebondenheid en geborgenheid bij de onderscheiden kerken en niet-kerkelijke groeperingen onderling verschillen.

Intussen blijken in zeer veel gevallen toch de materiële omstandigheden van grote en vaak zelfs doorslaggevende betekenis te zijn. In de woorden van Brecht: *‘Erst kommt das Fressen, dann die Moral’*. Het is sociologisch gezien daarom een goede **vuistregel** om, bijvoorbeeld bij het kranten- of tv-nieuws, te beginnen met zich af te vragen vanuit welke sociaal-economische omstandigheden mensen of groepen mensen bepaalde dingen denken, zeggen of willen. Dat geldt natuurlijk evenzeer als zij zichzelf niet bewust zijn van een verband tussen hun materiële omstandigheden en hun denkbeelden, uitspraken en wensen.

Naarmate de materiële omstandigheden van mensen en groeperingen veranderen, wijzigen zich na verloop van kortere of langere tijd meestal ook hun waarden en normen. Een voorbeeld van een geval waarin dat vrij snel gebeurde, is de sluiting van de mijnen in Limburg op 31 december 1974. Veel mijnwerkers vielen in een diep, donker gat: ‘Uit hun leven was de bodem weggeslagen, want hun leven, dat was hun werk geweest. Eerlijkheid, hardheid, kameraadschap en de zekerheid dat alles goed kwam als je je best maar deed. Aan dat werk ontleenden ze hun status; thuis, in de buurt en in de vereniging. Het was hun trots en hun houvast. Pas toen ze het kwijt waren, merkten ze hoezeer het hun leven tot dan toe had bepaald en raakten ze in de problemen’. Ondanks minister Den Uyls beloften van een nieuwe werkgelegenheid (‘Wij moeten de mijnstreek een nieuw perspectief bieden’) bleven velen van de 60.000 mijnwerkers langdurig werkloos. Een sociologisch rapport uit 1980 spreekt over ‘vervreemding van de maatschappij, verbittering tegenover ‘de hoge heren’, de regering, de vakbonden en de kerk. Een soms panische angst voor het moderne verkeer, grote zorgen

over het milieu en een totaal verloren vertrouwen in de toekomst. Bij 58% van de mannen en vrouwen die door de rapporteurs werden ondervraagd, was sprake van **anomie**, dat wil zeggen, dat bij hen het gevoel van vertrouwen in de geldigheid van de maatschappelijke normen niet meer aanwezig was' (Heijboer, 1985). En in tijden van economische recessie zien we steeds vrij snel een verandering van houding ten opzichte van werk, die zich onder andere uit in lager ziekteverzuim en lagere eisen bij de sollicitant.

3.3 Vertraging

Maar vaak veranderen waarden en normen niet zo snel. Er treedt dan een zekere vertraging op. Ook voor instituties geldt dat zij soms nog lang blijven voortbestaan terwijl de situatie waarin zij ontstonden en waarvoor zij ooit een adequaat antwoord vormden, allang niet meer bestaat. Op de vraag waarom ze zo blijven voortbestaan, zijn verschillende antwoorden mogelijk.

1. Het kan zijn, dat mensen zich er nog niet van bewust zijn dat hun situatie veranderd is. In dat geval is er sprake van een zekere (geestelijke) traagheid: mensen blijven zich op een bepaalde manier gedragen, omdat zij dat nu eenmaal zo gewend zijn. Dit ligt dicht bij de al genoemde 'normatieve kracht van de feitelijkheid'.
2. Een andere reden voor het feit dat mensen zich blijven vastklampen aan (verouderde) waarden, normen en instituties kan zijn dat dit hun psychische zekerheid verschaft. Hun hele bestaan zou op losse schroeven komen te staan, als zij bepaalde vertrouwde opvattingen zouden moeten loslaten.
De situatie wordt nog gecompliceerder als het daarbij gaat om morele en levensbeschouwelijke opvattingen. Zo bleek de vertrouwde medische ethiek met betrekking tot het levenseinde in de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw deels achterhaald, en heeft ze sindsdien wijzigingen en nuanceringen ondergaan. De wetenschap en de techniek hebben zulke vorderingen gemaakt, dat een arts eens gezegd heeft dat de vraag niet langer is: 'Verlengen we het leven van de patiënt?', maar: 'Verlengen we het sterven?' Anders gezegd: moet alles wat kan ook gebeuren? Euthanasie is daarmee een zeer actueel en gevoelig onderwerp geworden.
3. Nog een reden om bepaalde waarden en normen niet op te geven, kan zijn dat daarmee **belangen** van bepaalde mensen gemoeid zijn. Ondanks de steeds duidelijker wordende gevolgen voor natuur en milieu blijven sommige groeperingen hardnekkig vasthouden aan economische opvattingen omtrent vrij ondernemerschap, concurrentie en ongelimiteerde verhoging van de productie.

Vraag 11

Geef een eigen voorbeeld van een situatie waarbij het belangen zijn die een verandering van waarden, normen of instituties tegenhouden.

Zoals blijkt, zijn er vaak botsingen tussen verschillende opvattingen en feitelijk gedrag. Van normen worden wij ons vaak pas bewust als wij ze overtreden of zien overtreden. Van veranderingen in waarden en normen worden wij ons bijvoorbeeld vaak bewust als een wet wordt toegepast die nog is gebaseerd op wat vroeger tot de mores (zie hierma) behoorde: het eerder genoemde verschijnsel van ‘vertraging’ blijkt zich bij wetten vaak voor te doen (de arbeidswetgeving liep bijvoorbeeld lange tijd achter bij de ideeën over herverdeling van de arbeid). Maar ook het omgekeerde blijkt voor te komen, namelijk dat wetten ‘voorlopen’ en (nog) niet met onze mores overeenstemmen (bijvoorbeeld de regelgeving omtrent roken in openbare gelegenheden, horeca en coffeeshops). Beide situaties kunnen sociale spanningen veroorzaken.

De kloof tussen de feitelijke gevolgde nieuwe levensstijl en de oude waarden en normen kan zo diep worden, dat deze alleen nog maar door dwang kunnen worden gehandhaafd. En dwang is weer aanleiding tot ontduiking. Sociale verwarring en crisis zijn dan het gevolg.

3.4 Waarden, normen en instituties nader bezien.

We gaan in deze paragraaf nader in op terminologie en op de relatieve belangrijkheid van waarden, normen en instituties. Allereerst valt op dat – zoals zo vaak – sociologen het er lang niet met elkaar over eens zijn wat onder de hier besproken begrippen moet worden verstaan en hoe zij zich tot elkaar verhouden. Zo behoort men institutie te omschrijven als vorm van gestandaardiseerd gedrag, maar wordt even zo vrolijk een specifieke groep of organisatie als drager van de institutie óók institutie genoemd. Het is bijvoorbeeld verwarrend om eerst het ouderschap een institutie te noemen als geijkte wijze waarop voortplanting en opvoeding gereguleerd worden, en vervolgens het gezin als groep eveneens met ‘institutie’ te betitelen.

Met betrekking tot het begrip norm wijzen we erop dat sociologen daarmee iets anders bedoelen dan juristen: niet alle (informele) opvattingen over hoe men zich behoort te gedragen zijn ook (formele) wetten of regels, al kunnen zij samenvallen. Wetten en officiële gedragsregels weerspiegelen vaak bepaalde machtsverhoudingen tussen groeperingen en hun belangen. Of zij stammen nog uit een intussen veranderde sociale situatie (vertraging!). daardoor bestaan er rechtsregels en wetten waarvoor vele burgers maar weinig of geen begrip kunnen opbrengen, maar waarvan overtreding wel strafbaar is. Omgekeerd kunnen mensen een bepaalde norm belangrijk vinden, zonder dat zij bij overtreding ervan naar de politie of rechter kunnen lopen.

Vraag 12

Bedenk een paar (liefst officiële) gedragsregels die machtsverhoudingen weerspiegelen tussen groeperingen en hun belangen.

Vervolgens willen we hier nog terugkomen op wat eerder al terloops werd aangeduid: de betekenis van waarden voor de leden van de samenleving varieert van zeer onbelangrijk tot uitermate belangrijk, bestaat in feite een **waardehiërarchie**. Daardoor variëren ook normen

en instituties naar hun betekenis voor de samenleving. Niet alle bestaande normen hebben betrekking op voor de samenleving even belangrijke zaken. Voorbeeld: als je iemand tegenkomt die je kent, dan behoort je te groeten. Doe je dat niet, dan ben je ‘onbeleefd’, je hebt een norm overtreden, dat wil zeggen: je hebt niet aan een verwachting voldaan. Maar de norm in kwestie wordt niet belangrijk genoeg geacht om een scherpe reactie te rechtvaardigen op die overtreding.

Als een socioloog over normen spreekt, denkt hij meestal in de eerste plaats aan informele regels (‘ongeschreven’ wetten) zoals die in het sociale verkeer tussen mensen gelden.

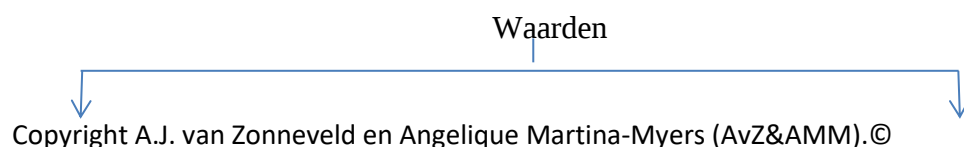
Normen kunnen twee vormen aannemen: geboden en verboden. **Geboden** zeggen: gij zult dit of dat doen; **verboden** zeggen: gij zult zus of zo niet doen. Soms gaat een verbod zo ver dat niet alleen bepaalde handelingen verboden zijn, maar dat men zelfs geacht wordt daarover niet eens te spreken: over bepaalde dingen, zoals inkomen of seks, wordt dan collectief gezwegen, ze worden genegeerd en men moet doen alsof ze niet bestaan. Zo’n specifiek verbod noemt men een **taboe**, een woord dat uit Polynesië stamt; daar werd het verschijnsel door Captain Cook ontdekt. Taboes hadden vooral betrekking op religieuze zaken die als heil en ‘onaanraakbaar’ werden beschouwd. (Cook werd in 1779 door de inboorlingen gedood nadat een van zijn manschappen een taboe had overtreden!). In onze samenleving hebben taboes echter lang niet altijd betrekking op religieuze zaken: vaak zijn dingen in bijvoorbeeld de politiek of binnen een bedrijf een ‘publiek geheim’ waarover men echt geacht wordt niet te spreken.

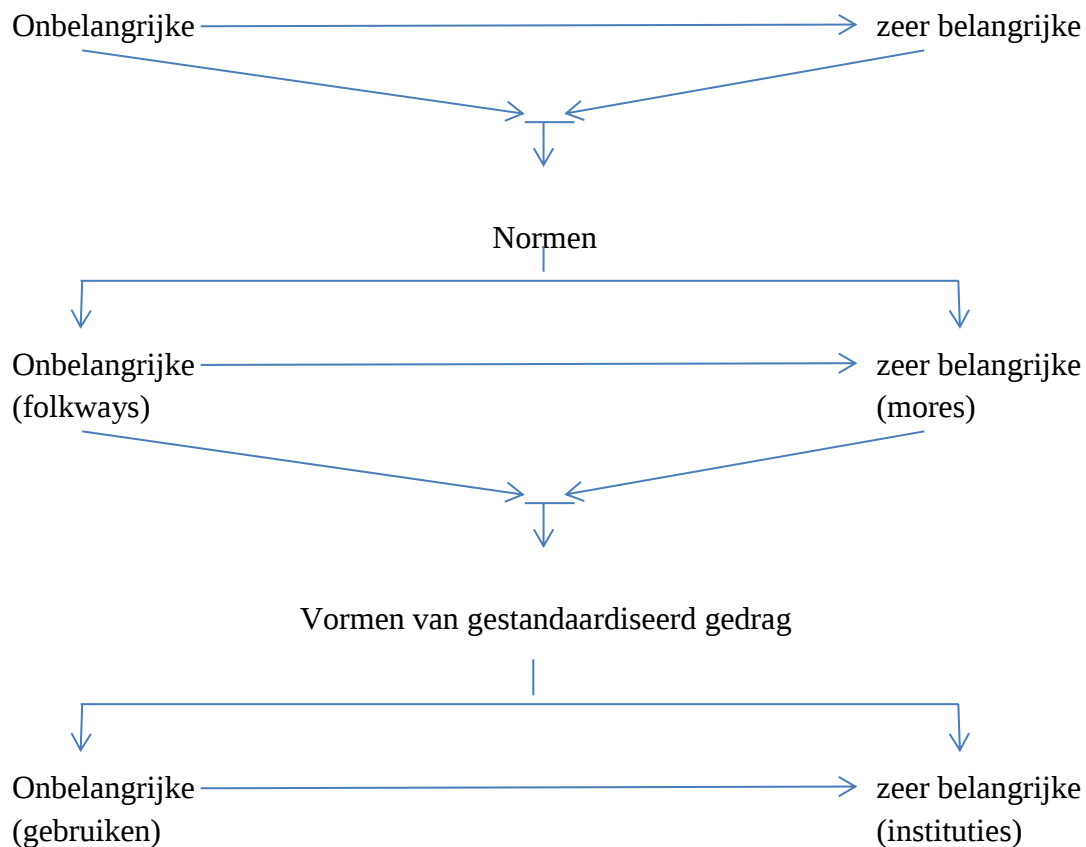
Vraag 13

Heb je enig idee wat (waarde, norm) er in een bepaalde kring achter het taboe op spreken over inkomen of seks zit? Of achter een ander door jou te kiezen taboe?

Evenals waarden en normen doorlopen ook instituties een scala van zeer onbelangrijk binnen de samenleving (‘gebruiken’) tot zeer belangrijk (‘instituties;’). **Gebruiken** zijn ‘confectie-oplossingen’ voor dagelijks voorkomende sociale situaties, maar zij zijn niet erg belangrijk. Dat men een bekende groet, is gebruikelijke, evenals het gebruik om een getikte brief met de hand te ondertekenen. De wijze echter waarop het verkeer van de geslachten binnen de samenleving is geregeld, valt grotendeels onder **instituties**. Het huwelijk is zo’n institutie. De waarden, normen en instituties geven ons achtereenvolgens antwoord op de vragen: Wat is goed, juist en daarom nastrevenswaardig? Wat wordt er van ons verwacht? Hoe, - volgens welke procedure – moeten we daarbij handelen? Zonder te durven suggereren dat nu **alle** sociaal handelen van mensen in een schema is te vangen, geven wij de figuur 3.1 ter verduidelijking van wat hier besproken is.

Figuur 3.1 Sociaal handelen van mensen

3.5 Consensus en dissensus

Eén complicatie hebben we tot dusver genegeerd: gemakshalve hebben we tot nog toe gedaan alsof er binnen een samenleving slechts één stelsel van waarden, normen en instituties bestaat, waarover alle leden het in principe met elkaar eens zijn. Anders gezegd: alsof de samenleving wordt gekenmerkt door **consensus**. Deze term betekent letterlijk; samenvoelen (consentire) of overeenstemmen. Alegemeen gezegd gaat het bij consensus om het idee dat mensen dezelfde waarden en normen onderschrijven en zich daaraan gebonden achten, niet alleen rationeel, maar (vooral) ook gevoelsmatig.

Mede aan het feit dat zij dezelfde waarden en normen onderschrijven, ontleen zij het gevoel bij elkaar te horen en een band met elkaar te hebben. . Meer specifiek kunnen we twee varianten van consensus onderscheiden (Scheff, 1967).

1. De eerste visie gaat uit van individuele mensen: hoe meer mensen dezelfde waarden en normen onderschrijven, des te meer wordt er van een maatschappij of groep gezegd dat daarin consensus heerst. Op de achtergrond speelt het idee dat mensen geleidelijk en eventueel via conflicten tot overeenstemming gekomen zijn: ieder consensus is aldus een **bereikte** consensus. Door hen die belang hebben bij de handhaving van bepaalde waarden en normen wordt graag gerefereerd aan deze bereikte consensus ('We hebben toch afgesproken dat ...').
2. In de tweede visie wordt consensus daarentegen opgevat een eigenschap van een samenleving of groep. Men gaat ervan uit dat mensen en (sub)groepen in zo'n groter sociaal geheel 'natuurlijkerwijs' op elkaar afgestemd zijn omdat ze deel uitmaken van dat geheel. Mensen zijn dan dus gelijkgestemd, omdat ze lid van hetzelfde sociale geheel zijn. Vooral deze laatste visie op consensus heeft er nogal eens toe geleid dat de werkelijk bestaande consensus sterk overschat wordt. En deze overschatting wordt soms weer gebruikt als pressiemiddel ('Iedere weldenkende Nederlander vindt toch dat ...').

Een onderzoeker kwam tot de conclusie dat 'in Nederland niet gesproken kan worden van één waardepatroon (...). Er dient een aantal waarde-oriëntaties van elkaar te worden onderscheiden. We zullen dan ook nog onderscheid maken tussen 'dominante' cultuur tegenover 'subcultuur' en 'contracultuur'. Maar binnen elk van die stelsels geldt wat hier gezegd is over de verhouding tussen waarde, normen en instituties, en hun variatie van belangrijk tot onbelangrijk. Mede doordat binnen onze samenleving de materiële omstandigheden niet voor alle leden dezelfde zijn, verschillen ook de opvattingen. Voor iedere samenleving moet – telkens opnieuw! – worden vastgesteld welke waarden en interpretaties werkelijk en bewust door **alle** leden worden gedeeld en welke slechts voor bepaalde groepen gelden.

Linton (1936) maakte een verhelderend onderscheid tussen die cultuurelementen die door alle leden van de samenleving worden gedeeld (**universals**), de cultuurelementen die typerend zijn voor de leden van bepaalde groeperingen binnen de samenleving, zoals milieus, levensbeschouwelijke formaties, beroepsgroepen of landstreken (**specialties**) en ten slotte de cultuurelementen die iedereen min of meer vrij kan kiezen (**alternatives**). Nagegaan moet worden welke waarden en normen inderdaad door **alle** leden worden aanvaard, dat wil zeggen: welke er tot de universals behoren. Tevens moet worden vastgesteld in hoeverre deze door iedereen in dezelfde volgorde van belangrijkheid worden gezien; dat dit niet altijd het geval is, hebben we eerder al vermeld.

Vraag 14

Bedenk welke cultuurelementen in Nederland tot de universals zouden kunnen behoren, en bedenk ook een paar specialties en een paar alternatives.

Bij het onderzoek naar het al dan niet bestaan van consensus doen zich **nog** enkele problemen voor. Het is mogelijk dat mensen menen dat iedereen een bepaalde waarde onderschrijft en naleeft, terwijl dat in feite niet (meer) het geval is. Er kan, met andere woorden, een discrepantie bestaan tussen de feitelijke en de **veronderstelde** consensus.

Zo kan het gebeuren, dat men iets stiekem doet omdat men denkt daarmee een norm te overtreden; men conformeert zich tenminste uiterlijk aan wat men denkt dat anderen als norm hanteren. Onderzoek zoals dat van Kinsey over seksueel gedrag onthulde zulke vormen van wat men heeft genoemd **pluralistic ignorance**: de situatie waarin veel mensen ten onrechte de consensus over waarden en normen overschatten, hun eigen 'overtreding' als een uitzondering beschouwen en zich daarover schuldig voelen. Een verder probleem is nog dat waarden meestal zeer abstract zijn, zodat men het daarover nog best eens kan zijn. Maar zodra zo'n abstracte waarde als bijvoorbeeld 'rechtvaardigheid' in genormeerd gedrag moet worden vertaald, blijkt die consensus ver te zoeken: vanuit zijn eigen referentiekader meent iedereen de rechtvaardigheid op een andere manier te dienen. Denk bijvoorbeeld aan de politiek: de (vele) politieke partijen in Nederland hebben op diverse items allemaal hun eigen invulling, dus interpretatie van de waarde 'rechtvaardigheid'.

Anomie

Hoe minder (van zulke) universals er in een samenleving blijken te bestaan, des te minder is er sprake van consensus. Er heerst dan een toestand **dissensus**, een situatie waarin een gebrek aan overeenstemming over belangrijke waarden en normen bestaat.

Het gevolg daarvan kan zijn wat Durkheim **anomie** noemde. Deze term betekent letterlijk normloosheid; Durkheim bedoelde er echter de afwezigheid van zeer bepaalde waarden en normen mee, namelijk die normen die de individuele verlangens van mensen aan banden leggen. Volgens Durkheim zijn die individuele verlangens van nature onbeperkt: mensen willen volgens hem steeds meer hebben dan ze al bezitten en kunnen krijgen. Het is dus duidelijk sprake van een mensbeeld. In tegenstelling tot de fysieke behoeften, zo zegt Durkheim, zijn psychische behoeften naar hun aard onbegrensd. Daardoor zijn mensen als het ware veroordeeld tot een voortdurende ontevredenheid en frustratie: ze hebben nog niet het ene of ze willen alweer het andere. In

het Nederlands kennen we daarvoor het spreekwoord ‘Het bezit van de zaak is het eind van ’t vermaak’. Anomie is dus het ‘ontregeld’ zijn van de samenleving ten gevolge van het ontbreken van de normen die aan de veronderstelde onbeperkte individuele verlangens van mensen een bovengrens stellen. Zoals Durkheim het zelf uitdrukt: ‘Anomie is vooral een kwaad omdat de samenleving eronder lijdt, daar deze niet buiten samenhang en regelmaat kan’.

Vraag 15

Hoe zou in een arbeidsorganisatie na fusie of reorganisatie een anomische situatie kunnen ontstaan?

Merton vat anomie op als ‘het niet op elkaar afgestemd zijn van cultuur en structuur’. Hij bedoelt daarmee de spanning tussen bepaalde waarden, normen en idealen enerzijds en de beperkte (financiële) middelen en mogelijkheden die aan veel mensen in hun sociale situatie ontbreken om aan die eisen te voldoen. Sommigen nemen dan hun toevlucht tot ongeoorloofde middelen om toch te voldoen aan de gestelde verwachtingen zoals succes hebben, veel geld hebben en aanzien verwerven. Zoals hij het formuleert (Merton, 1957): aldus bevordert een kardinale Amerikaanse deugd: ambitie, een kardinale Amerikaanse ondeugd: afwijkend gedrag (criminaliteit). Ook in zijn opvatting is bij anomie dus geen sprake van normloosheid in de letterlijke betekenis.

Het is duidelijk dat (te veel) dissensus en anomie de samenhang (cohesie) van een groepering of samenleving ondermijnen. Daar staat tegenover dat behalve consensus ook andere dingen die samenhang kunnen bevorderen. Een daarvan is bedreiging van buitenaf: bepaalde politici maken dankbaar gebruik van een al dan niet reële (buitenlandse) vijand om de saamhorigheid te versterken.

Samenvatting

Een aantal belangrijke sociologische begrippen om samenleven te verklaren is in dit hoofdstuk aan de orde gekomen: waarden, normen/verwachtingen, instituties, consensus, dissensus en anomie.

Er wordt van ons verwacht dat we op een bepaalde, niet al te onverwachte, wijze waarden in ons doen en laten concretiseren.

Sociologen hebben uiteenlopende verklaringen voor het ontstaan van waarden, normen en instituties en de invloed daarvan op het gedrag van mensen.

Instituties kunnen achterlopen bij de eisen van de situatie, en binnen sectoren van de samenleving kan meer of minder consensus of dissensus over waarden, normen en instituties bestaan. Bij een teveel aan dissensus ontstaat mogelijk een toestand van anomie.

Eindvragen

1. Met welk sociologisch begrip acht je ‘moederdag’ het best getypeerd? En waarom?
2. Als ‘zakelijke betrouwbaarheid’ een waarde is, wat zouden dan volgens het schema in dit hoofdstuk voorbeelden kunnen zijn van de bij die waarden behorende normen en instituties?
3. Wat zijn momenteel de ‘specialties’ voor de leeftijdscategorie tussen 17 en 25 jaar?
4. Beschrijf en analyseer een institutie uit je eigen leef- of werksituatie.
5. Beschrijf en analyseer een groepering, die je van dichtbij kent, in termen van waarden, normen en instituties, belangen, consensus en dissensus.
6. Met welk sociologisch begrip kun je datgene typeren wat gewoonlijk iemands ‘geweten’ wordt genoemd?
7. Kun je in je werk of opleiding een voorbeeld aanwijzen van ‘vertraging’?
8. In debatten over zaken als verkeersonveiligheid ziet men regelmatig dat twee tegengestelde standpunten worden ingenomen. Het doel is altijd dat men zich beter aan de regels houdt.
In het ene geval streeft men naar ‘mentaliteitsverandering’ door voorlichting en opvoeding.
In het andere geval wil men meer toezicht, hogere boetes en eventueel ontzegging van de rijbevoegdheid.
Hoe kun je deze twee standpunten opvatten?
9. Geef in het kort aan hoe een ‘idealist’ bepaald gedrag van sommige Marokkaanse jongens probeert te verklaren, en hoe een ‘materialist’ dat meent ge kunnen of moeten doen.

Hoofdstuk 4: Maatschappij en cultuur

Een maatschappij is opgebouwd uit heterogene (ongelijksoortige) individuen, die volgens een bepaalde structuur samenleven en samen een cultuur delen. Een ander woord voor maatschappij is samenleving.

Er zijn 2 fundamentele redenen voor het samenleven bij mensen:

- a. Samenleven is **praktisch**: Samenleven geeft de mogelijkheid tot samenwerken, samen iets doen wat een individu niet alleen kan. Het betekent ook veiligheid zoeken bij elkaar en bescherming van zwakke en/of jongere leden van de maatschappij. Zonder een maatschappij is overleven moeilijk en soms onmogelijk.
- b. Samenleving is **prettig**: Het is emotioneel noodzakelijk. Samen iets doen, bijvoorbeeld werken, praten, dansen en feesten is aangenaam. In een samenleving kunnen wij elkaar het leven emotioneel prettig maken. Een individu heeft andere individuen nodig om zich ermee te vergelijken en samen aangename dingen te doen. Natuurlijk kunnen soms sociale spanningen optreden (verschil van mening, ruzie, enz.). wil het samenleven in een maatschappij prettig zijn, dan zullen er vele conflicten moeten worden opgelost.

Kenmerken van een maatschappij

1. Een maatschappij bestaat uit verschillende soorten mensen die allen verschillende rollen en taken hebben.
2. Maatschappijen bestaan meestal langer dan een mensenleven en hebben de neiging naar stabiliteit die onder andere wordt geschapen door allerlei systemen en regels.
3. Binnen elke maatschappij zorgt men voor continuïteit onder andere door voortplanting. Elke maatschappij kent systemen om de voortplanting te reguleren (b.v. huwelijken) en om nieuwe leden op te nemen en te vormen door socialisatie.
4. Maatschappijen veranderen steeds. De regels, systemen en materiële zaken in een maatschappij ontstaan niet zomaar. Wel is het zo dat maatschappelijke veranderingen meestal veel tijd kosten.
5. Er is een enorme samenhang tussen verschijnselen in een maatschappij: Alles heeft met alles te maken, het past bij elkaar.

Maatschappijen zijn universele verschijnselen. Zij hebben altijd bestaan zolang er mensen hebben geleefd. En zij komen overal op de wereld voor. Onze huidige moderne maatschappij verschilt van vroegere en andere maatschappijen. Maar toch zijn er overeenkomsten tussen maatschappijen belangrijker dan de verschillen. Verschillen tussen maatschappijen zijn meestal verschillen in uitwerking, opvatting en/of oplossing van problemen.

Kleinere eenheden binnen een maatschappij

Maatschappijen kunnen klein zijn (b.v. een samenleving van Eskimo's op Groenland, een groep indianen in de Amazone). Meestal gaat het echter om een tamelijk groot aantal mensen. Soms honderduizenden, soms miljoenen.

Binnen die maatschappijen kan men *kleiner eenheden* onderscheiden. **De belangrijkste is : de groep of sociale groep.** Een sociale groep is een niet al te groot aantal mensen, die

globaal eenzelfde cultuurpatroon hebben en regelmatig met elkaar omgaan en elkaars gedrag beïnvloeden.

Voorbeelden van groepen zijn: gezin, een stel vrienden, een honkbalteam en een dansgroep. Binnen een maatschappij kunnen verder verschillende soorten groepen voorkomen: werkgroepen (zoals bijvoorbeeld een politieke partij, een vakbond), projectgroepen, gezelligheidsgroepen, aspiratiegroepen (groepen waar men graag lid van wil zijn en primaire groepen). Iedereen is lid van groepen. De meeste mensen behoren of voelen zich thuis in een veelheid van groepen. Groepen zijn belangrijk voor de mens. Ze geven hem zekerheid, een gevoel van ergens bij horen, emotionele steun, het gevoel van echt samen te zijn. Een heel belangrijke groep is de *primaire groep* (primary group).

En primaire groep is meestal klein. De leden kennen elkaar goed en delen veel leed en vreugde samen. Er is een sterk gevoel van gebondenheid. Primaire groepen treft men overal; bijvoorbeeld op school (een groep vrienden of vriendinnen), op werk (de bemanning van een vliegtuig). De belangrijkste primaire groep in het leven van een mens is **het gezin**.

Verder maakt men onderscheid tussen **lidmaatschapsgroepering** en **referentiegroepering**. Van de eerste is men alleen maar lid; de referentiegroepering levert de normen en waarden waaraan men zich in gedrag en houding naar refereert, waaraan men zich richt.

Lidmaatschapsgroeperingen referentiegroeperingen kunnen hetzelfde zijn en zijn dat ook vaak, maar dat hoeft niet: soms richten mensen zich in hun gedrag en houding naar waarden en normen van een groepering waarvan zij geen lid meer of nog geen lid zijn.

Het gedrag van mensen, voor zover dat door referentiegroeperingen wordt beïnvloed, wordt niet in alle opzichten door eenzelfde referentiegroep beïnvloed. Dus mensen hebben vaak verschillende referentiegroepen tegelijkertijd. Sommige daarvan zijn voor mensen belangrijker dan andere en hebben daarom ook een grotere invloed.

Soms beperkt de invloed van een referentiegroep zich slechts tot een terrein van het menselijk gedrag. Zo werd bij onderzoek gevonden dat oudere kinderen zich voor sommige dingen meer op hun ouders oriënteerden, maar voor zaken zoals kleding en kwesties van smaak, vooral op hun leeftijdsgenoten. Het komt zelfs voor dat moeder zich op het punt van kleding op dochterlief oriënteert. Dit betekent dat jongeren niet altijd in zo'n (extern) rollenconflict verkeren, zij houden niet altijd over de hele linie te kiezen tussen hun ouders of hun vrienden (Brittain, 1963).

Een referentiegroepering is niet altijd perse een groep, maar kan ook uit enkel een individu bestaan waarnaar mensen zich hun houding of gedrag richten. In de mode ziet men vaak zulke "referentiefiguren"; in de reclamewereld spreekt men in dit verband van "smaakmakers"

Kenmerken van groepen

1. Er bestaat een sociale structuur
2. Er is een gemeenschappelijk doel
3. Er is een gemeenschappelijk stelsel van normen en waarden
4. Er is een duurzaamheid en saamhorigheid

Open en gesloten groepen

Als nieuwe leden zonder enige belemmering lid kunnen worden van een groep spreken we van een **open groep**. Laat een groep geen of pas na strenge selectie nieuwe leden toe, dan is er sprake van een **gesloten groep**.

De meeste groepen zullen echter een gemiddelde aanhouden bij toelating van nieuwe leden, zodat zuiver gesloten groepen weinig voorkomen. Het komt nogal eens voor, dat bepaalde groepen voor de toelating een zeker ritueel eisen. Hiertoe hoort b.v. de ontgroeningsrituelen bij toelating tot een studentengroep of vereniging.

Peergroup

De peergroup is een belangrijke groep voor bepaalde fasen in het leven van de mense. Er vinden in elke peergroup intense sociale contacte plaats. Het is een groep waarbinnen normen, waarden en instituties gelden die door de leden meestal nauwkeurig worden nageleefd. De groepsleden referen zich als de andere leden, gebruiken dezelfde woorden en uitdrukkingen, kleden zich eender, hebben dezelfde normen. Door de sterke sociale contacten kan het voorkomen dat een lid van de peergroup zijn referentiekader van voorheen, laat vallen en een nieuw, op de peergroup gericht referentiekader gaat vormen.

Opdrachten:

1. Welke doeleinde heeft een schoolklas?
2. Bestudeer de groepskenmerken en ga hierna punt voor punt na of jouw klas tot een groep gerekend kan worden.
3. Kunnen er in een groep ook subgroepen voorkomen en geeft hiervan 2 voorbeelden.
4. Op welke wijze zouden subgroepen of individuen actief bezig kunnen zijn, om met de toegestane middelen het doel te bereiken, aan te vechten?
5. Geef een voorbeeld hoe subgroepen ervoor kunnen zorgen dat het groepsgebeuren dynamisch blijft.
6. Wat voor gevolgen kan het hebben als een lid van een peergroup het oude referentiekader (het geheel van opvattingen, ervaringen en zekerheden van waaruit men de gebeurtenissen om zich heen bekijkt) vervangt door een ander, dat sterk door de groep is beïnvloed? Denk hierbij aan interne en externe gevolgen voor het individu.
7. Geef voorbeelden van ‘smaakmakers’ op Curaçao, die rolconflicten kunnen veroorzaken.

Sociale structuur

Binnen groepen en maatschappijen hebben mensen allerlei relaties, wederzijdse verplichtingen, rechten ten opzichte van elkaar, enz. Dit noemt men de sociale structuur van een groep of een maatschappij: de wijze waarop een maatschappij of groep is opgebouwd. De bouwstenen zijn de mensen. Zij hebben een plaats in de structuur.

Positie en relaties.

Elk individu heeft binnen een groep een bepaalde plaats. Bijvoorbeeld: een vader in een gezin bekleedt een bepaalde positie, evenals de moeder, de zoon, de dochter en andere gezinsleden.

Elk van deze personen neemt in het gezin een andere positie in. Onder **positie** verstaan wij *de plaats die een lid van een groep inneemt ten opzichte van anderen binnen die groep.*

Het verband dat er bestaat tussen deze posities onderling noemen wij relaties.

Zo nemen op school de mensen posities in en bestaan er sociale relaties tussen die posities.

Bijvoorbeeld: de directeur of rector van het MIL bekleedt een positie en onderhoudt als zodanig relaties met de conrectoren, met de leraren, leerlingen, conciërge, inspecteurs. Dus de structuur van een groep is het geheel van posities en relaties tussen die posities.

Sociale rol en sociale status

Door middel van relaties ontmoeten mensen elkaar in diverse posities. Telkens als dit gebeurt hebben zij een bepaalde verwachting over het gedrag van de ander. Zij verwachten namelijk dat de ander een rol zal vervullen die in overeenstemming is met de positie van die ander.

Mensen behoren zich volgens hun rol te gedragen. Zo verwachten leerlingen dat hun directeur, leraar en medeleerlingen zich telkens weer op een bepaalde manier gedragen, dat zij een bepaalde rol vervullen.

Onder **sociale rol** wordt verstaan de *verwachting van andere mensen dat wij ons zullen gedragen in overeenstemming met de positie die wij innemen in een bepaalde structuur.*

Het vervullen van een bepaalde rol staat in nauw verband met de eigen cultuur van de mens.

In de Curacaose samenleving is het rolgedrag van een vader en zijn kind totaal anders dan in een Moslimcultuur of een Hindoestaanse gemeenschap. Nu is het voor een soepel verloop van het verkeer tussen mensen noodzakelijk, dat ieder zich overeenkomstig zijn rol gedraagt.

Dit rolgedrag stelt ons in staat om ons gedrag alvast op gebeurtenissen vooruit te lopen, om te *anticiperen*. Zo wordt onzekerheid, een afwachtende houding, het telkens weer opnieuw afspraken maken met elkaar, voorkomen. Elk individu behoort tot verschillende groepen en neemt binnen ieder van deze structuren een bepaalde positie in. Iemand is bijvoorbeeld lid van een gezin, speler van een voetbalteam en voorzitter van een kerkvereniging. Hij bekleedt dus meer dan een positie. In al deze posities speelt hij telkens een andere rol. Ook zal elke rol verschillende relaties met zich meebrengen. Zo kan de plaats van een vader binnen een gezin omvatten de relaties, man-vrouw, vader-zoon-dochter, hoofd van een gezin-buitenwereld enz.

In een maatschappij of groep zal de sociale controle altijd rolgedrag van ieder individu afdwingen.

Mensen verwachten dus van anderen dat zij zich overeenkomstig hun rol zullen gedragen.

Het spelen van een bepaalde rol wordt nogal bemoeilijkt door het feit dat iemand in zijn relatie tot een ander een bepaald rolgedrag verwacht, dat echter sterk kan afwijken van wat een derede verwacht. Stel dat er thuis ruzie is tussen moeder en dochter. Hoe moet een vader handelen in dit conflict, vervult hij de rol van vader of die van echtgenoot?

Elke positie brengt met zich mee een bepaalde waardering. De waardering die de mensen hebben voor de verschillende posities loopt tamelijk uiteen. De positie van automonteur wordt anders gewaardeerd als die van een advocaat.

De waardering voor een positie noemt men sociale status. Let wel dat het hierbij niet gaat om waardering van de persoon van het individu, die de positie bekleedt. Elke positie brengt dus bepaalde rollen en een bepaalde status met zich mee. Elke status heeft een zekere prestige. De status van een directeur is hoger heeft meer prestige, dan de status van jongste bediende in

een bedrijf. Het prestige van een bepaalde status is afhankelijk van de wijze waarop de personen zich gedragen. Al steeds weer blijkt dat politici dingen doen die eigenlijk niet kunnen, bijvoorbeeld door corruptief gedrag dan bestaat de kans dat het prestige van de politicus daalt.

In het dagelijks leven is het soms gewenst dat men de positie van iemand snel herkent, zodat men adequaat kan reageren. Dus worden er met betrekking van het uiterlijk van de bekleder van een positie vaak bepaalde verwachtingen gekoesterd. Hij moet op een bepaalde wijze gekleed of hij moet bepaalde voorwerpen bij zich dragen. Deze verwachtingen zijn **utilitair**, dat wil zeggen gericht op wat nodig is voor de rolvervulling. Bijvoorbeeld: een politie-agent heeft een fluit bij zich en een doktereen stethoscoop. Zolang deze met posities gepaard gaande uiterlijkheden alleen utilitair zijn of herkenningmiddel, kan men het beste spreken van **rolattributen**.

Voorbeelden hiervan zijn: de toga van een rechter, de 3 sterren van een douane-ambtenaar. Zodra deze uiterlijkheden worden gebruikt als verwijzing naar iets anders wat met die positie wordt geassocieerd zoals prestige, rijkdom en macht spreken wij van **statussymbolen**, de Lexus van een bankdirecteur. *Voorwerpen en symbolen die duidelijk iemand positie en status aangeven en verwijzen naar iets anders wat met die positie in verband wordt gebracht noemen wij statussymbolen.*

Vaak ligt bij zo'n statussymbool het accent meer op de status, dan op het aanduiden van de positie. Bepaalde mensen hebben vaak de gewoonte om tijdens een eerste kennismaking statussymbolen te tonen met het doel hun persoonlijk aanzien te vergroten. Dit kan soms een verkeerd beeld oproepen omtrent hun werkelijke positie.

Opdrachten

1. Kies een structuur waarvan jij deel uitmaakt. Geef daarin aan:
 - a. Je positie.
 - b. Een beschrijving van de relaties tot de andere posities in de door jou genoemde structuur.
2. Men kan onderscheidt maken in toegewezen posities en verworven posities. Geef van elk een voorbeeld.
3. Posities vertonen een bepaalde duurzaamheid. Sommige zijn blijvend en duren een mensenleven lang, andere zijn langdurig van karakter en weer andere zijn kortstondig. Geef van elk genoemde positie een voorbeeld.
4. Welk rolgedrag dienen achtereenvolgens een directeur, een leraar en een leerling van een school volgens jou te vertonen?
5. Geef met voorbeelden aan welke invloed de spaanssprekende 'novela's' op de televisie kunnen hebben op het rolgedrag van de kijkers.
6. Novela's worden op Curaçao voornamelijk door vrouwen gevolgd. Hoe is in de relatie man-vrouw deze specifieke rol te verklaren?
7. Als mensen zich altijd precies volgens de verwachtingen en normen gedragen, wordt onze maatschappij bijzonder statisch. Een maatschappij zal pas dynamisch worden, als mensen bewust of onbewust anders handelen dan algemeen wordt verwacht. Geef hiervan een voorbeeld.

8. Onderzoek en geef commentaal op de volgende situatie:
'Een politie-agent ziet zijn eigen vrouw door rood licht rijden'. Wat dient hij te doen?
Laat hij zijn positie als agent zwaarder wegen dan die van echtgenoot?
Zal hij rolgedrag vertonen uit de eerste of uit de tweede positie?
9. Wat zal men bedoelen met een 'extern rolconflict'?
10. De reclame speelt graag in op de neiging tot 'statusverwerving' bij mensen.
Onderzoek dit en knip uit dagbladen en/of tijdschriften 4 voorbeelden ter illustratie.
11. Beschrijf de prestige van de huidige Curacaose politici en geef hiervoor mogelijke verklaringen.
12. Geef voorbeelden van uiterlijkheden, die zowel een rolattribuut als een statussymbool kunnen zijn.
13. Geef ook een voorbeeld van een object of een uiterlijkheid, die een statussymbool kan vormen zonder rolattribuut te zijn.

Hoofdstuk 5: Multiculturalisme

5.1

Uit: ‘Slaven zonder plantage’

Luc Alofs, 2003

Het contact tussen indianen, kolonisten en slaven leidde ertoe dat zij gedeeltelijk elkaars levensstijl overnamen of tenminste beïnvloedden. Waarschijnlijk was de bijdrage van de slaven wegens hun geringe aantal en hun lage status niet de meest overheersende, maar niettemin speelde de slavernij op twee wijzen een rol. Op de eerste plaats was het leven in onvrijheid (mede-)bepalend voor de ontwikkeling (sub-) cultuur van de slavengroep. Op de tweede plaats beïnvloedde de slavernij de cultuur van Aruba door de omgang met hun eigenaren en hun positieve op de arbeidsmarkt.

Aan de slavencultuur hebben we in het voorafgaande al enige aandacht besteed. Hierover is weinig bekend. De invloed van de slavernij op hun gezinstructuren kon bijvoorbeeld moeilijk worden bepaald. We weten dat zowel het kerngezin, bestaande uit moeder, vader en kinderen, als het matrifokale ‘moeder-kind-gezin’ voorkwam, maar op welke andere wijze de slavernij van invloed was op de cultuur van deze bevolkingsgroep tasten we in het duister. Wel is duidelijk dat op Aruba geen sprake was van een groep waarbinnen zich een aparte slavencultuur ontwikkelde. Dit was het gevolg van de geringe omvang en het geringe maatschappelijke isolement van deze klasse. Over de invloed van de slavernij op de cultuur en sociale verhoudingen van het 19e eeuwse Aruba is meer te vertellen.

Het erfgoed van Caribische samenlevingen (dus niet allen de slavengroepen) voor zover die het resultaat is van de slavernij kan in 2 typen worden onderverdeeld. Op de eerste plaats brachten slaven Afrikaanse cultuurelementen mee naar het Caraïbisch gebied. Op de tweede plaats beïnvloedde de slavernij de omgangsvormen tussen de verschillende bevolkingsgroepen. De eerste worden ‘Afrikaanse retenties’ genoemd, de tweede ‘adaptaties’, ofwel aanpassingen aan het leven in een slavensamenleving. Uiteraard is dit een geforceerd onderscheid. Tijdens het acculturatieproces veranderden cultuurelementen van vorm en betekenis omdat zij werden aan- en ingepast in een nieuwe maatschappelijke omgeving. Veel Caribische cultuurelementen bevatten daardoor elementen van retentive en adaptatie en het is daarom vaak moeilijk te bepalen of een cultuurelement een Afrikaanse, Indiaanse of Europese ofwel een lokale oorsprong heeft.

In dit verband is het zinvol op te merken dat bewaard gebleven cultuurelementen met een ver weg gelegen oorsprong niet de kern van de cultuur of identiteit van een volk vormen. Deze ligt in de wijze waarop elementen van uiteenlopende herkomst en totaal nieuwe gewoonten worden samengevoegd tot een nieuw en uniek geheel dat ‘de cultuur’ wordt genoemd. Van bepaalde verschijnselen kunnen achteraf weliswaar Afrikaanse, Indiaanse of Europese wortels worden getraceerd, maar hun bloeiwijze is niet anders dan Arubaans.

Tambú en Papiamentu.

Gebruiken met een Afrikaanse oorsprong maken deel uit van het Arubaans culturele erfgoed. We beperken ons tot 2 voorbeelden. De Benedenwindse tambú wordt een Afrikaanse oorsprong toegekend en is vooral bekend vanwege haar verbreiding onder de Afro-Curaçaose bevolking. Toch was de tambú al in 1827 op Aruba verbreid onder slaven zowel als vrijen. Op dezelfde wijze was het Papiamentu, dat eveneens door velen een Afrikaans origine wordt toegedacht al in 1803 de voertaal op Aruba. Deze cultuurelementen zullen niet zozeer door slaven, maar vooral door kolonisten vanuit Curaçao naar Aruba zijn overgebracht.

Op Aruba krijgen tambú en Papiamentu een nieuwe vorm. De Arubaanse tambú is bijvoorbeeld trager dan die van Curaçao, terwijl het Arubaans Papiamentu een meer Spaanse inslag in haar woordenschat en uitspraak heeft. Ook hun sociale betekenis veranderde. Terwijl de tambú op Curaçao nadrukkelijk wordt geassocieerd met de slaventijd is dat op Aruba niet het geval. Evenzo verkreeg op Aruba het Papiamentu een andere betekenis. De theorie van de Indiaans/Latijns-Amerikaanse oorsprong van het Papiamentu wordt op Aruba sterker aangehangen. Deze theorie drukt de verbondenheid met het Indiaanse en Latijns-Amerikaanse en de als zodanig ervaren historische en culturele verschillen met de (Afro-Caribische) Nederlandse Antillen uit.

5.2 De cultuur: een voortdurend proces van ‘geven en nemen’

Inleiding.

De Curaçaose samenleving geeft een duidelijk beeld te zien van het proces van cultuurmenging dat zich in de loop van de geschiedenis in de Caribische kolonies van West-Europese mogendheden heeft afgespeeld. Kenmerkend voor het Caribisch gebied is het samenvloeien in een relatief korte tijd van verschillende volkeren, rassen en culturen. Tussen de culturen van deze volkeren heeft zich een intensief proces van acculturatie voorgedaan; een proces waarbij als gevolg van het langdurig contact tussen de verschillende groeperingen over en weer overname heeft plaats gevonden van cultuurelementen, met als gevolg dat er een nieuw patroon is ontstaan waarin de elementen van de oorspronkelijke culturen zijn opgenomen. Dit proces is uiteindelijk in grote trekken uitgemond in een nieuwe cultuur, die zich soms als een harmonieus in elkaar vervlochten geheel presenteert, maar soms ook een syncretisch karakter kan dragen. Dat wil zeggen dat in de nieuwe vorm die tot stand is gekomen de oorspronkelijke culturen nog goed te onderscheiden zijn. We zullen tenslotte zien dat er ook nog duidelijke overblijfselen zijn van de oorspronkelijke culturen die maar weinig zijn aangetast door het proces dat ik hierboven beschreef.

Het acculturatieproces.

Al vroeg zal zich in het contact tussen de dragers van de verschillende culturen in een dergelijke multi-culturele samenleving een kern van gemeenschappelijke normen ontwikkelen die het sociaal verkeer mogelijk moet maken. In het geval van Curaçao en de overige Caribische kolonies zullen in deze gemeenschappelijke kern veel elementen zijn voorgekomen van de cultuur van de koloniserende mogendheid die door zijn dominante positie zijn normen aan anderen kon opleggen. Maar deze gemeenschappelijke kern heeft

zich door langdurig contact uitgebreid en steeds meer elementen van de andere culturen in zich opgenomen.

In de loop van de tijd heeft zich een proces afgespeeld van ‘geven en nemen’ tussen de drager van de verschillende culturen; een proces van ‘aanvaarden’ en ‘afstoten’ van die elementen die in de nieuwe situatie konden bijdragen tot een beter functioneren van de samenleving. Zo zag de Europeaan zijn cultuur creoliseren, terwijl de Afrikaan en de Indiaan een europeanisering van zijn cultuur beleefde. Cultureel werd de Curaçaose samenleving vanaf het begin door een zekere flexibiliteit gekenmerkt.

Globaal kan het acculturatieproces op Curaçao worden gekarakteriseerd als het samenspel tussen de Noord-Europese cultuur van de ‘Hollanders’, de Mediterrane cultuur van de Sefardische joden en de Afrikaanse cultuur van de negers. Het waren immers deze 3 segmenten die wij hebben leren kennen als de constituerende elementen van de Curaçaose samenleving.

Er laten zich globaal gesproken 3 culturele ‘sferen’ onderscheiden, die elkaar in de loop van de tijd hebben beïnvloed: een Noord-Europees Hollandse, een mediterrane/Latijnse en Afrikaanse.

Het te beschrijven proces valt dientengevolge te analyseren in 3 elkaar aanvullende, maar soms ook tegenwerkende processen, n.l. die der ‘verhollandsing’, die der ‘latinisering’ en die der ‘afrikanisering’.

De verhollandsing.

Een ‘verhollandsing’ is in de eerste plaats uitgegaan van de toonaangevende groep uit de oude maatschappij, de ‘hogere’ protestanten. Zij hebben getracht het Noord-Europese c.q. Hollandse culturele erfgoed zo zuiver mogelijk te bewaren. Pas in de confrontatie later in de 20^e eeuw met nieuwkomers uit Nederland zouden zij merken hoezeer het erfgoed dat zij zo gekoesterd hadden aan ‘afrikanisering’ en ‘latinisering’ onderhevig was geweest en hoe zij in feite dragers waren van een creoolse cultuur die hier was gegroeid.

Ook van de ‘lagere’ protestanten is, zij het in mindere mate, een zekere ‘verhollandsing’ uitgegaan. Zij waren echter nog intensiever onderhevig aan de ‘afrikanisering’ door contacten met de vrije ‘lieden van de couleur’ met wie zij de schaarse mogelijkheden voor ambachtslieden en ongeschoolden die op de arbeidsmarkt waren, moesten delen. Zij waren ook aan een zekere ‘latinisering’ onderhevig door het frequent verkeer met Zuid-Amerika. Zij voeren dikwijls als bemanning op de schepen die de handel met de ‘Vaste kust’ onderhielden. Het kwam hierdoor nogal eens voor dat zij trouwden met Zuid-Amerikanen. Daar deze huwelijken doorgaans gesloten werden tussen Curaçaose mannen en Zuid-Amerikaanse vrouwen zullen vele latijnse invloeden van moederszijde via de opvoeding van de kinderen hier wortel geschoten hebben.

Verder dient vermeld te worden een ‘verhollandsing’ als resultaat van het missiewerk van de priesters en religieuzen afkomstig uit Nederland, vooral van de fraters van Tilburg en de zusters van Roosendaal in de 19^e en 20^e eeuw. Ofschoon de missionerende arbeid primair tot doel had de verbreiding van het christelijke geloof, hield zij in feite ook een actieve Europese cultuurpolitiek in. Niet alleen omdat het Christendom in de concrete gedaante waarin het werd overgedragen volledig was ingebed in de Europees-Hollandse cultuur van de missionarissen, maar ook vanwege de drang tot het verrichten van ‘beschavingswerk’ waarmee

volkeren van een ander ras een nadere cultuur tegemoet werden getreden. Nieuwint plaatste vanaf het begin de prediking van het katholieke geloof tegen de achtergrond van ‘civilisatie’ van de slaven (Allen, 1991).

Ten slotte was er een ‘verhollandsing’ die uitging van het onderwijs op zich; vooral in de 20^e eeuw toen een volledig op Nederlandse leest geschoeid onderwijs, eerst met het M.U.L.O. en later met middelbaar onderwijs, de H.B.S.-A en –B en aan het eind van de jaren 60 met de Mammoet, werd ingevoerd. De overdracht van Nederlands cultuurgoed waarmee dit onderwijs gepaard is gegaan moet niet onderschat worden.

De latinisering

Wat betreft het latiniseringsproces moet ik in de eerste plaats wijzen op de z.g. Spaanse zwerfpriesters die in de 17^e en 18^e eeuw het bekeringswerk onder de negers en kleurlingen hadden verzorgd. Zij bleven meestal maar kort op het eiland.

In de Rooms-Katholieke geloofspraktijk treffen wij nog veel retsanten aan van Spaanse devotionele gebruiken die zij hier ingang hebben doen vinden.

Vervolgens wil ik de invloed noemen die is uitgegaan van de Sefardische joden, die als een elite groep, naast de hogere protestanten, in niet geringe mate ook hebben model gestaan voor de opkomende groep van vrije kleurlingen, met name voor het eigen gekleurde nageslacht. Alhoewel deze groep, die voornamelijk uit handelaren bestond, niet de grootste slavenbezitters zijn geweest, heeft zij toch door de ‘grandeza’ van haar levensstijl ook grote invloed gehad op de gekleurde volksmassa.

Verder moet wat betreft het latiniseringsproces worden gewezen op de uitstraling die is uitgegaan van de Spaanse kolonies aan de overkant. Vanuit Willmestad als havenstad had een frequent handelsverkeer plaats met de omringende Spaanse kolonies, vooral met de westelijke provincie van het huidige Venezuela, de latere ‘Estado Falcón’. Uit de handelscontacten groeide niet alleen een bereidheid tot de uitwisseling van materiële goederen maar ook van culturele waarden. Handel impliceert met name een flexibiliteit ten opzichte van ‘de ander’, een openheid naar de handelspartners toe, inclusief hun cultuur. Het behoeft geen betoog dat langs deze weg, de huwelijksrelaties daargelaten, veel latijnse invloeden ingang vonden in onze samenleving.

Tenslotte wil ik op de familierelaties wijzen tussen personen uit alle sociale lagen die in de 19^e en de 20^e eeuw naar Venezuela emigreerden en dikwijls na enige tijd weer naar hun geboorte-eiland terugkeerden. Door het familieverkeer over en weer hebben ook latijnse invloeden ingang gevonden in de Curaçaose samenleving.

De afrikanisering

Alhoewel de neger in een toestand van volledige sociale en culturele ontreddering in zijn nieuwe ‘vaderland’ aankwam, is zijn invloed in cultureel opzicht bijzonder groot geweest. Door de onmenselijke omstandigheden waarin hij tot ‘emigratie’ naar het Caribisch gebied werd gedwongen, was hij niet in staat geweest zijn eigen cultuur als een geïntegreerd collectief bezit van de groep in de nieuwe wereld te introduceren. Hij moest zich beperken tot herinterpretaties van zijn oorspronkelijk Afrikaan cultureel erfgoed.

Een extra handicap was dat de slaven van verschillende etnische oorsprong bij elkaar gebracht werden in de depots op de kust van West-Afrika en vandaar later op de slavenschepen. Zij hadden verschillen in gewoonten en spraken verschillende talen. Zij waren daarom gedwongen tot een proces van ‘geven en nemen’ van cultuurelementen, waar ik eerder op wees, om zich met elkaar te verstaan. Dit zou blijken een voorspel te zijn voor wat zich later in het Caribische gebied op grotere schaal zou afspelen.

Hun culturen hadden echter ook veel gemeenschappelijke trekken wat het contact en de uitwisseling van elementen vergemakkelijkte. De meesten spraken een van de Bantu-talen, hun familieverwantschap-systemen waren overwegend matrilineair, het voortplantingspatroon was polygynisch.

Ook hun godsdiensten vertoonden veel structurele overeenkomsten: men geloofde in een Oppergod, de Schepper van al het zichtbare en onzichtbare, van de materiële en de immateriële wereld. Deze immateriële wereld, de bovennatuur, bestond uit de lagere goden en de geesten van de overleden voorouders. Tussen de bovennatuurlijke en de natuurlijke wereld bestond een innige band. Verstoring van het evenwicht dat tussen deze twee werelden moest bestaan kon tot ziekte en ongeluk leiden. Herstel van dit evenwicht was mogelijk door ingewikkelde rituele handelingen met een magisch karakter.

Deze elementen vinden wij terug in de verschillende Afro-Amerikaanse godsdiensten die in de nieuwe wereld worden aangetroffen: de Voudou in Haïti, de Shango in Trinidad, de Winti in Suriname, de Santería in Cuba, om maar enige te noemen.

Het acculturatieproces begon dus al tijdens de ‘middle passage’ de term waarmee de overtocht van West-Afrika naar het Caribisch gebied doorgaans wordt aangeduid.

Voor een beter begrip van het proces van afrikanisering lijkt het mij nuttig dieper in te gaan op de omstandigheden waaronder het cultureel contact tussen de blanke en de neger totstandkwam, n.l. de slavernij.

De slavernij op Curaçao had een eigen karakter dat afweek van wat elders in het Caribisch gebied het geval was. Men heeft hier geen uitgebreide plantages gekend waar grote groepen slaven voor een maximale productie van agrarische producten moesten zorgen bestemd voor een wereldmarkt.

Het slavenbezit was in vele gevallen beperkt tot enkele tientallen, meestal zelfs minder. Slechts enkele slaveneigenaars, waarschijnlijk van de grotere plantages op het westelijk gedeelte van het eiland, hadden 100 of meer slaven. In 1735 betrof het slechts 1, in 1764 waren het er 5. In die jaren had 73% respectievelijk 66% van de slaveneigenaars minder dan 5 slaven. Kenmerkend voor de slavernij op Curaçao was, zoals eerder vermeld, de kleinschaligheid. Dit had uiteraard gevolgen voor de relatie meester-slaaf, zoals eerder naar voren is gebracht.

Maar het relatief gering aantal slaven dat de blanken op Curaçao bezaten, had een hoge interactiefrequentie tussen deze twee groepen tot gevolg. Bij degenen die minder dan 5 slaven hadden – en zoals wij zagen was dat de overgrote meerderheid – behoorden de vrouwen voornamelijk tot het huispersoneel, de mannen waren bedienden, koetsiers, tuin- en ambachtslieden. In deze hoedanigheid hadden zij veelvuldig contact met de blanke meesters

in een geheel andere sfeer dan op de grote plantages elders in het Caribisch gebied. Deze omstandigheid liet ruimte open voor een intensief acculturatieproces.

Met betrekking tot dit acculturatieproces is het zeker op zijn plaats hier ook te wijzen op de sleutelpositie van de 'Yaya', de neger-kinderverzorgster aan wier de zorg van de kinderen van de gegoede blanke ingezetenen werden toevertrouwd.

Tussen de 'Yaya' en de kinderen die aan haar zorg werden toevertrouwd ontwikkelden zich intieme, affectieve relaties waarvan in de Antilliaanse literatuur, maar ook in de beeldende kunst, vele voorbeelden te vinden zijn (Römer, 1955). De 'Yaya' heeft hierdoor een grote rol gespeeld in de overdracht van de Afrikaanse cultuur van de neger aan de blanke kinderen en bijgevolg aan de blanke bevolkingsgroep.

Allerlei restanten van de oorspronkelijke cultuur van de neger, die wij in de huidige creoolse cultuur van onze eilanden tegenkomen, hebben voor een groot deel via de 'Yaya' toegang gekregen tot de cultuur van de blanken.

Ik wil b.v. wijzen op het geloof in 'zumbi's' (niet nader te definiëren esoterische wezen waar in ieder geval een zekere dreiging vanuit zou gaan), het geloof in allerlei rondwarende geesten de z.f. 'spiritu's', de 'alma malu', (zielen die geen rust hebben gevonden in her hiernamaals), de volksgeneeskunde met het gebruik van allerlei kruiden, de volksverhalen en uiteindelijk op de ontwikkeling en verbreding van de taal het 'Papiamentu' (Römer, 1995; Martinus, 1974).

De volksverhalen, de bekende verhalen van de spin 'Nanzi', waren afkomstig uit het land van de Ashanti in Ghana, waar de West-Indische Compagnie verschillende factorijen langs de kust heeft gehad, o.a. de reeds genoemde St. George d'Elmina (Baart, 1991). Op deze volksverhalen wordt nog teruggekomen in 4.6. voor het acculturatieproces heeft ongetwijfeld ook het contact tussen de blanke kinderen en de kinderen van de slaven, die dikwijls hun speelkameraadjes waren, een rol gespeeld.

Een creoolse cultuur

De contactsituatie die ik hierboven heb geschetst resulteerde uiteindelijk in een vergaande mix van de oorspronkelijke culturen van de verschillende bevolkingsgroepen en in de totstandkoming van een creoolse cultuur, met uitlopers naar Afrika en naar Europa. Een creoolse cultuur die op het eerste gezicht veel gelijkenis vertoont met de Europese cultuur, maar ten aanzien van verschillende zaken daar ook aanmerkelijk van kan afwijken. Ik wil b.v. wijzen op de beleefdheidsnormen (een Curaçaoënaar zal b.v. nooit een cadeau in het bijzijn van de gever uitpakken) omgangsvormen (mannen omhelzen elkaar), de keuken en eetgewoonten (de 'funchi', een brei van maïsmeel, als toespijs in plaats van aardappelen of rijst, de 'stoba', een stoof van geiten- of schapevlees) etc.

Er zijn gronden om aan te nemen dat deze cultuur in de eerste decenia van de 19^e eeuw als zijn grondvorm had gevonden. Uit gedrukte teksten van het 'Papiamentu', de exponent bij uitstek van deze creoolse cultuur, blijkt dat deze taal omstreeks 1830 reeds de structuur vertoonde die zij nu heeft. (Declaracion Cortico de Catecismo, 1837, Martinus 1971/72). De Papiamentu-tekst van deze catechismus kan zonder enige moeite heden nog gelezen worden.

Een ander punt waar ik op zou willen wijzen is de muziek, in het bijzonder de Curaçaose wals, waarvan de Curaçaose musicoloog Edgar Palm het ontstaan omstreeks het midden van de 19^e eeuw plaatst (Palm, 1967).

‘Funchi’ was toen al algemeen in gebruik. Van Dissel meldt in 1857 dat ook hij en andere Europeanen dit gerecht aten met geiten- of schapenvlees (Van Dissel, 1857).

Het ‘Papiamentu’ was in het begin van de 19^e eeuw al wijd verbreid. Van Paddenburg, de landsonderwijzer die in 1816 op Curaçao aankwam en het “Papiamentu” niet bepaald gunstig gezind was, schreef in 1819: “Niet alleen de Negers, Mulatten en andere kleurlingen spreken dit *jargon*, maar ook de blanken, vooral de blanke Creolen, wier kinderen, door negerinnen gezoogd, door deselve de eerste indrukken ontvangende, niet dan creools spreken ...’

Over de taalsituatie toen op het eiland merkt hij verder op: “In verscheidene huisgezinnen in het Nederduitsch zoo bekend als het Arabisch, en echter rekenen zij zich van Nederlandsche afkomst”. (Van Paddenburg, 1819).

Zijn opmerkingen over de rol van de zwarte verzorgster bij de overdracht van het ‘Papiamentu’ sluit geheel aan op wat eerder is gezegd over de rol van ‘Yaya’ toen en later in de 19^e en 20^e eeuw.

Ik stelde hierboven dat de creoolse cultuur, in feite een mix van de Europese en Afrikaanse culturen is. Zij vertoont derhalve uitlopers naar Afrika en Europa.

Aangezien door de dominante positie van het blanke segment het ontstaan van deze creoolse cultuur vooral gezien moet worden in termen van een ongewilde afrikanisering van de oorspronkelijke ‘Hollandse’ en ‘Iberische’ cultuur van de blanken, komt het mij zinvol voor de Afrikaanse culturele invloeden in de Curaçaose samenleving nader onder de loep te nemen.

Slotopmerkingen

Men kan terecht de vraag stellen waarom bij de behandeling van het acculturatie-proces dat zich heeft afgespeeld geen aandacht is besteed aan mogelijke Indiaanse invloeden.

De invloed van de oorspronkelijke bewoners van de Caribische eilanden op het huidige cultuurpatroon staat sterk in de belangstelling. Na wetenschappelijk verwaarloosd te zijn, wordt daar nu meer aandacht aan besteed. Op bijna alle eilanden wordt archeologisch onderzoek verricht. Op periodiek gehouden conferenties en seminars worden gegevens uitgewisseld en gemeenschappelijke inzichten geformuleerd.

De elementen die verwijzen naar een Indiaanse oorsprong worden steeds duidelijker gedetermineerd, hun invloed op het huidige patroon valt echter niet gemakkelijk vast te stellen.

Vast staat dat in het Papiamentu veel Indiaanse woorden voorkomen o.a. toponiemen op de Benedenwindse eilanden en namen van planten en bloemen (Buurt, van & Joubert, 1997).

Hoofdstuk 6: Man-vrouw relaties in de Curaçaose samenleving

Opmerking vooraf

De titel, die boven dit hoofdstuk staat, is ruimer dan de inhoud, in zoverre dat slechts de man-vrouw relaties in een bepaalde context aan de orde zullen worden gesteld. De bedoeling is hier de relaties tussen man en vrouw in de context van de voortplanting aan een analyse te onderwerpen.

De voortplanting krijgt gestalte binnen de groep, die doorgaans met de overigens vage term 'gezin' wordt aangeduid.

Ik spreek van een 'vage term', omdat, naar hieronder zal blijken, aan het begrip 'gezin' geen eenduidige inhoud kan worden gegeven, tenzij vanuit een normatieve hoek. Wie los van het normatieve een beschrijving wil geven van de vorm(en) die de man-vrouw-relaties in de verschillende samenlevingen heeft aangenomen, stuit op een heel spectrum van variaties, zowel qua structuur als qua inhoud. Deze variaties zijn gebonden aan tijd en plaats en bevinden zich in het spanningsveld tussen continuïteit en verandering, die men in iedere samenleving aantreft. Naar tijd en plaats heeft één van deze twee aspecten de overhand. In de moderne hedendaagse westerse samenleving overheerst duidelijk de verandering.

Het behoeft geen betoog dat de dynamiek die de samenlevingen in Europa (en de Verenigde Staten) gedurende de laatste decennia heeft gekenmerkt ook de structuur van het gezin, en daarmee de inhoud van het begrip, niet onberoerd heeft gelaten.

Het gezin naar westers ideaal

In de sociologische literatuur over het gezin werd tot voor kort uitgegaan van een ideaal beeld van het gezin in West-Europa dat in feite was afgeleid van het burgerlijke stedelijke gezin, zoals dat in de 15de en 16de eeuw gestalte heeft gekregen. Hierbij werd over het hoofd gezien dat in West-Europa altijd verschillende gezinstypen te onderscheiden zijn geweest (Mok & de Jager, 1983). Men denke b.v. aan het z.g. boerengezin, dat tot in de jaren 50 nog werd aangetroffen in sommige plattelandsgebieden.

Een voorbeeld van deze, inmiddels in de sociologie verlaten visie, van het gezin treffen wij nog aan in de laatste editie (1990-1993) van de grote Winkler Prins-encyclopedie. Onder het trefwoord 'gezin' vindt men vermeld:

'een sociale groep bestaande uit een met elkaar gehuwde man en vrouw en ongehuwde kinderen' (Winkler Prins, 1990).

In feite houdt deze omschrijving impliciet de ontkenning in van het feit dat ook op basis van een ongehuwd samenwonen van man en vrouw een gezin kan ontstaan. Dit burgerlijke, en in feite ook religieuze vooroordeel ten aanzien van andere gezinsvormen is kennelijk heel taai.

Twee ontwikkelingen in West-Europa en de Verenigde Staten hebben het boven geschetste ideaalbeeld danig aangetast: het hoge percentage huwelijken dat op een echtscheiding uitloopt en de toeneming van het ongehuwd samenwonen.

Man-vrouw relaties op basis van een burgerlijk (en kerkelijk) huwelijk bleken niet meer gekenmerkt te worden door continuïteit. Hoewel bij het aangaan van de verbintenis men bewust kiest voor duurzaamheid, blijkt in toenemende mate dat de relaties worden

afgebroken. Het aantal echtscheidingen is enorm toegenomen. Daarnaast blijkt dat het frequent voorkomt dat man en vrouw gaan samenwonen en een gezin stichten zonder een huwelijk naar burgerlijk recht te sluiten.

Ik zal hier verder niet over uitweiden, maar er slechts concluderend op wijzen dat kennelijk aan de beoordeling van gezinsvormen, die afwijken van het ideaalbeeld tot voor kort heel duidelijk burgerlijke normen ten grondslag hebben gelegen.

Het Caribisch gezinstype

de beoordeling van de samenlevingsvormen van man en vrouw, die in het Caribisch gebied in de 17de en 18de eeuwse slavenmaatschappijen ontstonden. Het burgerlijk vooroordeel, meegenomen uit de 16^e-eeuwse Europese samenlevingen, kreeg in het Caribisch gebied bovendien een raciale dimensie.

In 1818 meende de Raad van Politie van Curaçao in een schrijven aan de Gouverneur van de Kolonie, met betrekking tot het toestaan van het huwelijk onder de slaven, te moeten opmerken: ‘(...) de onbeschaaftheid en ruwe zeden der slaven leveren zoovele bezwaarnissen op tegen het bevorderen van het huwelijk onder hen, dat wij het als eene zeer moeilijke en bijna onmogelijke zaak moeten beschouwen’. De Raad wees er dan ook op dat ‘... onbestendigheid en ontrouw de hoofdtrekken van hun wispelturig karakter zijn’.

Tenslotte merkte de Raad op: ‘... hebben de slaven meestal allen een afkeer van het huwelijk, daar de mannen liefst 2 à 3 vrouwen tegelijk hebben en de vrouwen zelden lang met denzelfden man blijven huishouden’. (Dalhaus, 1924).

De relatie tussen man en vrouw bij de slaven beantwoordde dus helemaal niet aan het West-Europese ideaalbeeld. In feite vond men dat het huwelijk in deze situatie, die werd beschouwd als een promiscu procreatiepatroon, helemaal niet paste.

Geboortes op Curaçao naar geboorteplaats en burgerlijke staat moeder van 1190 t/m 1996.

	Curaçao	Aruba	Bonaire	Bovenwinden	Neder-land	Suriname	Dom. Rep.	Elders Onbek.	totaal	Gehu.	Ongh.	Gesc.	We d
1990	2496	44	41	12	106	22	114	179	3014	1371	1537	97	9
1991	2445	56	40	13	89	21	110	170	2944	1313	1512	112	7
1992	2340	56	43	8	88	17	105	193	2854	1177	1568	100	8
1993	2474	44	39	12	111	25	101	195	3001	1192	1687	113	9
1994	2430	50	38	7	101	19	115	209	2969	1140	1679	122	8
1995	2236	36	24	7	126	24	111	199	2763	1067	1569	119	8
1996	2293	34	35	11	109	29	102	242	2856	1196	1157	99	4

Bron: C.B.S. Willemstad, Curaçao, Januari 1998.

Ongeveer 50 jaar geleden begon men van wetenschappelijke zijde meer objectieve belangstelling te tonen voor dit van het West-Europese ideaal afwijkende gedrag. In dit verband moeten in de eerste plaats de studies van Melville Herkovitz, de grondlegger van de

Copyright A.J. van Zonneveld en Angelique Martina-Myers (AvZ&AMM).©

antropologische en sociologische bestudering van de Caribische samenlevingen, genoemd worden (Herkovitz, 1947). Verder verdienen vermelding Franklin Frazier (Frazier, 1939), Raymond Smith (Smith, R.T., 1956), Michael Smith (Smith, M.G., 1962) e.a.

Uit studies van Herkovitz kwam een omschrijving van het gezin bij de negroïde volksklasse naar voren dat, beperkt tot zijn meest essentiële kenmerken, als volgt kan worden weergegeven:

‘een groep van samenwonende bloedverwanten samengesteld uit moeder en kinderen, met, al of niet aanwezig in die groep, een man die ten opzichte van deze kerngroep een marginale positie inneemt. De moeder is de centrale, dominerende, permanente figuur’.

De in de groep aanwezige man blijkt dikwijls niet met de moeder van de kinderen getrouwd te zijn en hoeft neit de biologische vader te zijn van al de kinderen die tot de groep behoren.

Dit gezinspatroon wordt dus gekenmerkt door:

1. de frequente afwezigheid van de natuurlijke vader.
2. de centrale, dominerende positie van de moeder.
3. onwettigheid van geboorte.

Deze grondstructuur van moeder met kinderen vinden wij terug in het spel van het Curaçaos kind, dat geen ‘Vadertje en moedertje’ speelt, maar ‘Mama ku yu (moeder en kind), zoals Ruth Zephrein eens heel scherp heeft opgemerkt (Zephrein, 1968).

Zoekende naar een verklaring voor dit patroon meende Herkovitz dat toch vooral aandacht moest worden besteed aan het Afrikaanse verleden van de negroïde bevolkingsgroep: de polygynische structuur van de West-Afrikaanse man-vrouw relaties. De man die in West-Afrika een centrale rol vervulde temidden van zijn verschillende vrouwen, werd door de slavernij in het Caribisch gebied uit deze centrale positie gelicht (Herkovitz, o.c.). Hij mocht immers niet trouwen noch blijvend verbinden met één vrouw. Dit zou een beperking inhouden van de vrijheid van handelen van de meester ten opzichte van zijn slaven. Een verbod tot het gescheiden verkopen van man en vrouw zou reeds te veel in de eigendomsverhoudingen ingrijpen (Van Lier, 1972). Toen later in de 19e eeuw, onder druk van humanitaire/abolitionistische pressiegroepen, dit verbod werd ingesteld, sorteerde het weinig effect, zoals dat met meerdere beschermende bepalingen het geval was. De moeder bleef in deze situatie het stabiele punt, zoals zij dat ook in Afrika was geweest.

Eerder had Frazier er echter op gewezen dat aan de West-Afrikaanse oorsprong van de slaven geen al te absolute waarde moest worden toegekend en dat de belangrijkste factor naar zijn opvatting veel eerder gezocht moest worden in de slavernij in de nieuwe wereld. Door voortplanting vond in die situatie plaats op basis van wederzijdse genegenheid, waaraan door de partners geen eisen van enige duurzaamheid kon worden gesteld (Frazier, 1939).

De Memorie van Toelichting op het Wetsontwerp voor de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse kolonie Suriname merkte in dit verband op dat de negerslaven geen eigenlijk familieleven kennen en spreekt van ‘de onregelmatige en voorbijgaande verhouding, waarin veelal de beide seksen met elkaar leven ...’ (Van Lier, 1971).

Deze opvatting sluit nauw aan bij de zienswijze van de Raad van Politie op Curaçao in 1818 die ik hierboven aanhaalde.

Smith (Raymond) wees er anderzijds terecht op dat, indien deze structuur als een uitvloeisel moet worden beschouwd van de concrete levensomstandigheden ten tijde van de slavernij, de

vraag gesteld moet worden waarom zij, sedert de afschaffing van de slavernij, nu al meer dan een eeuw geleden, niet is verdwenen. Er is op dit punt sprake van continuïteit, ondanks verandering in de omstandigheden.

De verklaring, vond hij, zou kunnen liggen in het feit dat er eigenlijk hooguit wat betreft de macrostructuur van de samenleving van verandering gesproken kon worden, maar dat op niveau van de concrete levensomstandigheden de sociaal-economische positie van de afstammelingen van de ex-slaven was in feite niet veranderd. Zij zijn een sociaal en economisch laag gewaardeerde positie blijven innemen. Hooguit kan er gesproken worden van een overgang van een landbouwproletariaat naar een industrieel/stedelijk proletariaat. Het type arbeid dat nog steeds voor hen is weggelegd, is maar weinig prestige verlenend. De economische moeilijkheden van de man en de geringe status die hij in sociaal opzicht aan zijn werk kan ontleen, maken zijn positie ten opzichte van gezin marginaal en vormen geen stimulans tot een gezinsleven naar westers patroon. Matrifocaliteit en marginaliteit van de man vinden hierin hun continue basis (Smith, 1956).

De verklaring, vond hij, moet dus niet in het verleden, maar in de eigentijdse structuur van de samenleving gezocht worden. Tegenover de historische benadering stelde hij een functioneel-structurele benadering.

Een belangrijk element in de studie van het 'gezin' bij het negroïde volksdeel werd door Michael Smith ingebracht (Smith, 1962). Op basis van onderzoeken in 5 verschillende samenlevingen op de Brits-Caribische eilanden, kwam hij tot de conclusie dat niet van één gezinsvorm bij deze bevolkingsgroep gesproken kan worden, maar van verschillende vormen, die elkaar soms, maar soms ook niet, opvolgen. Hij onderscheidde het extra-residentiële concubinaat, waarbij man en vrouw gescheiden wonen en de kinderen uit een dergelijke verhouding geboren in het huishouden van de moeder zijn opgenomen.

Vervolgens kan deze vorm van samenleven zich voortzetten in een co-residentiële ongehuwd samenwonen, al of niet van langdurige aard. Deze samenlevingsvorm kan soms uitmonden in een huwelijk naar westers recht.

Marks vond voor Curaçao een soortgelijk patroon, waarin echter het huwelijk duidelijk meer voorkwam dan op de Engelstalige eilanden (Marks, 1976). De vraag dringt zich op of het frequenter voorkomen van het huwelijk bij de lagere sociale klassen op Curaçao in vergelijking met de rest van het Caribisch gebied niet wijst op de grote mate van verwestering, die zich in de Curaçaose samenleving gedurende de laatste 50 jaar heeft voorgedaan.

Maar de theorie van Raymond Smith vindt hierin steun: er was immers niet alleen sprake van een grote mate van verwestering, maar ook van een sprong voorwaarts in sociaal-economisch opzicht. De dynamiek van de moderne samenleving, die resulteerde in opvallende veranderingen in de sociale structuur, o.a. in een grote mate van sociale mobiliteit, veroorzaakte ook culturele veranderingen. De modernisering was een proces, dat zich niet alleen manifesteerde in uiterlijk waarneembare infrastructurele voorzieningen als water- en electriciteitsvoorziening, wegeaanleg, telecommunicatie, etc., maar ook in het in toenemende mate overnemen van westerse normen.

Modernisering brengt altijd verwestering met zich. In het geval van Curaçao bracht deze verwestering o.a. met zich een streven naar een 'middle way of life' op basis van een wettig huwelijk.

Uit bovenstaande kan geconcludeerd worden dat in iedere samenleving de structuur van samenlevingsvormen altijd gezien moet worden als het resultaat van een interactieproces van verschillende elementen in de tijd.

Historische factoren hebben altijd mede de eigentijdse structuur bepaald, terwijl door de historie heen en functionele aanpassing aan de concrete situatie groeide

Het ideaalbeeld geschonden?

De beschrijving van Michael Smith van de man-vrouw relaties op verschillende Caribische eilanden, die hierboven werd aangehaald, roept onafwendbaar gelijkenissen op met de jongste ontwikkelingen die in West-Europa (en de Verenigde Staten) zijn waar te nemen. Naar huidige West-Europese termen zou men immers de verschillende gezinsvormen die hij heeft beschreven ook kunnen typeren met een l.a.t.-relatie (living apart together), die uitloopt in een ongehuwd samenwonen, danwel uitmondt in een gehuwd samenwonen. Tenslotte kan het zijn dat de partners na enige tijd in onderlinge overeenstemming uit elkaar gaan.

Een belangrijk verschil waar echter op gewezen moet worden, is dat in West-Europa het niet-huwen dikwijls een bewuste keuze is. Daarnaast is er meestal sprake van een achterliggende gedachte van duurzaamheid van de relatie met het oog op de opvoeding van de kinderen die uit een dergelijke relatie geboren mochten worden.

Aan die duurzaamheid wordt aan de andere kant niet meer die (bijna absolute) waarde toegekend die de man-vrouw verhoudingen in de eerste helft van de 20^e eeuw nog heeft gekenmerkt.

De recente ontwikkelingen in West-Europa zullen mijn inzens als logische consequentie een herwaardering van de Caribische samenlevingsvormen tussen man en vrouw tot gevolg moeten hebben. Ook hier zal de normatieve benadering plaats moeten maken voor een meer objectieve visie, die de basis kan leggen voor een pragmatische vorm van hulpverlening die uitgaat van de werkelijkheid. Aandacht verdient daarbij vooral de positie van de natuurlijke, niet-erkende kinderen. Zij vallen nu tussen wal en schip. In een lezing voor de Sentro di Dama is daaraan door Best uitvoering aandacht besteed (Best, 1991).

Kunneman dringt terecht aan op een oplossing die recht doet aan de Caribische situatie, die in grote trekken ook voor de Nederlandse Antillen geldt (Kunneman, 1992).

Tenslotte komt het voor mij voor dat met betrekking tot de man-vrouw-kind relaties in samenlevingsvormen die gekenmerkt worden door het ongehuwd samenwonen van man en vrouw men zich kan afvragen of er bij deze, in de Anglo-Saksische literatuur als 'common law marriage' aangeduide samenlevingsvormen, niet sprake kan zijn van gewoonteregels die de relaties tussen man en vrouw beheersen. Bij het ongehuwd samenwonen zal men bij de lagere sociale strata van de Curaçaose samenleving uiteraard niet een 'convenant' aantreffen, dat ligt buiten hun gezichtsveld. Maar zullen er niet door alle partijen aanvaarde gewoonteregels zijn die de relaties beheersen en waarvoor betrokkenen een zekere bindende kracht van uit gaat?

De tijd dat men ervan uitging dat negers geen eigenlijk familieleven kennen en kon spreken van 'de onregelmatige en voorbijgaande verhouding, waarin veelal de beide seksen met

elkaar leven .' lijkt mij wel voorbij (Memorie van Toelichting op het Wetsontwerp voor de afschaffing van de slavernij in de Kolonie Suriname).

Op dit punt is zeker nader onderzoek geboden.

Per slot van rekening bestond het 'Adatrecht' al eeuwen voordat het in de 19^e eeuw werd ontdekt.

Dit is geen pleidooi voor het zonder meer accepteren van de situatie.

Wanneer men uitgaat van de hedendaagse opvattingen over de voorwaarden voor het adequaat functioneren van een moderne samenleving is het duidelijk dat een hoog percentage (50%) van natuurlijke kinderen op het totaal van de geboorten per jaar zorgen baart.

Deze kinderen lopen immers het gevaar de aansluiting te missen met de samenleving.

Het is eveneens duidelijk dat daar iets aan gedaan zal moeten worden in het belang van het kind en van de samenleving.

Een vereiste daarvoor is echter dat meer inzicht wordt verkregen in de hier werkende factoren.

Hoofdstuk 5: Multiculturalisme

De cultuur: een voortdurend proces van 'geven en nemen'.

Opdrachten:

1. Leg het begrip acculturatieproces in jouw eigen woorden uit.
2. Geef van elk 3 vormen van het acculturatieproces een concreet voorbeeld uit jou eigen omgeving.
3. Welke van de 3 vormen hierboven heeft de meeste invloed op jou, m.a.w. door welke 'invloed' wordt jij het meest beïnvloed? Leg uit waarom.
4. Waarom is de Yaya zo belangrijk in de Caribische cultuur?
5. Maak jouw eigen tijdlijn met de verschillende invloeden op de Curaçaose samenleving.

Hoofdstuk 6: Man-vrouw relaties in de Curaçose samenleving.

1. Ben jij het eens met Römer's analyse over het Caribisch gezin? Leg uit.
2. Ben jij het eens met Römer's analyse over de (Caribische) relaties tussen man en vrouw?
Leg uit.

Hoofdstuk 7: Politiek

Wie is een yu di Kòrsou?

Yu di Kòrsou betekent letterlijk ‘kind van Curaçao’. Je zou het kunnen vertalen als Curaçaoënaar, omdat daarvoor eigenlijk geen ander woord bestaat in het Papiamentu. Tijdens mijn onderzoek ik gebleken dat er onduidelijkheid bestaat over de vraag wie nou een Curaçaoënaar is. Sommigen omschrijven het begrip eigen geschiedenis als de geschiedenis van het Curaçaose volk en stuiten vervolgens op het probleem dat niemand weet wie tot dat volk behoort.

Het feit dat de oorspronkelijke bewoners van het eiland geen deel meer uitmaken van de bevolking speelt hierbij een grote rol. De Curaçaose geschiedenis kenmerkt zich door het proces van migratie, dat eigen is aan de historie van het gehele Caribische gebied. Vanaf het moment dat de Spanjaarden voet aan wal zetten, is het een doorlopend proces geweest. Sommigen de migratie als belangrijkste eigenschap van de eigen geschiedenis van Curaçao. **De eigen geschiedenis beschrijft hoe de mensen, die zich hier in de loop van de tijd gevestigd hebben, werkten, woonden en leefden.**

Waar zoveel mensen van verschillende etnische afkomst als vreemden naar Curaçao komen, is het de vraag wie zichzelf ziet als Curaçaoënaar. Vervolgens kan men zich afvragen op welke gronden mensen zich identificeren met Curaçao en welke voorwaarden gehanteerd worden ten opzichte van anderen die zich ‘yu di Kòrsou’ noemen.

Curaçaoënaars bestaan niet bij de wet. Samen met de bewoners van Bonaire, Saba, St. Eustatius en St. Maarten vormen ze officieel de bevolking van de Nederlandse Antillen. Als Antillianen zijn ze onderdanen van het Koninkrijk der Nederlanden, hebben ze de Nederlandse nationaliteit en reizen ze met een Nederlands paspoort op zak. Indien iemand geboren is op één van de eilanden van de Nederlandse Antillen of daar tien jaar onafgebroken heeft gewoond, is deze persoon van rechtswege toegelaten tot de Antillen. Het betekent dat hij of zij er vrijelijk mag werken of verblijven, terwijl anderen daarvoor een vergunning moeten aanvragen. Juridisch gezien bestaat de Antilliaan dus wel, als is het Antilliaanse burgerschap als zodanig nooit bij wet vastgelegd (De Palm 1985: 528). Van Soest spreekt in dit verband over eersteklassers (zij die op één van de eilanden geboren zijn) en tweedeklassers (alle anderen). Degenen die langer dan tien jaar op de Antillen wonen, brengen het via een omweg ook tot eersteklasser. Hij noemt het een verborgen begin van het Antilliaanse staatsburgerschap (Van Soest, 1971: 8).

Maar Curacao is geen land in de staatkundige zin van het woord, niemand draagt de Curaçaose nationaliteit en het begrip is nergens juridisch uitgewerkt. Wie is de ‘yu di Kòrsou’? En wie bepaalt dat iemand zich zo mag noemen? Uit discussies die de afgelopen jaren gevoerd zijn over dit begrip, blijkt dat het geen vaststaand gegeven is en er geen eenvoudig antwoord bestaat op de hier gestelde vragen. Eenvoudig zou zijn om te stellen dat iedere inwoner van het eiland Curaçao een ‘yu di Kòrsou’ is, maar het gebruik van de term spreekt dat antwoord tegen.

Het is een moeilijk begrip, zeggen sommigen, en is niet te definiëren. Niemand weet eigenlijk welke normen en waarden bepalend zijn om te kunnen spreken van een ‘yu di Kòrsou’. De term wordt wel gebruikt, maar dan ad hoc en bij speciale gelegenheden. In het verlengde daarvan ligt het standpunt dat de ‘yu di Kòrsou’ in de eerste plaats een fictie is. Een fictie die wordt opgetrokken voor bepaalde doeleinden. Een verklaring die daarvoor wordt gegeven noemt het gebrek aan identiteit op Curaçao: **omdat Curaçao zelf nog ze weinig identiteit heeft, is het moeilijk om een identiteit te geven aan de ‘yu di Kòrsou’.** Hij wordt wel opgetrommeld voor bepaalde zaken, maar in levende lijve zal je hem niet gauw aantreffen.

Het antwoord dat echter door de meesten gegeven wordt op de vraag wie een ‘yu di Kòrsou’ is luidt: Het gaat erom dat iemand zich met Curaçao identificeert en een bijdrage levert aan de vooruitgang van de gehele gemeenschap. Niemand stelt het als absolute voorwaarde dat degene die zich een ‘yu di Kòrsou’ noemt ook op het eiland geboren is.

Sommigen brengen echter wel onderscheid aan tussen personen die op Curaçao geboren, getogen en gestorven zijn en migranten die zich op het eiland gevestigd hebben. De eersten verkrijgen de titel ‘yu di Kòrsou’ automatisch bij de geboorte. Anderen moeten aan bepaalde voorwaarden voldoen, waarvan de belangrijkste is dat zich aanpassen aan de cultuur, taal en gewoonten van het eiland en haar bevolking.

Maar ondanks het verschil dat door sommigen aangebracht wordt tussen eersteklassers en tweedeklassers onder de ‘yunan di Kòrsou’ kan noemen, mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. De invloed van het migratieproces komt hier duidelijk naar voren en zal ook in grote mate bijgedragen hebben tot de formulering van het begrip ‘yu di Kòrsou’.

Voor al in de 20^e eeuw maakte dat proces als gevolg van de industriële ontwikkeling een nieuwe fase door. Velen kwamen naar het eiland om te werken bij de raffinaderij van de Shell. Maar ook de uitbreiding van de handel- en dienstensector bracht een toestroom van migranten op gang (De Palm 1985: 336-337). De meesten waren afkomstig uit het Caribisch gebied zoals Britse West-Indiërs, Surinamers en ook inwoners van de Antilliaanse Bovenwinden. Uit West- en Zuid-Europa kwamen met name Nederlanders en Portugezen naar Curaçao. Maar daarnaast trokken ook Venezolanen, Libanezen, Chinezen en nog velen anderen naar het eiland om zich daar meestal voorgoed te vestigen (Schrils 1990: 98).

Door een aantal respondenten wordt het voorbeeld gegeven van de Portugese gezinnen waarvan de kinderen op Curaçao opgroeiden en zich in grote mate aanpasten aan de Curaçaose cultuur. ze beschouwen deze kinderen van migranten als ‘yu di Kòrsou’. Hiermee geven ze aan de etnische afkomst geen voorrang krijgt bij de omschrijving van het begrip ‘yu di Kòrsou’. Aan welke voorwaarden moet iemand dan wel voldoen om zich een ‘yu di Kòrsou’ te kunnen noemen?

De taal spreken is een vereiste die door velen naar voren wordt gebracht. **Je kan geen ‘yu di Kòrsou zijn als je geen Papiamentu spreekt.** In zijn artikel over de Curaçaose identiteit, getiteld ‘Het ‘wij’ van de Curaçaoënaar’, schrijft Römer ook dat de taal Papiamentu het belangrijkste bindende element is van de Curaçaose gemeenschap. Hij stelt dat de taal niet alleen communicatiemiddel is, maar ook symbolische waarde heeft voor de Curaçaose identiteit. De Curaçaose identiteit is geconcentreerd in de taal (Römer, 1974: 57). Voor Nederland is de taal eveneens van symbolische waarde voor het gevoel dat de natie oproept. Naast de eerder genoemde helden, het landschap en stadsschoon, herdenkingen en nationale feesten wordt de Nederlandse taal aangewezen als een centraal begrip dat herinnert aan het nationale verleden. Van Sas stelt dat het Nederlands misschien wel de belangrijkste ‘lieu de mémoire’ is voor de Nederlanders en hij geeft aan dat tijdens de Franse bezetting de moedertaal sterk verbonden is geraakt met het vaderland (Van Sas, 1993: 1-2).

Maar het gaat niet alleen om het beheersen van de taal. Communicatie is ook belangrijk en iemand die zich een ‘yu di Kòrsou’ wil noemen moet in staat zijn om met mensen van alle bevolkingsgroepen van gedachten te wisselen. **Het gaat om het aanvoelen van bepaalde sferen en de houdingen die mensen aannemen. De persoon dient bekend te zijn met beleefdheidsvormen, moet ze kunnen afdwingen indien dat nodig is en weten wanneer ze op hun plaats zijn en wanneer niet.**

Belangrijk is ook dat iemand zich identificeert met Curaçao. ‘Yu di Kòrsou’ zijn houdt in dat je de cultuur en geschiedenis van het eiland erkent en aanneemt. Iemand die zich hier voorgoed gevestigd heeft kan de keuze maken om tot het Curaçaose volk te willen behoren, maar je moet die keuze dan wel uitvoeren door jezelf deelgenoot te maken van de historie, denkwijze en cultuur van dat volk. Het is dus van belang dat de persoon die zich een ‘yu di Kòrsou’ noemt de taal spreekt en zich tevens de geschiedenis, gewoontes en cultuur van het eiland eigen heeft gemaakt.

Slechts één respondent geeft aan dat men zich in de eerste plaats dient aan te passen aan de Afro-Curaçaose cultuur. De definitie die hier gegeven wordt van het begrip ‘yu di Kòrsou’ is gebaseerd op de opvatting dat de grootste bijdrage aan de vorming van de cultuur geleverd is door de Afro-Curaçaose groep. Het aanpassingsproces dient dus in eerste instantie gericht te zijn op de Afro-Curaçaose elementen uit de cultuur en deze mogen zeker niet worden overgeslagen.

Naast het bekend zijn met de taal en cultuur is de bijdrage die door iemand geleverd wordt aan het voortbestaan en de ontwikkeling van Curaçao een belangrijk criterium. Van een ‘yu di Kòrsou’ wordt verwacht dat hij iets doet wat de bevolking, en ook zichzelf, ten goede komt. *‘Yu di Kòrsou ta hende ku ta stima Kòrsou i no ku palabra so, perio ku echo tambe* (een ‘yu di Kòrsou’ is iemand die van Curaçao houdt en het niet enkel met woorden belijdt, maar ook toont door zijn daden). Volgens een ander betekent het ook dat degene die de belangen van Curaçao verkwanselt geen ‘yu di Kòrsou’ is en dat op basis van dat criterium een heleboel zwarte Curaçaoënaars geen ‘yu di Kòrsou’ zijn.

De bovenstaande criteria geven een open definitie van het begrip ‘yu di Kòrsou’. Indien de persoon in kwestie aan de voorwaarden voldoet, kan hij of zij zich ongeacht etnische afkomst een ‘yu di Kòrsou’ noemen. Maar uit de antwoorden blijkt er over het begrip ‘yu di Kòrsou’ een advertentie/aankondiging in de krant. De aankondiging was van de hand van de bekende criticus en musicus Rudy Plaatje. Door kort de etnische afkomst van een aantal bekende personen uit de samenleving onder de loep te nemen, leverde hij kritiek op het feit dat men eindeloos doorzeurt over de vraag wie nou de echte Curaçaoënaar is. Hij eindigt het stuk met het voorstel de betreffende personen in een blender (keukenmachine) te stoppen en te mengen. Het resultaat daarvan is de echte ‘yu di Kòrsou’!

Ook de bekende etnoloog en auteur Elis Juliana leverde tijdens een lezing over de slavernij kritiek op de betekenis van de term ‘yu di Kòrsou’. Hij stelde dat de term een afhankelijke mentaliteit impliceert, de mentaliteit van een kind (yu) dat afhankelijk is van zijn vader en moeder. Bovendien brengt de term ‘yu di Kòrsou’ onderscheid aan tussen de groepen mensen binnen de samenleving. Men slaat zichzelf op de borst en roept trots ‘ami yu di Kòrsou’ (ik ben een ‘yu di Kòrsou’). Maar het is een uiting van discriminatie omdat als iemand de term op zichzelf van toepassing acht hij daarmee wil zeggen dat de ander geen ‘yu di Kòrsou’ is.

Elis Juliana benadrukte dat die naam een bepaalde onzekerheid in de mensen legt en stelde ook voor een andere term te introduceren om aan te duiden wie een inwoner van Curaçao is. Hij gaf onder andere de mogelijkheid aan om de Curaçaoënaar voortaan ‘Kurasoleño’ te noemen. Hierop kwam felle kritiek uit het publiek. Iemand meende dat het geen zin had om de naam te veranderen, omdat daarmee de ‘e kos di kolo’ (de kwestie van kleur) nog niet was opgelost. Hij meende dat de associatie met kleur doorbroken moest worden en dat zoiets niet gaat door het veranderen van een woord. Juliana reageerde daarop door te stellen dat de kracht van het woord niet onderschat moet worden. De term en de betekenis die eraan gegeven wordt, staan niet los van elkaar. Uit reacties van anderen uit het publiek bleek hoezeer de verhoudingen die er bestaan tussen Curaçaose bevolkingsgroepen de mensen bezighoudt.

De antwoorden die men tijdens de interviews gaf op de vraag wie een ‘yu di Kòrsou’ is, zijn opvallend gelijk en men spreekt elkaar op dit punt nauwelijks tegen. Door de meesten wordt gerefereerd naar het gevoel dat de persoon zelf heeft. Een ‘yu di Kòrsou’ is iemand die zich zo voelt. Maar de persoon in kwestie is niet de enige die bepaalt of de term op hem van toepassing is of niet. Door het stellen van voorwaarden heeft men een aantal handvaten op basis waarvan men een oordeel geeft of iemand een ‘yu di Kòrsou’ is of niet. Etniciteit of kleur worden daarbij verworpen, maar uit de praktijk blijkt dat die criteria onlosmakelijk verbonden zijn met de naam ‘yu di Kòrsou’.

Of iemand een ‘yu di Kòrsou’ is, hangt niet alleen af van de voorwaarden die men stelt aan dat begrip. De toekenning van de naam ‘yu di Kòrsou’ hangt evenzeer af van de specifieke omstandigheden en die verschillen niet alleen per persoon, maar ook per situatie.

De Joden bevinden zich in geheel andere situatie. De basis van de Joodse identiteit is de religie en de daaruit voortkomende tradities. De Joodse cultuur is één van de oudste van de wereld en heeft zich eeuwenlang weten te handhaven. De Joden op Curaçao hebben diezelfde culturele standvastigheid betoond. In de herziene editie van de Encyclopedie van de Nederlandse Antillen wordt ook gezegd, dat de Joden erin geslaagd zijn om hun identiteit tot de dag van vandaag in stand te houden (De Palm, 1985: 336-337). Bovendien staat de Joden letterlijk een tweede vaderland tot hun beschikking: het land Israël.

Voor de groepen die in de 20^e eeuw naar Curaçao kwamen, geldt dat men een beroep kan doen op de huidige infrastructuur en communicatiemiddelen om een goede band met het land van herkomst te onderhouden. Het migratieproces beslaat vaak slechts twee generaties en men heeft vaak de mogelijkheid om terug te keren voor familiebezoek of zelfs voorgoed. Zeker migranten uit de Caribische regio zijn in staat om goed op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen ‘thuis’ en tussen de eilanden en landen wordt regelmatig heen en weer gereisd. Hierdoor behoudt men aan de ene kant de eigen cultuur, maar het heeft ook tot gevolg dat binnen het Caribisch gebied de culturen van de verschillende eilanden steeds meer met elkaar verweven raken.

De bevolkingsgroepen op Curaçao hebben elk op hun eigen wijze de groeps cultuur en identiteit in stand kunnen houden. Hiermee wil ik niet zeggen dat de groepen volledig van elkaar geïsoleerd waren, ondanks de gescheiden werelden die de basis vormden van de gesegmenteerde maatschappij. Naast de bestaande (en afzonderlijke) culturen heeft zich inderdaad een gemeenschappelijk cultuur ontwikkeld waaraan alle groepen een bijdrage hebben geleverd. De Papiamentse taal vormt daarvan het middelpunt. Andere elementen zijn al eerder genoemd, met name dans en muziek zijn belangrijke elementen die men gemeenschappelijk heeft.

Maar het is de vraag in hoeverre men zich met deze cultuur vereenzelvigt. Gezien de historie van de Curaçaose gemeenschap is het niet verwonderlijk dat de binding met de etnische groep vaak nog voorrang geniet boven de nationale identiteit of cultuur. tot aan het begin van de 20^e eeuw was de maatschappij opgedeeld in segmenten. Men hield zich bij de eigen groep en waar men wel contact zocht (en dat deed men zeker wel) gebeurde dat niet op het publieke vlak. Het sociale contact tussen de groepen in het openbaar verliep volgens een aantal onuitgesproken regels. Toen de migratie in de 20^e eeuw sterk op gang kwam, ging de samenleving uit nog meer groepen van verschillende etnische afkomst bestaan. Ondanks dat de gesegmenteerde maatschappij niet in haar originele vorm gehandhaafd bleef, werden de sociale regels in aangepaste vorm overgeheveld naar de nieuwe gemeenschap.

Het begrip ‘yu di Kòrsou’ heeft betrekking op de inwoners, die tezamen die gemeenschap vormen. Men kan stellen dat de term uitdrukking geeft aan de nationale identiteit en cultuur van de Curaçaoënaars. Maar het hangt van de omstandigheden af wie een ‘yu di Kòrsou’ is. Indien het begrip op nationaal niveau wordt toegepast, verenigt het alle bevolkingsgroepen en is er sprake van een nationale identiteit. De toepassing op nationaal niveau vindt meestal plaats buiten de grenzen van Curaçao of ten opzichte van personen die niet tot één van de

Curaçaose bevolkingsgroepen horen. ‘Yu di Kòrsou’ is men in vergelijking met de Arubaan, de Venezolaan of de Jamaicaan. Waarom voert men dan onder elkaar heftige discussies over de vraag wie de echte ‘yu di Kòrsou’ is?

Het wordt een kwestie van kleur genoemd, maar dat is slechts ten dele waar. Het is de toepassing van de term ‘yu di Kòrsou’ die verwarring veroorzaakt. Zoals ik eerder stelde, verschuiven de grenzen van het begrip en onder bepaalde omstandigheden (die vaak genoeg voorkomen) wordt de term ‘yu di Kòrsou’ binnen de grenzen van de samenleving gebruikt om onderscheid te maken tussen de groepen. In de meeste gevallen is de term dan van toepassing op de groep van Afro-Curaçaose afkomst. Waarom? Omdat de Afro-Curaçaoënaars zich met deze term onderscheiden van de andere bevolkingsgroepen op het eiland. In gevallen waar de andere groepen zich beroepen op hun Joodse, Nederlandse, Portugese of oud-Protestantse afkomst rest de Afro-Curaçaoënaars niets anders dan een beroep op de term ‘yu di Kòrsou’ om zich te onderscheiden op het niveau van de groep. De toevoeging van het woordje ‘bon’ (goed) onderstreept dat onderscheid op groepsniveau.

De term ‘yu di Kòrsou’ heeft voor de Afro-Curaçaoënaars twee betekenissen. Het is een uitdrukking van de nationale identiteit, maar ook van de groepsidentiteit en cultuur. De andere groepen kunnen onder bepaalde omstandigheden een keuze maken tussen de nationale binding of de groepsbinding. Maar de Afro-Curaçaoënaar heeft die keuze niet. Wanneer anderen zich terugtrekken op het niveau van de groep, blijft de Afro-Curaçaoënaar nog steeds een ‘yu di Kòrsou’.

In een artikel over de plaats van de Afro-Curaçaoënaar in de gemeenschap schrijft R. Doest dat de andere bevolkingsgroepen een gemeenschappelijke factor hebben. Op basis daarvan kunnen ze een ‘in-group’ vormen. De Afro-Curaçaoënaars ontleen hun groepsverbondenheid alleen aan hun geheel of gedeeltelijke Afrikaanse afstamming en een periode van slavernij. Maar zowel de Afrikaanse afkomst als de slavernij vormen voor deze groep eerder factoren van verdeeldheid, dan dat ze tot eenheid leiden. Verder deelt de Afro-Curaçaoënaar zijn taal, zijn religie en zijn nationaliteit met anderen (Doest, 1970: 2-3). Voor het opbouwen van een groepsidentiteit betekent het dat de groep van Afro-Curaçaoënaars zelf de bindende elementen zal moeten aandragen om de groep bijeen te houden en een eigen plaats te geven in de samenleving.

Binnen de samenleving wordt het begrip ‘yu di Kòrsou’ op nog een andere wijze toegepast. De term geeft namelijk ook aan in welke mate iemand zich heeft aangepast aan de Curaçaose cultuur en/of in hoeverre iemand zijn betrokkenheid met de Curaçaose gemeenschap betoont. Door de term op deze wijze te gebruiken, houdt men sterk rekening met de heterogene samenstelling van de bevolking en het voortdurende proces van migratie. Enkelen respondenten vertellen dat hun eigen achtergrond mede bepalend is voor de omschrijving die ze geven aan de term ‘yu di Kòrsou’. Ze komen zelf uit migrantenfamilies, zijn op het eiland opgegroeid en voelen zich volkomen ‘yu di Kòrsou’. Door een ruime definitie te geven rekenen ze zichzelf ook tot de ‘yu di Kòrsou’.

De omschrijving van de ‘yu di Kòrsou’ zoals gegeven door de meeste respondenten sluit goed aan op deze toepassing van het begrip. Het is de meest open definitie, omdat ruimte wordt gemaakt voor de nieuwkomers. Iedereen kan in principe een ‘yu di Kòrsou’ zijn of worden, mits men moeite doet om zich de taal, cultuur en geschiedenis eigen te maken. Maar het houdt ook in dat iemand kan ophouden een ‘yu di Kòrsou’ te zijn. De betrokkenheid die iemand toont, geldt daarbij als maatstaf.

Het volgende voorbeeld wordt gegeven:

Neem een Curaçaoënaar die in Nederland woont en daar Caribische feesten bezoekt, Papiamentu blijft spreken, het voedsel van thuis eet, contact houdt met zijn familie en op de hoogte blijft van de gebeurtenissen op het eiland. De persoon in kwestie behoudt zijn identiteit als Curaçaoënaar en heeft nog steeds een aandeel in de ontwikkeling van de gemeenschap. Maar zodra iemand de banden laat verwateren en geen bijdrage meer levert, houdt de persoon op een ‘yu di Kòrsou’ te zijn. Maar ook de Curaçaoënaar die op het eiland woont en nalaat een bijdrage te leveren of zelfs tegen de belangen van het eiland in handelt, verspeelt als het ware zijn rechten om zich een ‘yu di Kòrsou’ te mogen noemen. Ook uit deze toepassing van de term blijkt, dat het geen vaststaand gegeven is. Het is iets wat men kan verwerven, maar men kan het ook weer verliezen.

Benadrukt wordt dat om het gevoel te hebben an ‘yu di Kòrsou’ te zijn de persoon daar actief aan zal moeten werken. *Nationale identiteit is onzichtbaar, ontastbaar en om het concreet te maken, moet je zelf vorm geven aan het gevoel. Een aantal factoren zijn statisch: of men geboren is op Curaçao en de geschiedenis en cultuur waarmee men zich identificeert. Maar aan het gevoel voor ideaal, het gevoel dat je koestert voor Curaçao moet je zelf vorm geven.*

Dilemma van dekolonisatie en ontwikkeling

Una-cahier no 9 -1991

J. Van Koulen

Inleiding

De huidige staatkundige ontwikkeling en positie van de landen in het Caribisch gebied, zijn mede het resultaat van het beleid dat terzake door de koloniale mogendheden is gevoerd. In dit beleid zijn enkele overeenkomsten en verschillen aanwijsbaar.

Enerzijds is er het beleid van Engeland en Nederland, dat heeft geleid tot de staatkundige onafhankelijkheid voor de meeste Engelssprekende landen en voor Suriname in de 60-er en 70-er jaren van de vorige eeuw. Dat staatkundige onafhankelijkheid voor de Nederlandse Antillen nog niet is gerealiseerd heeft meer te maken met de weerstanden hiertegen van Antilliaanse zijde dan met een veranderde opvatting van Nederland, namelijk alsof de onafhankelijkheid van de Nederlandse Antillen niet meer zou moeten worden nagestreefd. Anderzijds zijn er de Verenigde Staten van Amerika en Frankrijk die nauwelijks de staatkundige onafhankelijkheid van de door hen bestuurde gebieden lijken na te streven. De overeenkomst in het Engelse en Nederlandse dekolonisatiebeleid heeft niet alleen betrekking op de periode waarin de staatkundige onafhankelijkheid voor hun vroegere koloniën en de hiervoor gehanteerde argumenten, vertonen beide landen veel overeenkomst.

Tot nu toe is er betrekkelijk weinig systematisch en nagenoeg geen vergelijkend onderzoek verricht naar het dekolonisatie-beleid zoals dat in het Caribisch gebied is gevoerd; met name over de sociaal-economische gevolgen van dit beleid voor de ex-koloniën bestaat onvoldoende duidelijkheid.

In hoeverre is de vrees van veel potentiële ex-koloniën die thans in een overgangsfase verkeren, dat volledige onafhankelijkheid een economische en politieke chaos zal betekenen, gegrond?

Indien wordt gesteld dat de economische ontwikkeling van de gedekoloniseerde (ei)landen beneden verwachting is gebleven, moet de verklaring daarvan in verschillende richtingen worden gezocht. Kleinschaligheid en gebrek aan economische levensvatbaarheid is één complex van factoren. Een ander betreft het politieke systeem in de nieuwe staten. Een derde factor is de (on)zorgvuldigheid waarmee het voormalige moederland de dekolonisatie heeft voorbereid en begeleid.

In de huidige discussie tussen Nederland en de Nederlandse Antillen over staatkundige onafhankelijkheid van laatstgenoemd land, zijn vooral de te gering geachte sociaal-economische ontwikkeling van de Antillen en het tot nog toe door Nederland gevoerde ontwikkelingsbeleid factoren van betekenis. Algemeen wordt door de Antillen het huidige niveau van de sociaal-economische ontwikkeling van het land ontoereikend geacht voor staatkundige onafhankelijkheid. Aan Nederland wordt het verwijt gericht dat de Nederlandse ontwikkelingsgelden niet tot de beoogde sociaal-economische verzelfstandiging van de Antillen maar tot een toenemende afhankelijkheid van die gelden hebben geleid.

In de huidige sociaal-economische situatie van het land en de geringe verwachtingen die ment heeft ten aanzien van toekomstige ontwikkelingen, liggen voor de Antillen voldoende

redenen zich weinig coöperatief op te stellen in het realiseren van staatkundige onafhankelijkheid op korte termijn.

In een tijd waarin het bestaan van koloniale samenlevingen internationaal niet meer aanvaardbaar wordt geacht, overheerst in Nederlandse kringen daarentegen de wens staatkundige onafhankelijkheid voor de Nederlandse Antillen binnen afzienbare termijn te realiseren.

Gezien de tot weinig trots stemmende ervaring die Nederland heeft gehad met de dekolonisatie van het vroegere Nederlands-Indië en gezien de jongste politieke ontwikkelingen in Suriname, overheerst in Nederland tegelijkertijd de wens het dekolonisatieproces in haar laatste kolonie zo optimaal mogelijk te voltooien.

De situatie waarin de Nederlandse Antillen thans verkeren en het dilemma van Nederland op dit moment – staatkundige onafhankelijkheid tegen (w)elke prijs, zijn niet uniek in de Caribische regio.

Hiervoor werd reeds gewezen op de overeenkomsten die in het Nederlandse en Engelse dekolonisatiebeleid in het Caribische gebied zijn te onderkennen.

In deze paper wordt op basis van literatuurstudie, een vergelijking gepresenteerd van de dekolonisatiemodellen zoals die door de verschillende Europese mogendheden zijn gehanteerd.

Na een beschrijving van het door Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten gevoerde beleid, wordt ingegaan op de huidige discussie die tussen Nederland en de Nederlandse Antillen wordt gevoerd over staatkundige onafhankelijkheid voor de Antillen.

Hierbij wordt tevens aandacht besteed aan de ontwikkelingen in de internationale opinie over dekolonisatie en de invloed hiervan op het beleid van de Europese mogendheden in het Caribisch gebied. Na een samenvattende vergelijking wordt tenslotte een aantal vragen geformuleerd die mogelijk als basis voor empirisch onderzoek zouden kunnen dienen.

Dekolonisatie en zelfbeschikking

Het dekolonisatieproces en de staatkundige ontwikkeling van de Nederlandse Antillen zijn in de laatste jaren in toenemende mate onderwerp van discussie geweest: in tal van publikaties werden zowel beleidsmatige als wetenschappelijke aspecten aan de orde gesteld. Deze in Nederland en in de Nederlandse Antillen gegroeide belangstelling voor de staatkundige ontwikkeling van laatstgenoemd land staat niet op zichzelf; zij vormt veeleer een weerspiegeling van de internationale heroriëntatie van koloniale mogendheden op hun eigen koloniale verleden, op het verschijnsel van de dekolonisatie en dus op veranderde staatkundige betrekkingen met (voormalige) koloniën.

Deze heroriëntatie vond haar oorsprong enerzijds in de reeds voor de Tweede Wereldoorlog luider wordende roep om onafhankelijkheid in de koloniën.

Anderzijds werd deze teweeggebracht door de na de Tweede Wereldoorlog voortschrijdende dekolonisatieprocessen in Azië en Afrika en de internationaal steeds meer erkende rechtvaardigingsgrond van deze processen: een erkenning die tot uitdrukking komt in het zelfbeschikkingsbeginsel in het Handvest van de Verenigde Naties.

De opvattingen over de inhoud en reikwijdte van het zelfbeschikkingsrecht lopen uiteen. Ik wil mij hier beperken tot de verschillende opvattingen over de inhoud van het begrip ‘zelf’ en

daarmee tot de vraag hoe het volk dat over zichzelf moet beschikken kan worden gedefinieerd.

Over de criteria die hierbij moeten worden gehanteerd bestaat geen eensluitende mening. Wel is men doorgaans eensgezind in de eis dat het om een af te bakenen gebied moet gaan waarop de groep die aanspraak wil maken op zelfbeschikking, leeft. Over de vraag of die groep bepaalde kenmerken moet bezitten om als ‘volk’ te kunnen worden gekwalificeerd, bestaat geen eensgezindheid. Soms wordt het begrip zelfbeschikking gebruikt om te verwijzen naar het recht van de meerderheid binnen een algemeen geaccepteerde politieke eenheid om macht uit te oefenen. Ook wordt het criterium aangehouden van een homogene culturele structuur in de ruimste zin des woords, waarvan een groep zich bewust is en die zij wil behouden, benevens een gemeenschappelijk historische lotsverbondenheid.

De eerste opvatting weerspiegelt de praktijk van de Verenigde Naties inzake de dekolonisatie, een praktijk die niet altijd is geaccepteerd in die zien dat de betrokken koloniale mogendheden zich aanvankelijk terughoudend opstelden ten aanzien van internationale bemoeienis met hun koloniaal bestuur.

Deze bemoeienis had vooral betrekking op de naleving van de gedragscode zoals vastgelegd in artikel 73 van het Handvest van de Verenigde Naties, volgens welke de koloniale mogendheden waren gehouden aan de ontwikkeling van zelfbesturing van de door hun bestuurde gebieden.

Hoewel de koloniale mogendheden zich niet lieten dwingen tot het afleggen van verantwoording voor het gevoerde beleid inzake de ontwikkeling van zelfbestuur in de koloniën, moesten zij wel een door de Verenigde Naties ingestelde rapportageplicht aanvaarden. Op grond hiervan werden zij gedwongen regelmatig aan de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties te rapporteren over de economische, sociale en opvoedkundige toestanden in de door hun bestuurde gebieden.

In 1952 werd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties bepaald dat de verdragen inzake de rechten van de mens een bepaling zouden bevatten over het zelfbeschikkingsrecht voor alle volkeren; bovendien zou in deze verdragen worden opgenomen dat staten die verantwoordelijk zijn voor het beheer van niet-zelfbesturende gebieden de verwezenlijking van dit recht met betrekking tot de volkeren van deze gebieden zouden moeten bevorderen. Tenslotte aanvaardde de Algemene Vergadering in 1960 de verklaring inzake de toekenning van onafhankelijkheid aan koloniale landen en volkeren. Onafhankelijkheid werd in deze verklaring gezien als vanzelfsprekende uitkomst, zo niet als enig doel van het zelfbeschikkingsrecht van de niet-zelfbesturende gebieden en alle andere gebieden die nog geen onafhankelijkheid hadden verkregen.

Direct na de dekolonisatieverklaring in 1960 werd echter met Nederlandse steun een resolutie aangenomen waarmee de opvatting, dat het dekolonisatieproces zijn einde slechts kon vinden in onafhankelijkheid, werd afgezwakt. Krachtens deze resolutie (1541) wordt een niet-zelfbesturend gebied in drie gevallen geacht volledig zelfbestuur te hebben bereikt: niet alleen door een soevereine onafhankelijke staat te worden, maar ook in het geval van een vrije associatie of een integratie met een onafhankelijke staat. In 1970 werd hieraan toegevoegd dat zelfbeschikking ook kan worden gerealiseerd door ‘the emergence into any other political status freely determined by a people’.

Resumerend: niet alleen onafhankelijkheid, maar ook alternatieven als vrije associatie, integratie of een andere vrijelijk bepaalde politieke status staan bij de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht open. Het accent ligt hierbij op de vrije keuze van de desbetreffende volkeren.

Het Nederlandse dekolonisatiebeleid in Caribisch perspectief

In het voorgaande werd gewezen op de invloed van internationale ontwikkelingen op de Nederlandse houding ten aanzien van de dekolonisatie van haar koloniën. Ook andere koloniale mogendheden met bezittingen in het Caribisch gebied hebben aan deze invloed blootgestaan, waarbij vooral de internationale discussie over het zelfbeschikkingsrecht van niet-zelfbesturende volkeren een rol heeft gespeeld. Dit betekent evenwel niet dat het dekolonisatiebeleid in alle opzichten het resultaat is van deze beïnvloeding. Ook de verander(en)de economische en strategische belangen van de koloniale mogendheden in de regio hebben hun effect gehad op de staatkundige ontwikkeling van de landen in het Caribische gebied.

Hieronder geef ik een globale schets van de dekolonisatie-modellen in het Caribisch gebied, waarbij wordt ingegaan op de factoren die van betekenis zijn geweest voor de ontwikkeling naar staatkundige onafhankelijkheid in een groot aantal landen van de regio.

Aangezien de meeste landen van het niet-Spaanstalige Caribische gebied voor dekolonisatie een kolonie van Engeland zijn geweest, ligt de nadruk hier op de Engelssprekende landen in de regio. Daarnaast wordt evenwel aandacht besteed aan de dekolonisatie van de door Frankrijk, Nederland en de Verenigde Staten van Amerika bestuurde landen in de regio. Haïti, Cuba en de Dominicaanse Republiek worden buiten beschouwing gelaten omdat het dekolonisatieproces voor deze landen geheel eigen kenmerken vertoont waardoor een vergelijking met de overige landen in de regio hier weinig zinvol is. De ontwikkelingen die hierna worden beschreven hebben vooral betrekking op de 20^e eeuw, waarbij het accent zal liggen op de periode na de Tweede Wereldoorlog. De reden om juist deze periode te kiezen, is gelegen in het feit dat vooral in de na-oorlogse periode ingrijpende veranderingen in de staatkundige positie van de landen in het Caribische gebied hebben plaatsgevonden waardoor de groei naar autonomie en staatkundige zelfstandigheid in een versneld tempo tot stand werd gebracht.

Het overzicht van de dekolonisatie-modellen in het Caribische gebied wordt voorafgegaan door een korte bespreking van de economische kenmerken van de landen in de regio.

De definitie van het Caribische gebied die hier wordt gehanteerd, is ontleend aan Wagley. Deze rekent die landen tot het gebied die worden gekenmerkt door een geschiedenis van plantages, slavernij waarbij de slaven afkomstig waren uit Afrika en productie van tropische gewassen voor de Europese markt. In de opvatting van Wagley worden derhalve tot het Caribische gebied gerekend de eilanden in de Caribische Zee, de drie Guyana's (Suriname, Guyana en Frans Guyana), Belize, het Noord-oosten van Brazilië en het zuiden (Deep South) van de Verenigde Staten.

Omdat het zuiden van de Verenigde Staten nooit een plantage-kolonie is geweest zoals de andere landen in de regio en omdat het onafhankelijkheidsproces van Brazilië meer

overeenkomsten vertoont met dat van de andere landen op het Latijns-Amerikaans continent, zullen deze landen hier buiten beschouwing worden gelaten.

De landen van het Caribische gebied worden alle gekenmerkt door een kleinschalige, open economie waarin de nadruk ligt op de productie van enkele grondstoffen voor de wereldmarkt.

De kleinschaligheid van de Caribische landen maakt hen in hoge mate afhankelijk van en gevoelig voor fluctuaties op de wereldmarkt. Waar deze landen voor hun inkomsten veelal afhankelijk zijn van de export van een klein aantal producten/grondstoffen, kunnen internationale ontwikkelingen verstrekende gevolgen hebben voor de economie van het betreffende land. Bovendien worden deze landen geconfronteerd met een zeer bescheiden binnenlandse markt, en een primair op de export gerichte landbouwproductie of geen landbouwproductie, waardoor ze voor hun importen overwegend zijn aangewezen op het buitenland. De meeste landen in het Caribisch gebied worden voorts gekenmerkt door een hoge bevolkingsdichtheid en een sterke bevolkingsgroei. Mede door het gebrek aan natuurlijke hulpbronnen is de werkgelegenheid doorgaans ontoereikend voor de bevolkingsomvang.

Op het bestuurlijke vlak doet de invloed van de kleinschaligheid zich gelden doordat doorgaans een onevenredig groot deel van het nationaal inkomen wordt gespendeerd aan het in stand houden van het bestuursapparaat. Ook aan faciliteiten op onderwijskundig en medisch gebied wordt relatief veel geld uitgegeven teneinde een redelijk niveau van voorzieningen te kunnen bereiken. Waar deze landen zelden die mate van voorzieningen kunnen bieden die voor de sociaal-economische ontwikkeling van een land onontbeerlijk is, wordt veel gebruik gemaakt van onderwijsmogelijkheden in andere landen. Dit betekent dat mensen voor een beroeps- of universitaire opleiding naar het buitenland (tot voor kort meestal het ex-moederland) gaan, hetgeen het risico in zich draagt dat de (ex-)studenten zich permanent in het buitenland vestigen. In economische en psychologische zin kan deze emigratie nadelige gevolgen hebben voor het land van waaruit wordt geëmigreerd. Ook de emigratie voortkomend uit onvoldoende werkgelegenheid in de kleinschalige samenleving heeft negatieve gevolgen voor de economie van de samenleving.

Ook vanuit een sociologisch invalshoek doet de kleinschaligheid van een samenleving eveneens haar invloed gelden.

De geringe schaal brengt immers met zich mee dat er een overlapping ontstaat tussen de verschillende rollen en functies die iemand in de samenleving heeft. Vasthouden aan onpartijdigheid in conflictsituaties en onpersoonlijke relaties zijn hierdoor uiterst moeilijk. Dit samengaan van verschillende rollen kan ook zeer nadelig zijn voor de industriële en bestuurlijke ontwikkeling van een land. Voor een efficiënte en effectieve industriële ontwikkeling geldt immers als vereiste dat die mensen in het arbeidsproces worden ingeschakeld die over de benodigde vaardigheden en talenten beschikken. In een kleinschalige samenleving is het moeilijk mensen te ontslaan die in onvoldoende mate voldoen aan de vereisten. Familie- en vriendschapsbetrekkingen en ook politieke patronage vormen hier een belemmering. De beoordeling van iemand op grond van wat hij is en minder

op grond van zijn vaardigheden vormt tevens een ernstig beletsel voor de ontwikkeling en instandhouding van een efficiënt bestuursapparaat.

De vele nadelen die aan een kleine, open economie zijn verbonden, zijn ook vandaag de dag van kracht voor de afhankelijke en onafhankelijke landen in het Caribische gebied en zijn vaak belangrijke factoren geweest in de staatkundige ontwikkeling van die landen. Ook de houding van de koloniën is, zeker in de tweede helft van de vorige eeuw, beïnvloed door een besef van de economische problematiek van de kleinschalige samenleving. Hieronder ga ik daar verder op in.

De Nederlandse Antillen

De bepalingen van de Verenigde Naties ten aanzien van het zelfbeschikkingsrecht van alle volkeren hebben ook hun invloed gehad op de staatkundige verhouding tussen Nederland en de Nederlandse Antillen.

Hieronder wordt een summier overzicht gegeven van de ontwikkelingen in de staatkundige verhouding tussen beide landen; in het bijzonder wordt ingegaan op ontwikkelingen die onder invloed van het beginsel van zelfbeschikking tot stand zijn gekomen.

In 1634 werden de Benedenwindse eilanden van de Nederlandse Antillen door de West-Indische Compagnie op Spanje veroverd. De West-Indische Compagnie vormde het hoogste bestuur in de kolonie maar was gebonden aan de Nederlandse Staten-Generaal, de grootste aandeelhouder van de Compagnie. Tot 1792 stonden de eilanden van de Antillen onder het semi-publiekrechtelijk beheer van de eerste en tweede West-Indische Compagnie. Na de beëindiging van het octrooi van de compagnie werd het bestuur overgenomen door de Raad der Coloniën.

In de periode van 1792 tot 1816 vonden veel bestuurlijke wijzigingen plaats, zonder dat dit evenwel tot een wezenlijke verandering in het bestuurspatroon leidde.

Pogingen de West-Indische koloniën door een meer gecentraliseerd bestuur nieuw economisch leven in te blazen en de kosten van het bestuursapparaat te beperken, leidden in 1828 tot de samenvoeging van de Antillen met Suriname onder een gouverneur-generaal. Het zwaartepunt in deze constructie lag bij het voor Nederland veel belangrijker Suriname. Deze bestuurlijke vereniging bleek weinig succesvol en werd daarom in 1845 weer beëindigd. De Beneden- en Bovenwindse eilanden, tot dat moment van elkaar onafhankelijke koloniën, werden toen in één bestuurlijk verband ondergebracht. Dit is zo gebleven tot de invoering van Aruba's 'status aparte' (geprojecteerd voor 1986). Wat het intern bestuur betreft: tot 1936 lag alle macht over de Antillen bij de gouverneur. Pas in dat jaar werd de voordien door de Kroon benoemde Koloniale Raad vervangen door de Staten van de Nederlandse Antillen. Deze 'volksvertegenwoordiging' bestond uit 15 leden, waarvan er 5 werden benoemd door de gouverneur en 10 leden door middel van een beperkt kiesrecht werden gekozen.

In feite volgde de instelling van de Staten een patroon dat eerder was doorlopen in andere landen van het Caribische gebied. Trinidad, Grenada en de andere Engelse Windwards, Jamaica en Suriname kenden reeds een gedeeltelijk gekozen volksvertegenwoordiging (legislative council). De aanvankelijke afhoudendheid van de Nederlandse regering ten opzicht van de invoering van het kiesrecht in de Antillen was dan ook vooral ingegeven door

de vermeende nadelen van dit stelsel zoals de praktijk in ‘Suriname, Jamaica, Dominica en Trinidad’ zou hebben bewezen.

Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog werden de staatkundige ontwikkelingen in de Nederlandse overzeese gebiedsdelen aanmerkelijk versneld. Werd de houding van Nederland jegens de overzeese gebiedsdelen voor de ‘Tweede Wereldoorlog’ gekenmerkt door voorzichtigheid en een neiging tot voortdurend uitstel, tijdens en na de oorlog toonde Nederland zich actiever jegens en meer ontvankelijk voor de in de Nederlandse Antillen levende wensen over staatkundige veranderingen.

In 1942 deed Nederland de toezegging dat de Nederlandse Antillen (en Suriname) te zijner tijd onafhankelijk zouden worden. Deze veranderde houding van Nederland is te verklaren uit een aantal factoren waarbij eerder internationale ontwikkelingen dan in de Antillen levende verlangens naar staatkundige hervormingen een rol speelden. Kasteel wijst in dit verband op het in Indonesië sterk gegroeide nationalisme. Ook het belang van de buitenlandse publieke opinie ten aanzien van de koloniale politiek van Nederland was ten gevolg van de Tweede Wereldoorlog toegenomen. Tijdens de bezetting immers was Nederland voor het behoud van zijn overzeese gebieden voor een groot deel afhankelijk van militaire, financiële en politieke hulp van de geallieerden.

Bovendien ontkwam Nederland niet aan beïnvloeding van en pressie door Engeland en vooral de Verenigde Staten van Amerika. Laatstgenoemd land nam reeds tijdens de Tweede Wereldoorlog een sterk afwijzend standpunt in ten aanzien van het bezit van koloniën; ook Engeland neigde onder de na-oorlogse labourregering tot een tegemoetkomende houding ten opzichte van de onafhankelijkheidsbewegingen binnen haar rijk. Engeland’s welwillende houding werd tevens ingegeven door de druk die door de Verenigde Naties op het land werd uitgeoefend om zelfbestuur in de Engelse koloniën (van het Caribisch gebied) na te streven; bovendien wordt gesuggereerd dat Engeland wat de koloniën in het Caribische gebied betreft wel aan die druk wilde toegeven vanwege de hoge kosten die het instandhouden van een bestuursapparaat aldaar met zich meebracht.

Een manier om aan deze hoge kosten het hoofd te bieden was politieke integratie tussen de eilandelijke samenleving met als uiteindelijk doel de zelfbeschikking en staatkundige onafhankelijkheid van de samenlevingen in kwestie.

Internationale ontwikkelingen hebben een grote rol gespeeld in de veranderingen in de Nederlandse houding ten aanzien van de staatkundige positie van de Nederlandse Antillen. Na de Nederlandse toezegging dat de Antillen in de toekomst staatkundig onafhankelijk zouden worden, werd tijdens de Ronde Tafel Conferentie van 1948 overleg gepleegd over de toekomstige staatkundige positie van de Nederlandse Antillen (en Suriname) en hun verhouding tot Nederland. In de hieruit resulterende interimregeling voor de Nederlandse Antillen was voorzien in de instelling van een College van Algemeen Bestuur (de voorloper van de huidige Raad van Ministers) dat verantwoording verschuldigd was aan de vanaf dat moment met algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht gekozen Staten van de Nederlandse Antillen. Een beperkt aantal zaken zoals defensie en buitenlandse betrekkingen bleef ter regeling voorbehouden aan de Nederlandse wetgever. Met de eilandenregeling van 1951 werd een aantal bevoegdheden van het land overgedragen aan de afzonderlijke

eilandgebieden. Hiermee werd tevens aan de op Aruba levende wens zich enigszins te onttrekken aan de bestuurlijke overmacht van Curaçao, tegemoet gekomen.

Met het van kracht worden van de Interim- en Eilandenregeling in respectievelijk 1950 en 1951, werd de autonomie van de Nederlandse Antillen vastgelegd. Nederland zag hierin voldoende aanleiding de rapportage over ‘Nederlands West-Indië’ aan de Verenigde Naties te staken, omdat aan de eis tot realisering van zelfbestuur was voldaan.

In de debatten binnen de Verenigde Naties over de gewijzigde staatkundige positie van de Antillen en het in 1954 afgekondigde Statuut, werd evenwel ernstig getwijfeld aan de mate waarin op basis van het Statuut zelfbestuur was gerealiseerd voor de Nederlandse Antillen. In het licht van de huidige actualiteit omtrent de staatkundige positie van de Antillen kan als saillant feit worden genoemd dat de bezwaren binnen de Verenigde Naties tegen het Statuut vooral betrekking hadden op het ontbreken van het zelfbeschikkingsrecht en daarmee het recht van secessie voor Suriname en de Nederlandse Antillen. Tegenover de Verenigde Naties stelde Nederland zich evenwel op het standpunt dat ‘het tegen het vaste Nederlandse beleid zou zijn om een partner te verhinderen het koninkrijk te verlaten, indien deze zulks wenste’. Ondanks de in de Verenigde Naties uitgesproken onduidelijkheid over de status van de Nederlandse Antillen werd Nederland van de rapportageplicht ontslagen waarbij echter geen uitsluitsel werd gegeven over de vraag of de Antillen een andere status dan die van een niet-zelfbesturend gebied in de zin van het Handvest van de Verenigde Naties hadden gekregen. Wellicht heeft het Nederland tot voordeel gestrekt dat de Verenigde Naties eerder hadden ingestemd met de beëindiging van de Amerikaanse rapportage inzake Puerto Rico onder de uitdrukkelijke bepaling dat laatstgenoemd land niet als een niet-zelfbesturend gebied kon worden beschouwd.

De vraag of met het Statuut in voldoende mate is tegemoet gekomen aan de eisen van de Verenigde Naties over zelfbestuur is hier minder belangrijk dan de constatering dat Nederland krachtens de VN-verklaring van 1970 het zelfbeschikkingsrecht van de Nederlandse Antillen erkent. Het zelfbeschikkingsrecht komt immers niet alleen aan niet-zelfbesturende gebieden toe, maar ook aan gebieden die een vrije associatie zijn aangegaan met de voormalige beherende mogendheid.

Bezien wij het standpunt dat Nederland ten aanzien van de inhoud en reikwijdte van het zelfbeschikkingsrecht in de loop der tijden heeft ingenomen, dan valt een verschuiving in de opvattingen te constateren.

In de jaren 50 leidde het zelfbeschikkingsrecht voor Nederland niet noodzakelijkerwijs tot onafhankelijkheid van de door haar bestuurde gebieden. De mogelijkheid van secessie werd bovendien door Nederland uitgesloten geacht.

Aan het begin van de jaren 70 veranderde echter het standpunt van Nederland en derhalve haar beleid ten aanzien van de overzeese Koninkrijksdelen. Nederland toonde zich vanaf dat moment actief voorstander van het zelfbeschikkingsrecht met als gewenst uiteindelijk resultaat de onafhankelijkheid van Suriname en de Nederlandse Antillen. Deze gewijzigde opstelling wordt wel toegeschreven aan de afgenomen bereidheid van Nederland langer verantwoordelijkheid te dragen voor zaken overzee, een verantwoordelijkheid die krachtens het Statuut, eventueel ingrijpen in de interne verhoudingen van de Antillen en Suriname met

zich meebracht. Met de onlusten in Willemstad in 1969 werden de omvang en consequenties van deze verantwoordelijkheid goed duidelijk. Nederland was op grond van het Statuut verplicht militair in te grijpen maar beseftte tegelijkertijd dat ze geen enkele invloed kon uitoefenen op het ontstaan van dergelijke interne situaties die een ingrijpen door Nederland vereisten. In internationale kringen bestond bovendien weinig waardering voor deze verplichting tot militaire bijstand en de praktische gevolgen ervan.

In 1972 werd een Koninkrijkscommissie ingesteld die tot taak kreeg de realiseerbare alternatieven voor de bestaande rechtsorde tussen de landen van het Koninkrijk te onderzoeken. De Nederlandse leden van deze commissie stelden de instelling van een 'licht' statuut voor waarin, ander dan in het Statuut van 1954, Nederland van de verplichting werd ontslagen om in de interne verhoudingen van de Nederlandse Antillen in te grijpen. Eveneens in tegenstelling tot wat in 1954 was overeengekomen, stelde de Koninkrijkscommissie de eenzijdige beëindiging van het Statuut voor, een mogelijkheid die van Antilliaanse zijde meteen werd verworpen. De oorspronkelijke staatsrechtelijke clause dat voor wijziging van het Statuut overeenstemming is vereist tussen Nederland en de overgebleven partners in het Koninkrijk bleef hiermee gehandhaafd.

Naast deze staatsrechtelijke bepaling is Nederland ten aanzien van de Antillen echter eveneens gebonden aan de volkenrechtelijke betekenis van het zelfbeschikkingsrecht. In volkenrechtelijke zin ligt de essentie van dit recht op zelfbeschikking voor niet-onafhankelijke overzeese gebieden zoals de Nederlandse Antillen, in de noodzaak de vrijelijk tot uitdrukking gebracht wil van de bevolking te respecteren. Slechts zeer zwaarwegende argumenten lijken het niet respecteren van deze wil door Nederland te kunnen rechtvaardigen.

Op grond van de onderhandelingen tijdens en resultaten van de Ronde Tafel Conferentie van 1983 zou kunnen worden geconcludeerd dat Nederland in haar standpuntbepaling inzake de staatkundige toekomst van de Nederlandse Antillen, de wil van Antilliaanse bevolking respecteert. In deze conferentie werd tussen Nederland en de Antillen overeenstemming bereikt over nieuwe staatkundige verhoudingen tussen beide landen.

Een van de belangrijkste resultaten van de besprekingen betrof de aparte status voor Aruba binnen het Koninkrijk, een status die met ingang van januari 1986 zou moeten zijn gerealiseerd en uiteindelijk moet leiden tot de onafhankelijkheid van Aruba in 1996.

Ten aanzien van de overige eilanden van de Nederlandse Antillen werd bepaald dat de onafhankelijkheid voor de eilanden gezamenlijk moest worden nagestreefd. Over de termijn waarop en de vorm waarin deze onafhankelijkheid gestalte moet krijgen, werden geen definitieve uitspraken gedaan. Wat de vorm betreft werd de mogelijkheid van een gemenebest tussen Nederland en de Antillen van vijf opengehouden.

Tijdens het bezoek dat in 1984 door een Nederlands parlementaire delegatie aan de Antillen werd gebracht, werd opgemerkt dat de Antillen niet mogen worden gedwongen tot zelfbeschikking. Daarbij zou wel moeten worden voorkomen dat de Antillen door een te grote en langdurige afhankelijkheid blijvend de vrijheid zullen ontberen het zelfbeschikkingsrecht uit te oefenen.

Hoewel ook hier geen concrete uitspraak werd gedaan over het tijdstip waarop de Nederlandse Antillen de staatkundige onafhankelijkheid moeten hebben bereikt, ligt de notie van onafhankelijkheid op niet al te lange termijn er wel in besloten.

De Ronde Tafel Conferentie van 1983 heeft weliswaar geleid tot conclusies waarover gezamenlijk overeenstemming werd bereikt, maar de uitkomsten van deze conferentie leken alleen voor Aruba onverdeeld gunstig. Aan de reeds lang levende behoefte om een aparte status te krijgen binnen het Koninkrijk, werd tegemoet gekomen. Het recht op zelfbeschikking werd voor dit eiland gerespecteerd.

Hoewel de overige eilanden aanvankelijk ook met de conclusies van de conferentie hadden ingestemd, ontstonden na enige tijd twijfel en bezorgdheid over de nadelige financiële gevolgen die de aparte status van Aruba voor de overige eilanden met zich zou meebrengen. Deze twijfel en bezorgdheid werden vooral ingegeven door de vage afspraken over het in te stellen solidariteitsfonds en de te gering geachte bijdragen van Nederland in dit fonds.

Meer in het algemeen stelden overige eilanden zich op het standpunt dat de huidige sociaal-economische situatie op de eilanden een staatkundige onafhankelijkheid niet toestaat.

Onafhankelijkheid voor de Antillen van vijf wordt alleen dan mogelijk geacht wanneer de economische weerbaarheid van de eilanden is vergroot. Deze weerbaarheid is thans gering, ondanks een ruime stroom van Nederlandse ontwikkelingsgelden. De door Nederland verstrekte ontwikkelingsgelden zijn vooral aangewend voor infrastructurele projecten en werden in mindere mate gericht op direct productieve activiteiten.

Dit heeft niet de beoogde resultaten gehad, waarbij uiteraard moet worden aangetekend dat de internationale economische omstandigheden voor de Nederlandse Antillen ongunstiger zijn geworden. Tijdens het recent gehouden overleg tussen parlementaire delegaties uit Nederland en de Antillen werd vooral van Antilliaanse zijde gewezen op het zeer geringe effect dat de Nederlandse ontwikkelingshulp op de economische ontwikkeling van de Nederlandse Antillen heeft gehad. Het ook door Nederland beoogde effect van de ontwikkelingshulp, namelijk verhoging van de economische weerbaarheid van de Nederlandse Antillen, is uitgebleven. In plaats daarvan zijn de Nederlandse Antillen in toenemende mate afhankelijk van Nederlandse ontwikkelingsgelden.

Deze economische afhankelijkheid staat staatkundige en politieke onafhankelijkheid in de weg, een situatie waarmee ook andere landen in het Caribisch gebied zijn en worden geconfronteerd. Zo wijst Clarke op de vergaande economische afhankelijkheid van Puerto Rico van Noord-Amerikaanse belangen, een afhankelijkheid die politieke souvereiniteit voor dit land welhaast onmogelijk maakt. Ook de bezwaren die Grenada indertijd inbracht tegen de door Engeland voorgestelde staatkundige onafhankelijkheid waren ingegeven door de zwakke economische positie van het eiland.

Ten aanzien van de Nederlandse Antillen kan wellicht worden gesteld dat Nederland pas dan het zelfbeschikkingsrecht van dit land respecteert, indien de economische weerbaarheid met Nederlandse ontwikkelingsgelden dermate is vergroot dat staatkundige onafhankelijkheid en politieke souvereiniteit voor de eilanden een reële keuze zijn geworden.

Gezien de huidige politieke meningsverschillen tussen Nederland en de Nederlandse Antillen met betrekking tot de staatkundige onafhankelijkheid, gezien de ervaringen die Nederland in het verleden heeft gehad met dekolonisatieprocessen en gezien de overeenkomsten die aanwijsbaar zijn in het patroon van de dekolonisatie van de Antillen en dat van verschillende vroegere Engelse Caribische kolonië, is meer systematisch onderzoek naar de ervaringen met dekolonisatie van het Caribische gebied gewenst.

Enerzijds zou in dit onderzoek aandacht moeten worden besteed aan de factoren die zowel in Europa als in de koloniën het dekolonisatieproces in de 20^e eeuw hebben beïnvloed. Meer specifiek zou dit onderzoek vooral moeten worden gericht op een bestudering van de visie en praktijk van de Nederlandse dekolonisatie in de 20^e eeuw, zowel vanuit het perspectief van Nederland als dat van de (voormalige) koloniën.

Op basis hiervan zou een antwoord kunnen worden geformuleerd op de vraag welke ontwikkelingen te onderkennen zijn in de opvattingen ten aanzien van de dekolonisatie van de Nederlandse Antillen en op de vraag in hoeverre er sprake is van een consensus in de Antilliaanse en Nederlandse opvattingen terzake.

Anderzijds zou in een dergelijk onderzoek de vraag centraal moeten worden gesteld hoe het sociaal-economisch fundament van nieuw te vestigen staten kan worden verstevigd door middel van een gericht ontwikkelingsbeleid. Aangezien de natuurlijke gesteldheid van de Nederlandse Antillen veel overeenkomst vertoont met die van andere (ex-) koloniale samenlevingen in de regio en omdat deze factor medebepalend is (geweest) voor het dekolonisatieproces in het Caribische gebied, zouden de ervaringen van andere landen in de vraagstelling moeten worden betrokken. Tegen deze achtergrond dient tenslotte te worden onderzocht hoe het tot nog toe gevoerde Nederlandse ontwikkelingsbeleid ten aanzien van de Nederlandse Antillen kan worden beoordeeld.